

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eski Çağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı
Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SENECA’NIN DE CONSTANTIA SAPIENTIS’İNDE
İNSANIN İÇSEL ÖZGÜRLÜĞÜ

Elif Burcu ÖZKAN

2501060068

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bedia Demiriş

İstanbul 2008

SENECA’NIN **DE CONSTANTIA SAPIENTIS**’İNDE

İNSANIN İÇSEL ÖZGÜRLÜĞÜ

Elif Burcu ÖZKAN

ÖZ

Bu çalışmada, **De Constantia Sapiensis (Bilgenin Sarsılmazlığı)** adlı eserinden hareketle Seneca’ya ve Stoa etiğine göre “içsel özgürlük” ve “sarsılmazlık” kavramları incelenmiştir. Kişinin dış koşullardan bağımsız olarak yaşamını sürdürebilmesi, erdemlerini koruyabilmesi, mutluluğu kendi içinde bulabilmesi, kendi kendine yeterli olabilmesi ve bilgece bir yaşam sürebilmesi için nasıl bir yol izlemesi gerektiği Seneca’nın başta **De Constantia Sapiensis**’i olmak üzere diğer bazı felsefî eserlerinden yapılan alıntılardan da yararlanılarak Stoa felsefesi ışığında ele alınmıştır. Ayrıca tezde “erdem” (**arete**; Lat. **virtus**), “dinginlik” (**ataraxia/ euthymia**; Lat. **tranquillitas**), “duygulanımsızlık” (**apathia**; Lat. **impassibilitas**) gibi kavramlar üzerinde de durularak içsel özgürlüğün kişiye kazandırdıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

THE INNER FREEDOM IN SENECA'S
DE CONSTANTIA SAPIENTIS

Elif Burcu ÖZKAN

ABSTRACT

In this thesis, Seneca's notion of “**inner freedom**” and “**apathy**” are analyzed by using his **De Constantia Sapientis** (The Constancy of The Sage) and Stoic ethic. For the ability of one's living free from external circumstances, protecting virtues, attaining happiness inward, being self- sufficient and living a life wisely, what kind of a way one should follow are handled by using especially Seneca's **De Constantia Sapientis**, also quotations from some other his philosophical works in the light of Stoic philosophy. In this thesis also by analyzing the concepts like “virtue” (**arete**; Lat. **virtus**), “ataraxy” (**ataraxia/ euthymia**; Lat. **tranquillitas**) and “apathy” (**apatheia**; Lat. **impassibilitas**), have been tried to explain the things which the inner freedom gains to.

ÖNSÖZ

Mutluluğu dış dünyada, maddede, yüzeysel durum ve tutkulara aramanın artık bir gelenek halini aldığı çağımızda, insanın asıl ihtiyacı olan huzurun aslında kendi içinde olduğu gerçeğini, akli izleyerek evrenin nedenselliğini anlayarak yaşamının önemini vurgulayan bir çalışma hazırlamak istedim. Tutku ve aşırılıklardan uzak kalarak; olaylara bağlı mutluluğun aslında yapay bir teselliden başka bir şey olmadığını bilerek yaşamının önemine inandığım için kalıcı değerlerden biri üzerinde çalışmayı uygun gördüm. Evreni, yaşamı ve gerçeği tanımada felsefi eğitim ve düşüncenin gerekliliğine inandığım için, insanın iç dünyasının ve giderek bilgeliğin kapılarını aralayan ‘insanın içsel özgürlüğü’ kavramı çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Bu metni yazmaktaki amacım, gerçek yaşamın ve mutluluğun yalnızca felsefi düşünce sayesinde; doğaya uygun, tatminkâr, olayların nedenselliğini görerek ve dingin yaşayarak elde edilebileceğine inandığım ve Stoa felsefesini de bu anlamda kendime en yakın gördüğüm için; Stoa ahlâk öğretisini ele alıp, Seneca’nın metinlerinin, özellikle de içsel özgürlük ve sarsılmazlık idealini anlatmak için yazdığı **De Constantia Sapientis** adlı eserinin ışığında bir arada sunmaktır. Bu eserin en önemli elyazması, Seneca’nın diğer 11 felsefi eseriyle birlikte “**Dialogi**” (Konuşmalar- Diyaloglar) başlığı altında bir arada olup, 10-11. yy’da İtalya-Milano’da hazırlanmış olan **Codex Ambrosianus**’ta bulunur. İlk edisyonu ise 1475 tarihli Napoli edisyonudur.

Bu çalışmayla birlikte **De Constantia Sapientis** eseri Latince’den Türkçe’ye ilk kez çevrilmiştir. Antik kaynaklardan yapılan alıntıların Türkçe’ye çevirileri de tarafımdan yapılmıştır. Bu çalışmada, Stoa ahlâkının ‘insanın bağımsızlığı’ (**libertas**) ilkesinden yola çıkarak, Latince’de ‘**liberum arbitrium**’ tamlamasıyla karşılanan¹; Seneca’nın da “**libertas**” kelimesini kullanarak, kimi zaman da “**apathia**” ve “**tranquillitas**” gibi içsel özgürlüğün sağladığı erdemleri anlatarak önemini her zaman vurguladığı ve akla ve doğaya uygun yaşamda en önemli ereklerden saydığı ‘insanın içsel özgürlüğü’ kavramını incelemek üzere, Seneca’nın **De Constantia Sapientis** (Bilgenin Sarsılmazlığı) eseri temel olarak alınmıştır. Eserin Latincesi için

¹ Christoph Horn, Christof Rapp, “prohairesis” **Wörterbuch der Antiken Philosophie**, Münih, Verlag C. H. Beck oHG, 2002, s. 371.

“Lucius Annaeus Seneca, **Moral Essays I: De Constantia Sapientis**, İng. çev: John W. Basore, Harvard University Press, Cambridge, 1963” künyeli edisyondan yararlandım. Ayrıca, Seneca’nın **De Providentia, Epistulae Morales, De Brevitate Vitae, De Vita Beata, De Tranquillitate Animi** adlı felsefî eserlerinden ve **Medea** trajedisinden de konuyla ilgili alıntılar yaptım. Bazı Yunanca felsefî terimlerin Latince karşılıkları için etimoloji ve felsefe sözlüklerinin yanı sıra, Y. Kenan Yonarsoy’un **Cicero’nun Felsefî Terminolojisi** adlı doktora tezinden de yararlandım.²

Gerek mutlulukta, gerekse kötü durumlarda kişinin dış olay ve etkilerden bağımsız olmasında, iç dünyasını özgürleştirmesinde ve kalıcı huzuru yakalamasında en önemli etkenlerden biri olduğu için, içsel olarak özgür olabilmenin yollarının ve bu özgürlüğün sağladıklarının, felsefî görüşlerin ve Antik metinlerin ışığında anlatıldığı bu çalışmada, içsel özgürlüğe kavuşup, diğer felsefî çalışmalarla ruhunu eğittiği sürece, kişiye bilgeliğin ve dinginliğin kapılarını aralayacak olan “**impassibilitas**”/ “**apathia**” (duygulanımlardan, tutkulardan uzak olma), “**tranquillitas**” (dinginlik), “**temperantia/ moderatio**” (ölçülülük, kendini tutma, ılımlılık), “**ataraxia**” (dinginlik, sarsılmazlık) gibi erdemlere ve nihayetinde “**sapientia**”ya (bilgelik) ulaşma aşamaları da Seneca’nın konuya ilişkin düşünceleri temel alınarak anlatılmıştır.

Çalışmamda desteğini gördüğüm ve danışmanlığından yararlandığım hocam Sayın Prof. Dr. Bedia Demiriş’e teşekkürü bir borç bilirim.

² Y. Kenan Yonarsoy, Cicero’nun Felsefî Terminolojisi, Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2865, 1982.”

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
I. Lucius Annaeus Seneca ve Stoa Felsefesi	4
A. Cordubalı Seneca.....	4
1. Yaşamı	4
2. Eserleri ve Üslûbu	8
B. Stoacı Filozof Seneca	13
1. Seneca'yı Etkileyen Felsefî Öğretiler ve Filozoflar.....	13
2. Stoa Felsefesi ve Temel İlkeleri.....	16
a. Mantık.....	20
b. Fizik.....	21
c. Ahlâk.....	22
II. Antikçağ'da Özgürlüğün ve Bilgeliliğin Yolu.....	26
A. Antikçağ'da “özgürlük” Kavramı	26
B. Stoa Ahlâkında “özgürlük” Kavramı.....	37
C. Stoa Felsefesine Göre İçsel Özgürlüğe ve Bilgeliliğe Giden Yolda Kazanılan Erdemler	43
III. Seneca'da İçsel Özgürlük ve Bilgelik	56
A. Seneca'ya göre “özgürlük”	56
B. İçsel Özgürlüğün ve Sarsılmazlığın De Constantia Sapientis'te Ele Alınışı	70
SONUÇ	100
BİBLİYOGRAFYA	103

GİRİŞ

Günümüzde, yaşama amacını, evrenin nedenselliğini ve sırlarını keşfetmek için ve eğer sonunda bir çıkar, elde edilecek bir şey yoksa erdemli bir yaşamı elde etmek için uğraşılıyor:

“Bir çıkarımız olduğu sürece erdemli ve iyi olan şeyleri uyguluyoruz.”¹

Aynı durum Antik Çağ’da da geçerliydi. Kimi insanlar zevk ve sefahat içinde, dünyevî zevklerin peşinde koşarken, gerçek benliğine ve aklına, gerçekliğe önem veren “düşünen” insan, sorularla evreni ve varolanların sebebini aramak için yola çıkar. Varolanlar üzerine ‘planlı düşünme’den doğan felsefe sayesinde insanlar sorularına açık ve kesin cevaplar ararlar. Çünkü dinden, mitolojiden edinilen sorunlar ve sorular, eleştiren düşünmenin ve gözlemin konusu olmaya başlayınca felsefe tarihi de başlamış olur. İnsan varolanların kökenini, evreni ve dünyaya geliş amacını anlamaya çalışmış, bu sayede görünenlerin üzerine çıkarak nedenselliği keşfetmeye yarayan felsefî düşünceye adım atmıştır.² Felsefî düşünce ve onun soruları, yanıtları, kişiye gerçeğe ulaşma bilincini getirmiş ve kişi bunu yaşamının her alanında; hem yaşadığı evrende hem de davranışlarında, ahlâkında görmeye ve uygulamaya başlamıştır. Çünkü felsefede kurallar akılla oluşturulduğu için, yapılan hatalar da toplumun kararıyla veya dinin yasaklamalarıyla belirlenmiş değildir; bu durumda hatalar geçici kurallara uymama ya da inancın buyruklarına karşı gelme olarak algılanmayacaktır. Çünkü felsefede gerekliliği sağlayan doğal hukuktur, evrenin yasasıdır ve buna uyan da insan aklıdır. İlkinde zorunlu olduğu düşüncesiyle kurallara uyan insan, ikincisi olan evren yasasına ise, eğer onu anlayabilecek seviyeye geldiyse, isteyerek ve bilinçle uyar, bu durumda evrenin yasasını izlediği takdirde hata yapma olasılığı da yok olur. 18. yy’da yaşamış olan ve edebiyat dünyasında “hürriyet şairi” olarak anılan ünlü Alman şair Friedrich Schiller’in dizelerinde, aklı izleyerek görünenin ardındakini keşfetmeye ve bu sayede özgür olmaya çalışan insanın güzel bir tanımını buluyoruz:

¹ Seneca, **Epistulae Morales**, XIX, 115; 10: “...honestam quamdiu aliqua illis spes inest sequimur.”

² Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996, s. 18.

“ Tanrılara benzemek, hür olmak;
Nefis esaretinden kurtularak,
Tanrısal ışıık olan akıl yolunda yürümek demektir...”³

Filozoflar da insanlara hep bu akla dayalı felsefî yaşamı, onun önemini ve gerekliliğini anlatmaya çalıştılar. Her türlü sistemin, öğretinin ucu da mutluluğa (**eudaimonia**) dayanıyordu. Eski Yunan düşüncesinde amaç mutlu olmaktır. Her ne kadar izledikleri yollar, gerekli gördükleri eylem ve tutumlar, en önemli buldukları erdemler ve amaçlar çoğu zaman birbirinden farklı olsa da, Sokrates’in görüşlerini izleyen felsefe okullarına; Stoacılık, Epikürosçuluk, Kynizm, Kyrenecilik ve Septisizm (Şüphecilik) akımlarına “mutluluk okulları” denmiştir.

Roma İmparatorluğunun ilk iki yüzyılı boyunca siyasî düşünce, özellikle Principatus* ile özgürlük arasındaki ilişkiyi düzenleme sorunu üzerinde durur. Bu soruna bir çözüm arayan, yeni iktidarla doğrudan ilişki içinde bulunan eski yönetici sınıf, siyasî yapıyı değiştirmeyi amaçlamadığından, kişisel iktidarla özgürlükleri bağdaştıracak ya da hiç olmazsa bireye özgür olduğu inancını verecek bir ideoloji arayışı içine girer ve bunu Stoacı felsefede bulur.⁴

Daha çok pratik yaşam ve hedeflere önem veren Romalılar, felsefî düşünmekten ve elini tüm uğraşılardan çekip kendini bilgeliğe adanmış bir şekilde yaşamaktan hoşlanmazlar; bu yüzden de düşün dünyasında Eski Yunanlılardan geri kalmışlardır. Bizzat felsefenin kendisi için ona değer veren Yunanlıların aksine; Romalılar pratiğe verdikleri önemle, felsefeyi siyasette ve hitabette yetişmek için bir eğitim aracı olarak kullanmışlar, ya da doğru ve akla uygun yaşam için felsefî görüşlerden yararlanmışlardır.

Atina’nın artık dünyanın kültür merkezi olmadığı, bilim, din ve siyaset alanlarının uluslararası olduğu, Yunan yaşamında şehir- devlet (**polis**) geleneğinin yavaş yavaş yok olmaya ve Yunan dininin etkisini kaybetmeye başladığı dönemde Atina’da Kıbrıslı Zenon tarafından Stoa Okulu kurulmuştur (İ.Ö. 300). Stoa felsefesi Eski Yunan’da iç savaşların olduğu bir dönemde Atina’da ortaya çıkmış olup, İ.Ö. 2.

³ Friedrich Schiller, **Balad’lar ve Şiirler**, Çev: Burhaneddin Batıman, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1959, s. 196.

* **Principatus**: İmparator Augustus ile başlayan ilk imparatorluk dönemi

⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları; Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devleti’ne**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 69, 70.

yy. ortalarında Panaitios sayesinde Roma'ya da gelmiştir. Roma'nın tarihinde de cumhuriyetin son dönemlerinde (İ.Ö. 1.yy.) aynı durumlar yaşanmış, halkın iç savaşlardan ve imparatorun tutumlarından yakındığı bir dönemde, dünyevî sıkıntıların verdiği buhranla insanlar rahatlamak ve kendilerini olaylardan soyutlayabilmek için birtakım düşünce sistemleri ve dinlere yönelip iç huzuru yakalamaya çalışmışlardır. Eylemi ön planda tutan, kahramanca bir yaşamı idealize eden, devlete yararlı bir kişiliği öneren, hümanizm* anlayışını barındıran Stoa felsefesi, pratiğe önem veren Romalılara çok yakın geldiği için daha çok bu akım benimsenmiş ve bu felsefeyi benimseyenler için Romalı eylem adamı ile Stoacı bilge ideali birleşmiştir. İmparatorluk döneminde Stoacılık, Romalıların elinde, siyasî düzen ile özgürlük arasındaki ilişkiyi çeşitli biçimlerde düzenleyebilen esnek bir öğreti durumuna gelmiştir. İ.S. ilk yy.'da göç ya da kölelikten azat edilme sayesinde Roma vatandaşlığına geçmek için şehre yabancıların akın etmesiyle, Stoa felsefesi bir düzen oturtmak için ayrımcılıkla, batıl inançlarla, cehaletle, ahlâksızlıkla ve toplumun geri kalanının tüm farklılıklarıyla da savaşmıştır.⁵

* **humanitas:** Uygar bir insanın karakterinin ve zihin yapısının niteliğidir. İyilik ve nezaket erdemlerine sahip hümanist insan, kendi haklarını koruduğu kadar başkalarının haklarına da saygı gösterir ve bencillikten, benmerkezcilikten uzaktır.

⁵ Clarence W. Mendell, **Our Seneca**, Amerika, Archon Books, 1968, s. 152.

I. Lucius Annaeus Seneca ve Stoa Felsefesi

A. Cordubalı Seneca

1. Yaşamı

Roma İmparatorluğunun kültür merkezi olan İspanya'nın Corduba eyaletinde İ.Ö. 4 yılında doğan Lucius Annaeus Seneca, atlılar sınıfına mensup, zengin bir ailedendi. Aynı şehirde doğmuş, yazar ve hatip olan babası Marcus Annaeus Seneca'dan ayırt edebilmek için çoğunlukla “filozof Seneca” diye anılır. Annesi Helvia, zeki, biraz kültür sahibi, ama çok erdemli bir kadındır. Üç erkek kardeşin ortancası olan Seneca'nın, Iunius Gallio tarafından evlat edinildikten sonra Gallio adını alan Lucius Annaeus Novatus adında bir ağabeyi, (ünlü şair Lucanus'un [İ.S. 39- 65] babası olan) Lucius Annaeus Mela adında da kendisinden küçük bir kardeşi vardır. Seneca, 15 yıl boyunca Mısır valiliği yapmış C. Galerius'un eşi olan teyzesi tarafından küçük yaşta Roma'ya getirilir. Doğuştan zayıf olan bünyesine rağmen çalışkan bir öğrenci olur ve kendisini büyük bir şevkle hitabet sanatına* ve felsefeye verir. Zamanla hitabet sanatından sıyrılıp annesinin de desteğiyle felsefeye ağırlık verir. Ancak “Pythagorasçı Sotion'dan dersler alarak onun gibi etyemez olmuş ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmıştır. Daha sonra Attalus'a bağlanıp güzel kokulardan, şaraptan, istiridye ve mantar yemekten ve yumuşak bir yataкта uyumaktan vazgeçmiştir.”¹ Zaten bozuk olan sağlığı daha da bozulunca tıpkı filozoflardan hoşlanmayan zamanın imparatoru Tiberius'un birçok filozofu sürgüne gönderdiği gibi, babası da Seneca'yı felsefeden uzaklaştırmak amacıyla önce Pompei'ye,² ardından Mısır'a adeta sürgüne gönderir. Roma'ya İ.S. 31 yılında dönen Seneca kendini siyasete verir ve **quaestorluk**** elde ederek mahkemede avukatlığa başlar. Sonunda davayı savunma şeklindeki farklılığı göze çarpar, ancak Senato'da*** dönemin zalim imparatoru Gaius'un (Caligula) önünde savunduğu davadaki yeteneğiyle, onun nefretini ve kıskançlığını üzerine çeker. Bir bayan arkadaşının, Seneca'nın yakında hastalıktan zaten öleceğini söylemesi üzerine Gaius onu

* Hitabet sanatı: **rhetorica**.

¹ Seneca, **Tanrısal Öngörü**, Çev: Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997, Giriş- s. 12.

² İtalya'nın güneybatı kıyısında bir kent.

** **Quaestor**: İdam cezası vermeye yetkili hâkim.

*** **Senato (Senatus)**: Roma politikasının devlet yönetiminde birliği, sürekliliği ve en yüksek otoriteyi temsil eden danışma organı.

öldürmekten vazgeçer (İ.S. 39).³ Kendinden yaşça küçük ve zengin bir kadın olan Pompeia Paulina ile ikinci evliliğini yapan ve onunla mutlu olan Seneca'nın ilk evliliğinden olan oğlu Marcus İ.S. 41 yılında ölür.⁴ İmparator Gaius (Caligula) ölünce onun yerine geçen Claudius'un imparatorluğunun ilk yılında Seneca saray hayatına karışmıştır (İ.S. 41). Bu sıralarda sarayda dedikodular dolaşmaktadır. Caligula'nın kızkardeşi Iulia Livilla, ağabeyini tahttan indirip iktidarı ele geçirmek isteyenlerle birlik olduğundan, birkaç yıl önce (İ.S. 37) sürgüne gönderilmişti. Claudius imparator olunca Livilla'yı sürgünden geri çağırması ve ona servetini iade etmiştir. Bu durumdan ve Livilla'dan hiç hoşlanmayan, Claudius'un kıskanç eşi Messalina, Gaius'un kızkardeşi Iulia Livilla'nın sürgüne gönderilip öldürülmesini emretmiştir. Livilla'nın sevgilileri arasında gösterilen ve zina işlemekle suçlanan Seneca'yı da İtalya'nın batısındaki Korsika adasına sürgüne yollar. "Seneca, suçu hakkında bir şey söylemiyor. Bu suçu işlemiş olması düşünülebilir ise de, bunun bir saray entrikası olması pek mümkündür."⁵

Seneca sürgündeyken Stoa felsefesi üzerine çalışma imkânı bulur ve bazı eserlerini orada yazar. Annesini teselli etmek ama aynı zamanda kendisini telkin etmek amacıyla yazdığı **Ad Helviam Matrem De Consolatione** (Annem Helvia'ya Teselli) ve Polybius'un ölen kardeşinin acısına teselli için yazılmış gibi görünse de aslında İmparator Claudius'un azatlısı Polybius'a ve imparatora övgüler içeren, kendisinin sürgünden geri çağrılmasını sağlamak için Polybius'a yazdığı **Ad Polybium De Consolatione** (Polybius'a Teselli) eserleri sürgündeyken yazdığı eserlerdir. Seneca İ.S. 49 yılında sürgünden geri çağrılır. Bunu sağlayan da Claudius'un eşi Messalina öldükten sonra, ilk evliliğinden olan oğlu Lucius'u (sonradan Nero adını alır) tahtın varisi yapabilmek için, evlilik kurallarına aykırı olmakla birlikte, çıkar uğruna amcası Claudius ile evlenen Agrippina olmuştur. Amacı aslında kendini halka sevdirmektir. "Agrippina, ününe ve oğluna sağlayacağı

³ William Smith, **Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology**, London Tauris Academic, , 1870, B.v.3, s.778 (Çevrimiçi) <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/> (04.08.2007).

⁴ Sir Roger L'estrage, **Seneca's Morals (By Way of Abstract)**, Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co., 1854, s.viii. Ayrıca bkz.: Leighton D. Reynolds; Miriam. T. Griffin; Elaine Fantham: "Annaeus Seneca (2), Lucius", **Oxford Classical Dictionary**, Ed: Simon Hornblower, Antony Spawforth, New York, Oxford University Press, s. 96- 98.

⁵Fatma Paksüt, **Seneca'da Ahlâk Görüşü, Zevk Anlayışı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, 1966, s. 3.

başarıya inandığı arkadaşı Seneca'yı 49 yılında sürgünden geri çağırarak oğluna öğretmen tayin ettirir ve kendisinin menfaatlerine, çektiirdiği acılardan dolayı Seneca'nın Claudius'a olan nefretine karşı bir güvence olarak, Seneca'nın ona olan minnet borcuna güvenir."⁶ Seneca, Nero'nun tüm eğitimini üzerine alır ve ona çağında geçerli olan kültürel dersler verir. Agrippina oğlunu tahta geçirme amacına ulaşır: söylentiye göre, yemeğine zehir koyarak eşi Claudius'u öldürür, bu durumda üvey kardeşi Britannicus'tan daha büyük olduğu için henüz 16 yaşında olmasına karşın Agrippina'nın oğlu Nero, imparator olur. Nero'nun imparatorluğunun ikinci yılında yazdığı **De Clementia** (Hoşgörü) eserinde Seneca onu tanrılaştırır. Nero'nun ilk beş yılki devlet işleri, kendisi henüz çocuk denecek yaşta olduğu için annesi Agrippina, Seneca ve Burrus tarafından yönetilir. Seneca ve Burrus 54 yılında Roma'nın en yüksek memurluğu olan konsüllüğe getirilir. Gerek iktidar hırsı, gerekse Burrus'u yalnız bırakmamak için tüm entrika ve cinayetlere rağmen saraydan ayrılmaz.⁷ Saray hayatına yeniden dönerek 13 yıl sarayda yaşamını sürdüren Seneca, büyük bir servet sahibi de olmuştur. Nero'nun İ.S. 62 yılında Burrus'u öldürtmesiyle, Seneca eserinde Nero'yu tanrılaştırmakla hata ettiğini anlar. Burrus'un ölümünden sonra, nedimi Tigellinus'un yükselişinden korkan Nero'nun durumu daha da kötüleşir ve bunu gören Seneca, tüm servetini iade ederek saraydan çekilmek istediğini söyler.⁸

Seneca, filozoflara yakışmayacak şekilde yaşayış tarzı ile fikirleri uyum sağlamadığı ve eserlerinde önerdiği felsefi yaşamın gereklerini yerine getirmediği için, ayrıca Nero'nun cinayetlerini önleyemediği, Agrippina'nın öldürülmesine ses çıkarmadığı ve üstelik Senato'ya bu olayı savunan bir söylev yazdığı için hakkında birtakım dedikoduların çıkmasına engel olamaz ve pek çok kimse tarafından ayıplanır. İlk başta oldukça ılımlı, düzgün karakterli biri olan Nero'nun ruh sağlığı gittikçe bozulur ve ahlâksız, aşırı müsrif, sapık davranışlı biri haline gelir, yönetimi bir tiranlığa dönüşür ve sonunda annesi Agrippina'yı da öldürür (İ.S. 59). Ancak bu olumsuz değişimlerden, Nero'nun tüm öğrendiklerinden veya öğrenmediklerinden

⁶ William Smith, a.y.

⁷ Cemil Sena Ongun, "Seneca, Lucius Annaeus", **Filozoflar Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976, s.226.

⁸ Paul Harvey, "Seneca, Lucius Annaeus, 'the Philosopher'," **The Oxford Companion to Classical Literature**, Londra, Oxford University Press, Amen House, 1962, s. 389.

dolayı Seneca'yı suçlayamayız. Çünkü genç olan Nero gösterişli ve yüzeysel şeylerden hoşlanıyordu ve devleti yönetecek birine uygun dersleri alacak düzeyde değildi. Eğer Nero, imparatorluğunun ikinci yılında Seneca'nın kendisine ithafen yazdığı **De Clementia** (Hoşgörü) içindeki tavsiyelere uymuş olsaydı, belki genç imparator mutlu olur, yönetimi de faydalı olurdu.¹ Seneca bu arada Nero'nun hoşuna gitmek için, onun isteklerine uymuş, her hareketini yüceltmıştır. Hatta annesi Agrippina'yı öldürmesini bile övmüştür. Seneca en sonunda malını mülkünü geri vermek şartıyla, görevden çekilmeyi ister ancak Nero kabul etmez; daha sonra ikinci kez, sağlığını bahane ederek bu talebi sunduğunda kabul edilir ve siyasetten çekilir (İ.S. 62). İ.S. 61- 65 yılları Seneca'nın felsefesinin en verimli çağları olur, çünkü sadece bu yıllarda kendisini tümüyle felsefeye verir. Hatta mektupları çoğunlukla bu dönemin ürünü olup sık sık ölüm karşısında metin olmaktan bahseder. Nero'nun çevresini çıkarıcı ve dalavereciler almıştır, her ne kadar onlara yardım etmemiş olsa da Seneca Nero'nun kuşkulandığını ve kendisini öldürmek için fırsat kolladığını bilmektedir. Öyle ki ölürken dostlarına, Nero'nun zalimliğinin herkes tarafından bilindiğini söyleyerek Nero'nun bozulan ruh sağlığının ve zalimliğinin farkında olduğunu şöyle dile getirir:

“ Nero'nun zalimliğini bilmeyen var mı?”²

65 yılında, o esnada Napoli kentinde yaşamasına rağmen, başında Piso'nun* bulunduğu bir ayaklanmaya adı karışan Seneca, gönderilen saray subayının emriyle intihara zorlanır ve damarlarını keserek hayata veda eder. Ölürken vasiyetname yazmasına izin verilmeyince arkadaşlarına pek de doğruluk payı olmayan (çünkü çoğu zaman anlattığı gibi yaşamamıştır) bir cümle söyler, bunu Tacitus bize şöyle aktarır:

“(Seneca'ya) dostlarının sadakatini ödüllendirmesi izin verilmeyince, artık sahip olduğu tek ve en güzel şeyi, kendi hayatının örneğini miras bıraktığını söyler.”³

¹ William Smith, a.y.

² Tacitus, **Annales**, XV, 62:

“cui enim ignaram fuisse saevitiam Neronis?”

* Piso: Yılı bilinmemekle birlikte bir dönem consul olmuş, Nero'ya suikast düzenleyip ayaklanmayı başlatan Gaius Calpurnius Piso.

³Tacitus, **a.g.e., a.y.:**

“quando meritis eorum referre gratiam prohaberetur, quod unum iam et tamen pulcherrimum habeat, imaginem vitae suae relinquere testatur.”

Eşi Pompeia da onunla birlikte ölmek isteyince ölümün bir hak ve iyilik olduğunu düşünerek, istemeyerek de olsa buna izin verir. Ancak o öldükten iki saat sonra Nero'nun emriyle eşinin yaraları sarılır, ama 2 yıl sonra Pompeia da ölür. Seneca ölürken Stoa felsefesinin öngördüğü şekilde soğukkanlılıkla davranmış ve felsefî sohbetler etmiştir.

2. Eserleri ve Üslûbu

Seneca hem düzyazı hem de şiir alanında çok eser yazmış, ancak bunların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Hukukî nutuklar, kendisi ve imparator için hazırladığı siyasî nutuklar, epigramlar, trajediler, felsefe ve doğa bilimi üzerine yazdığı eserler mevcuttur. Düzyazı alanında verdiği eserlerin konuları felsefî nitelikte olup diyalog şeklindedir. Felsefe ve ahlâk konulu eserleri şunlardır: **De Providentia** (Tanrısal Öngörü), **De Constantia Sapientis** (Bilgenin Sarsılmazlığı), **De Ira** (Öfke), **De Vita Beata** (Mutlu Yaşam), **De Beneficiis** (İyilikler), **De Otio** (Kamu İşlerinden Uzakta), **De Tranquillitate Animi** (Ruh Dinginliği), **De Brevitate Vitae** (Yaşamın Kısalığı), **De Clementia** (Hoşgörü/İnsaf), **Ad Marciam De Consolatione** (Marcia'ya teselli), **Ad Helviam Matrem de Consolatione** (Annem Helvia'ya Teselli), **Ad Polybium De Consolatione** (Polybius'a Teselli). Bunlardan başka, daha çok ahlâk ve erdem hakkında yazılar içeren mektuplarından oluşan **Epistulae Morales** (Ahlâkî Mektuplar) vardır. Seneca felsefî eserlerinde, bilgeliği öğrenmedikçe mutlu bir yaşam sürülemeyeceğini; sade bir hayat sürerek tutkulardan arınmak, her türlü kötülükten kaçınmak ve ölümden, felâketlerden, başımıza gelen talihsizliklerden korkmamak gerektiğini; doğayı izleyerek azla yetinen ve aşırılıklardan uzak, dingin bir insan olmaya çalışmamızı; erdemleri geliştirip kusurları düzeltmeye çalışarak dış dünyanın kirliliklerinden uzakta, gerçek iynin yalnızca erdemli bir ruhta ve ruhtaki kalıcı ve iyi değerlerde bulunabileceğini bilerek, eylemlerimizin sorumluluğunu üstlenerek aklın ve doğanın izinde bir yaşam sürmemizi vurgular. Felsefenin, yaşamın anlamını, doğru yaşamayı ve her şeye rağmen ayakta kalabilmeyi öğrettiğini, hem evrene hem de kişinin kendisine dürüst ve eleştirel gözle bakıp doğruları takip edebilmeyi öğrettiğini anlatmaya çalışır.

Felsefe ve ahlâk konulu eserlerinden başka günümüze ulaşan dokuz tane de tragedyası mevcuttur: **Hercules Furens** (Çıldıran Hercules), **Medea**, **Troades** (Troyalı Kadınlar), **Phaedra**, **Agamemnon**, **Oedipus**, **Hercules Oetaeus** (Oetalı Hercules), **Phoenissae** (Fenikeli Kadınlar), **Thyestes** ve ona ait olduğu kesin olmayan **Octavia**. Seneca bu trajedi eserlerini İ.Ö. 5. yy.'da doğan Yunanlı trajedi yazarlarının; Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in eserlerinden yola çıkarak yazmıştır. Seneca'nın yazdığı bu trajediler, yalnızca İtalya'daki değil, İngiltere'deki modern dramaya da büyük bir etki yapmıştır. Buna örnek olarak 16.-17.yy.'da İngiliz George Gascoigne (1525- 1577), John Marston (1576- 1634), Ben Jonson (1572- 1637) ve Christopher Marlowe'un (1564- 1593) eserlerinin yanısıra ünlü İngiliz tiyatro yazarı ve oyuncusu William Shakespeare'in (1564- 1616) trajedilerini gösterebiliriz. Seneca'nın ayrıca doğa bilimleri ile ilgili olan **Naturales Quaestiones** (Doğa Sorunları) ile övgü gibi görünse de aslında hiciv içerikli olan ve İmparatorun onu sürgüne yollamasından dolayı duyduğu kını yansıtan eseri **Divi Claudii Apocolocyntosis** (İmparator Claudius'un Kabaklaşması) günümüze ulaşan eserleri arasındadır.

Edebiyatı, politik başarıları seven Seneca, hayatının sonuna kadar yazmıştır. Edebiyat tarihinde pek az kişinin yaptığı bir şeyi deneyerek, sınırları olmayan politik yaşamın yapısını ve -sınır tanımayan Nero'nun yol açtıklarından etkilendiği için olsa gerek- bu yaşamın kötü etkilerini anlatmıştır. Bu etkilerin, önderlerin karakterinden doğup nasıl tüm dünyaya yayıldığını, bir imparatorun tutkularının halk üzerinde ne gibi zararlara yol açtıklarını gözlemleyip incelemiştir.¹ Yunan ve Roma geleneğinde bir devrim yapmıştır; diğer yazarlar geleneksel yöntemi dikkatle kullanmışken; Seneca eski örneklerin tümünü bir yana bırakıp bütün edebî türlerden farklı, kendine has bir üslupla yazmış; hem şiirde hem de düzyazıda yeni bir edebiyat akımı oluşturmuştur.² Kuralsızlığı, doğaçlama - içinden geldiği gibi yazması, fikirlerini eserin bir bölümüne yazmaktansa tümüne yedirmesi ve bu sayede önem verdiği şeyi karşı tarafa derinden hissettirebilmesi Seneca'da görülen üslup özelliklerindendir. Seneca, Stoacıların "en yüksek iyi" (**summum bonum**) olarak gördükleri erdeme

¹ E. J. Kenney, **The Cambridge History of Classical Literature II: Latin Literature**, Ed: W. V. Clausen, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, s. 514.

² E. J. Kenney, **a.e.**, s. 511, 512, 514.

ulaştıran yolları gösterme konusunda benzersiz bir önder; özellikle eğitimli Roma vatandaşlarına Stoa felsefesinin insancıl öğretilerini anlatma konusunda parlak bir yorumcudur.³ Düşünsel anlamda ise bir ilk gerçekleştirmese de, savunduğu felsefî görüşleri açık bir dille aktarma ihtiyacı duyduğundan; daha çok Grek- Roma yazınsal ve düşünsel geleneğini harmanlayarak Antik öğretilerin yeniden yorumlayıcısı olmuştur.⁴ Büyük bir hayal gücüne sahip olup insanî duyguları çok açık bir biçimde yansıtabilmiş, kusurları ve insanların zayıflıklarını, yapılması gerekenleri çok gerçekçi ve ustalıkla kaleme almıştır. Derin gözlemlerinin sonucunda nükte, cesaret ve parıltılarla dolu bir üslupla eserlerini yazmıştır.⁵ Eserlerinde bulunan söz sanatlarının, filozofların görüşlerinin yanı sıra, yazılarının oluşumunda iktidara uzun süre tanık olmasının etkileri büyüktür.⁶ Bazen düşüncelerini tekrarladığı, başka bir cümle yazarmış gibi görünse de aslında aynı şeyleri tekrar ettiği görülür. Amacı tekrar ettikçe daha çok kabul ettirmeye çalışmaktır ve bunu genellikle felsefî yazılarında görürüz. Çünkü Seneca, Stoacı ahlâkı, şiire ve Roma geleneklerine uygulamak, onu yaşatmak amacındadır.⁷ Latin edebiyatında felsefe konusunu canlandırmış olup Stoa felsefesine de ruhsallık ve insancılık katmıştır.⁸ Yazılarında sık sık konuyu özellikle köleliğe karşı oluşuna getirerek, evrensel yasaya göre herkesin eşit olduğunu göstermek istemiş, doğal yasa ve tanrısal öngörünün oluşturduğu insanların kardeşliği (**fraternitas**) idealini savunmuştur.⁹ Eserlerinde, kendi kişiliğinde de olduğu gibi, diğer birçok filozoftan daha fazla insancılık ve samimiyet vardır. Anlatımı paradokslar*, antitezler**, çok iyi tasvir edilmiş fiziksel detaylar, canlandırmalar, mecazlar ve benzetmelerle doludur.¹⁰ Seneca'nın trajedileri, orijinallerinden daha fazla söz sanatları içeren; mitolojik öğeler, ahlâkî konuşmalar ve mantıklı çıkarımlarla dolu eserlerdir; Seneca bunları her satır değişen bir canlılık

³ Michael Grant, **Roman Literature**, Middlesex/ İngiltere, Penguin Books, 1958, s. 67.

⁴ Paul Veyne, **Seneca: The Life of A Stoic**, İng. Çev: David Sullivan, Routledge, New York, 2003, s.18.

⁵ Cemil Sena Ongun, **a.g.e.**, s. 228.

⁶ E. J. Kenney, **a.g.e.**, s. 514.

⁷ Cemil Sena Ongun, **a.e.**, s. 229.

⁸ Seneca, **Moral Essays 1**, İng. Çev: John W. Basore, Harvard University Press, Cambridge, 1963, Giriş, s. ix.

⁹ Michael Grant, **a.g.e.**

* **paradox** (paradoks): Kökleşmiş düşüncelere aykırı olarak ileri sürülen düşünce.

** **antithesis** (antitez): karşı savunu, zıtlık.

¹⁰ E. J. Kenney, **a.g.e.**, s. 515.

ve hazırcevaplilikla dolu bir üslupla yazmıştır.¹¹ Bunlar her ne kadar nükteli ve etkileyici olsa da, sahne bilgisinden yoksun ve sadece okunmaya uygun eserlerdir.¹²

Eserlerinde özellikle de Stoa felsefesinin öğretilerini anlatmak ve yaşatmak istediği açıkça görülebilir. Antik çağda, özellikle de yazdıklarıyla yaptıkları birbirini tutmadığı için kimi yazarlar tarafından eleştirilmiş, kimileri tarafından da üslubu ve zengin anlatımı övülmüştür. “Seneca zamanında çok tutulmuştur. Sonraları ise onu Quintilianus (İ.S. 35- 95) ve tarihçi Tacitus (İ.S. 55- 120) eleştirmişlerdir. Yazar yalnız edebiyatçı yanıyla değil, öğretisiyle de sevilir. Savunduğu düşünceler çağına göredir, çağına uygundur.”¹³ Yazar Aulus Gellius (İ.S. 130- 180), Seneca hakkında şunları yazmıştır:

“Bazı yazarlar Seneca’nın, bir yazar olarak pek önemli olmadığını; sıradan ve bayağı bir üslûbu olduğu için eserlerinin hiçbir değeri olmadığını, konuları ve cümleleri aşırı ve boş bir ateşlilikle ya da düz ve söylev verir gibi yazmış olduğunu, bayağı ve yerel bir öğrenim görmüş olup eskilerin yazılarının zarafetinden ve ciddiyetinden yoksun olduğunu düşünürken; bazıları da tersine, konuşmasının belâgatten yoksun olduğunu inkâr etmemekle birlikte, konuları öğrenmeden veya bilgisi olmadan ele almadığını, zamanının ahlâkî bozukluklarını, ilgi çekmesi için uğraşmadan ciddiyet ve saygınlık içinde eleştirdiğini düşünürler.”¹⁴

Seneca’yı sürgüne gönderen İmparator Claudius ’un yeğeni Gaius (Caligula) onun ününü, davaları yürütmedeki ve belâgatteki başarısını öyle çok kıskanır ki onu öldürtmek ister. Tarihçi Suetonius (70- 135) da, imparatorların ve yakınlarının yaşamlarını konu aldığı eserinde İmparator Gaius’un, onun hakkındaki görüşlerini aktarmıştır:

¹¹ Paul Harvey, **a.g.e.**, s. 390.

¹² M. J. Cary, **A History of Rome- Down To The Reign of Constantine**, New York, Macmillan Co. Ltd., St. Martin’s Press, 2. bs., 1957.

¹³ Seneca, **Kamu İşlerinden Uzakta**, Çev: Güngör Öner, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 7.

¹⁴ Aulus Gellius, **Noctes Atticae**; XII; 2, 1: “De Annaeo Seneca partim existimant ut de scriptore minime utili, cuius libros adtingere nullum pretium operae sit, quod oratio eius uulgaria uideatur et protrita, res atque sententiae aut inepto inanique impetu sint aut leui et causidicali argutia, eruditio autem uernacula et plebeia nihilque ex ueterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis. Alii uero elegantiae quidem in uerbis parum esse non infitias eunt, sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt et in uitiiis morum obiurgandis seueritatem grauitatemque non inueniunt.”

“Süslü ve güzel anlatımları kıskanarak küçümseyen İmparator Gaius, o zamanlar çok beğenilen Seneca’nın yazdıklarının okul alıştırmalarına benzediğini ve belâğatinin ‘kireçsiz kum’ gibi olduğunu söyler.”¹⁵

“Filozof lâkabı ile tanınan Seneca -onun felsefe alanındaki emeği göz ardı edilmemek şartıyla- denebilir ki filozoftan çok bir edebiyatçı, hem de kendisine karşı (başta Quintilianus) resmen cephe alınmasına rağmen, çağdaş ve sonraki nesiller üzerine en çok tesir etmiş olan, devrin en büyük edebiyatçısıdır. Hatip, şair, filozof...”¹⁶ Yazdıkları ile yaşamı çoğu kez birbirini tutmayan Seneca, ona “Sen ne diyorsun, ne yapıyorsun!” diyenlere kendini değil bilge kişiyi övdüğünü söyler:

“Ben kendi hakkımda değil, erdem hakkında konuşuyorum; kusurlara karşı savaş açtığım zaman, en öne kendi kusurlarımı koyuyorum: imkânını bulduğum zaman gerektiği gibi yaşayacağım”¹⁷

Lucius Fabius Iustus*, Seneca’yı, önceki zamanların yazarlarına nazaran belâğati çok keyfî kullanmakla, çok tuhaf ve ayrıntılı tanımlamalar yapmakla; tarihçi - yazar Tacitus (55- 120) onu bazen özgür, bazense çağının alışkanlıkları içinde olmakla itham etmiştir. Tacitus aynı zamanda Seneca için “bilge adam”, “bir prens için en uygun öğretmen”; Columella (4- 70) “mükemmel bir nükte ve öğrenme insanı”; Genç Plinius (61- 113) “bilgelik prensi”; ve Cassius Dio (163- 229) da “çağının en büyük adamı” diyerek Seneca’yı över.¹⁸

Seneca’yı bir yazar olarak çok beğenenler, her ne kadar Antik eserlerin karşısında ve kendi yollarında devrimci olsalar da, genellikle Hristiyanlardır. Avrupa edebiyatında özellikle de Montaigne ve Shakespeare gibi 16. ve 17. yy. yazarlarında Seneca’nın büyük etkisi görülür.¹⁹

¹⁵ Suetonius, **De Vita Caesarum**: IV: Caligula, 53, 2: “... lenius comptiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam tum maxime placentem "commissiones meras" componere et "harenam esse sine calce" diceret.”

¹⁶ Seneca, **Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius’un Kabaklaşması**, Çev: Samim Sinanoğlu, Ankara, MEB Yayınları, 1947, Önsöz, s.VI.

¹⁷ Seneca, **De Vita Beata**, 18, 1: “De uirtute, non de me loquor, et cum uitii conuicium facio, in primis meis facio: cum potuero, uiuam quomodo oportet.”

¹⁸ 102 yılı Roma konsülü, **Dialogus De Oratoribus** (Hatispler Hakkında Diyalog) eserinin yazarı.

¹⁹ Sir Roger L’estrage, **Seneca’s Morals (By Way of Abstract)**, Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co., 1854, s.viii.

¹⁹ E. J. Kenney, **a.g.e.**, s. 512.

B. Stoacı Filozof Seneca

1. Seneca'yı Etkileyen Felsefî Öğretiler ve Filozoflar

Seneca felsefede özellikle ahlâk konusuyla ilgilenir. Stoacılığın doğa-tanrı (panteist) görüşünü benimsemiş, bireysel ahlâk ile toplumun görevlerini; yani yaşamak için en gerekli şey saydığı ahlâkı bir bütün olarak ele almıştır.¹ Doğaya yönelik felsefe ve fizikle, mantıktan daha fazla ilgilenmiştir. Seneca evreni maddî ve rasyonel bir bütün olarak görmüştür. Kadere boyun eğmeyi, dingin bir yaşamı, sosyal sorumluluğun bilinciyle içsel özgürlüğü her koşulda korumayı felsefî görüşlerinin temeli yapmıştır. Ona göre en yüksek iyi erdemdir, gerçek mutluluk ruh dinginliğinde, doğaya ve onun yasasına uygun yaşamdadır; insanlar birbirlerini sevmeli ve saymalı ve de Tanrı'ya boyun eğmelidirler. Tanrıya yönelen kimsenin mutlu olması da zaten kaderin planı içinde yer alır. Tanrısal öngörüye seve seve bağlanan ve onu izleyen kişi, sıkıntı çekmez, kaderine üzülmez ve sonunda mutlu olur. Ancak Seneca'ya göre insanlar tanrı hakkında yanlış fikirlere sahiptir ve çoğu kişi onu anlayamaz. Tanrının kurbanlar ve yakarışlarla, dinî törenlerle mutlu ve iyilikler verici olacağını düşünürler. Oysa tanrı için kesilen kurbanın bir önemi yoktur. Kaderindeki acılardan dolayı yakınmamak, tanrının öngörülerine güvenmek, onun bir parçası olan akli izlemek zaten tanrıyla bir olmaktır:

“Her ne kadar bir kişi kurban törenlerinde nelere dikkat etmesi gerektiğini, usandırıcı bâtil inançlardan uzak durması gerektiğini öğrense de, tanrıyı aklıyla nasıl anlayacağını bilmediği sürece hiçbir zaman yeterince ilerlemiş olmayacaktır... Tanrılara tapmanın ilk yolu onlara inanmaktır; ikincisi egemenliğini onlara teslim etmektir; daha sonra içinde onların hâkimiyetinin bulunmadığı hiçbir iyiliği kabul etmemektir,... Tanrıları nasıl yatıştıracağını mı soruyorsun? İyi bir insan ol! Her kim onların izinden giderse, onlara yeterince tapmış olacaktır.”²

¹ Orhan Hançerlioğlu, “Seneca, Lucius Annaeus”, **Felsefe Ansiklopedisi: Düşünürler Bölümü**, C. II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s. 250.

² Seneca, **Epistulae Morales**, XV, 95; 48, 50:

“Audiatur licet quem modum servare in sacrificiis debeat, quam procul resiliere a molestis superstitionibus, numquam satis profectum erit nisi qualem debet deum mente conceperit... Primus est deorum cultus deos credere; deinde reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem sine qua nulla maiestas est... Vis deos propitiare? bonus esto. Satis illos coluit quisquis imitatus est.”

Bu tanrıyla bütünleşmeyi salık veren içtenliğiyle, daha iyi bir insan olma konusundaki ahlâk ilkeleriyle, hoşgörü ve sevgiyi ön planda tutmasıyla, bu tür insancıl yaklaşımlarıyla Hristiyanlığın ortak noktalarının bulunması ve bu dine inananları büyük çapta etkilemesi nedeniyle Seneca, 'Hristiyanlığın akrabası' olarak nitelendirilir. Hatta St. Paul ile mektuplaştıklarına ve Seneca'nın Hristiyan olduğuna dair iddialar bile ortaya atılmıştır.³ Ancak bu tür iddiaların aslı olmadığı sonucuna varıldıysa da bunlar, aralarında birçok önemli fark olmasına rağmen, aslında Roma Stoası ile Hristiyanlık arasında bir benzerlik olduğunun göstergesidir.⁴ Ayrıca insanların hatalarına karşı hoşgörüsü, ölümü sonsuzluğun, özgürlüğün günü olarak düşünmesi de bu yakıştırmaların sebeplerindendir. Hatta erken dönem Kilise Babaları, dinlerinin öğretisini önceden gördüğüne inandıkları için Seneca'ya teşekkür ederler.

Tüm büyük filozofların aslında tek bir felsefesi (doğru ve mutlu yaşama amacı) olduğuna inandığı için eklektik (seçmeci) bir yol izleyen Seneca'yı en çok etkileyen, Stoa felsefesinin özellikle ahlâk öğretisi olup bu konudaki görüşlerini temel aldığı kişi özellikle Poseidonios'tur. Felsefe dersi aldığı hocaları Pythagorasçı Sotion, Stoacı Attalus, Kynik Demetrius ve Papirius Fabianus'tur. Sotion, ders veren biri olduğu için epey belâgatli biri olup Seneca'yı vejeteryan yapan, onun görüşlerine dindar bir hava veren kişidir. Seneca'yı bu dört hocası arasında en çok etkileyenler Fabianus ve Attalus'tur. Fabianus güzel özdeyişleri, çağının kötülüklerine başkaldırışıyla, hem şehir ve kır yaşamı, hem de yerel gelenekler ile ilgili araştırmalarıyla Seneca'yı cezbetmiştir.⁵

³ Seneca'nın görüşlerinin Hristiyanlık dini ile ortak noktaları hakkında yorumların bulunduğu çok sayıda kaynak olup, önemli olanları şunlardır:

M. J. Cary; T. J. Haarhoff, **Life and Thought in The Greek and Roman World**, Londra, Renaissance Books, Methuen, Londra, 1968, s. 271. Ayrıca bkz.: Michael Grant, **Roman Literature**, Middlesex/ İngiltere, Penguin Books, 1958, s.67. Ayrıca bkz.: J. Wight Duff, **A Literary History of Rome in the Silver Age; from Tiberius to Hadrian**, Ed: A. M. Duff, Londra, Ernest Benn Limited, 1960, s.186. Ayrıca bkz.: Ann Moss, **Printed Commonplace- Books And The Structuring of Renaissance Thought**, New York, Clarendon Press, 2002, s. 85. Ayrıca bkz.: Charles Norris Cochrane, **Christianity and Classical Culture: A Study of Thought and Action From Augustus to Augustine**, New York, Oxford University Press, 1944, s. 166. Ayrıca bkz.: Paul Harvey, "Seneca, Lucius Annaeus, 'the Philosopher'," **The Oxford Companion to Classical Literature**, Londra, Oxford University Press, Amen House, 1962, s. 390. Ayrıca bkz.: Bertrand Russell, **A History of Western Philosophy: Stoicism**, New York, Simon and Schuster Inc., 1945, s. 200. Ayrıca bkz.: Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca: Essays and Letters**, Londra, W.W. Norton & Company, 1968, s. 5, 26.

⁴ Michael Grant, **a.g.e.**

⁵ E. J. Kenney, **a.g.e.**, s. 513.

Stoa felsefesinin temelinde Kynik felsefe bulunur. Uygarlığın gelişmiş siyasî ve kültürel baskılarından kurtulma çabaları ve daha doğal yaşam biçimlerine dönüş hareketinin öncüleri Kyniklerdir ve bu hareketin temelinde doğayla uyumlu yaşam, insanın koyduğu her şeyden uzaklaşma ve bağlantıları koparma yatar.¹ Kynik felsefe öğretisi toplumsal uzlaşmalara bir karşı çıkış olarak ortaya çıkar. Ayıpladıkları tutumların geçersizliğini göstermek için utanç verici olayları ve acı alayı kullanırlar; öyle ki saklayacak ve utanacak hiçbir şeyi olmayan bilge kişi, camdan bir evde ya da bir fiçinin içinde yaşayabilir. Krates (İ.Ö. 400- 325), karısı Hipparkhia ile camdan bir evde yaşamış, hocası Diogenes (İ.Ö. 412- 323) de fiçinin içinde hayatını sürdürerek Kynik felsefedeki bu şeffaf yaşamın timsali olmuşlardır. Öğrencileri de halkın yargılarıyla dalga geçmeyi öğrenmeleri için “zevk”le sınırlar. Kynikler tüm dış koşullardan, her türlü vatandaşlık görevi ve sorumluluğundan da uzaklaşarak doğayla tamamen bütünleşme amacıyla olmuşlardır. Kynik okulun kurucusu Antisthenes, katı disiplinli, kendi kendisiyle ve toplumdan uzaklaşarak yaşayıp tamamen özgür ve ulaşılmaz olan bilge kişi idealine ulaşmak istemiştir.

Seneca’yı çok fazla etkilememesine rağmen fikirlerinde ortak noktaların bulunduğu ve eserlerinde alıntılar yaptığı Epikuros felsefesinden de kısaca bahsetmemiz gerekir: Seneca, arkadaşı Lucilius’a yazdığı 124 mektubunun (**Epistulae Morales** - Ahlâkî Mektuplar) ilk yirmi dokuzunda Epikuros’un felsefî görüşlerinden ve cümlelerinden sık sık alıntı yapmıştır. Çağdaşları gibi bireyci felsefeye yönelen Epikuros felsefesinde Stoa felsefesiyle çelişen birçok görüşten biri, devlete, devlet işlerine önem verilmemesini savunan görüştür. Çünkü Epikuros’a göre getirilerinin bir değeri bulunmayan sosyal yaşam kişinin yalnızca endişelerini arttırır.² Bu felsefede temel uğraş acıdan ve mutsuzluktan kaçınma, mutluluk, huzur ve içsel dengeyi sağlamadır. Hem Stoa hem de Epikuros öğretisi “**pathos**” (Lat: **perturbatio**: duygulanım) kavramını ele almış; Stoacılar duygulanımı tamamen ortadan kaldırmak gerektiğini; Epikurosçular ise iyi ve kötü olanları birbirinden ayırt

¹ Sabri Büyükdüvenci, “Özgürlük ve Yaratıcılık”, **Bedia Akarsu Armağanı**, Hz: Betül Çotuksöken, Doğan Özlem, İstanbul, İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2000, s. 189- 204.

² Isaiah Berlin, **Liberty: Incorporating ‘Four Essays on Liberty’**, Ed: Henry Hardy, Oxford University Press, 2002, s. 304. (Çevrimiçi) <http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/politicalscience/9780199249893/p095.html#304>.

etmek gerektiğini savunmuşlardır.³ Bu durumda içsel özgürlüğü hedefleyen Seneca için, Stoa felsefesinin bireyci yaklaşımlarıyla ortak noktaları olan Epiküros felsefesi de kısmen yararlı olmuştur.

Şimdi Seneca'nın felsefî görüşlerini en çok etkileyen Stoa felsefesini ve temel ilkelerini ele alalım:

2. Stoa Felsefesi ve Temel İlkeleri

Felsefede eklektik (seçmeci) bir yol izleyen Seneca'nın gönülden bağlı olduğu Stoa felsefesinin (Stoisizm) temelini, gerçek mutluluk, doğru bilgi ve erdem kavramları üzerinde duran Sokrates'in (İ.Ö. 470- 399) ahlâkı; ayrıca tutkular üzerinde tam bir hâkimiyeti amaçlayıp doğaya ve erdeme sıkı sıkıya bağlı olan Kynizm felsefesi oluşturuyordu. Stoa görüşünün temelinde ayrıca, evrende tanrısal bir ruhun (**logos**) hüküm sürdüğünü ve ateşin her şeyin ana maddesi olduğunu kabul eden panteist (doğatanrıci) görüşe yaklaşan Herakleitos'un (İ.Ö. 540- 475) felsefesi de vardır.⁴ Kıbrıs'lı Zenon'un İ.Ö. 300/294'te Atina'da kurduğu bu felsefe okulunun öğrencilerine ilk başta Zenoncular, fakat daha sonra toplanma yerlerine, duvarlarında Thasos* doğumlu ressam Polygnotus'un (İ.Ö. 500- 440) resimleriyle ünlü Stoa Poekile'ye** izafeten Stoacılar denmiştir. Stoacılık, halka inmemiş olmakla beraber, okur-yazar sınıfından olanları geniş çapta etkilemiş bir dindir. Dinsel kuralları, tapma biçimleri, din adamları vardır. İlk filozofların bazı fragmanları günümüze ulaşabilmiş olmakla birlikte, Stoik düşüncenin ayrıntılarını özellikle bazı Antik Çağ yazarlarının eserleri sayesinde öğrenebiliyoruz.

Stoa felsefesi, kişisel ve siyasî yaşamı evrenin yasalarına uyarak düzenlemeyi hedefleyen bir felsefe akımıdır. 500 yıllık Stoa felsefesi tarihi boyunca, her ne kadar tüm öğrencileri evren yasasını temel alsa da, bazı filozoflar evreni;

³ Francis E. Peters, "Apatheia", **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2004, s. 38.

⁴ Fatma Paksüt, **a.g.e.**, s. 11, 12

* **Thasos**: Ege Bölgesi'ndeki Taşoz adası

** **Poekile**: boyalı koridor ya da sundurma.

diğerleri ise insanın ahlâkî, dinî ve politik yaşamını anlamak üzere yola çıkmışlardır.⁵ Stoa felsefesinin ana ilkesi, doğa yasalarına boyun eğmek ve evrensel düzene uymaktır. Her türlü acı, hastalık ve ölüm doğaldır; bunlara karşı kayıtsız kalmak ve sabırla katlanmak gerekir”⁶ Stoacılık; Eski Stoa, Orta Stoa ve Roma/ İmparatorluk Stoası (ya da Yeni Stoa) olmak üzere üç döneme ayrılır: Zenon (İ.Ö. 336- 264), Kleanthes (İ.Ö. 331- 233) ve Khrysippos’un (İ.Ö. 290- 206) öğretilerini kapsayan Erken Stoa; Panaitios (İ.Ö. 180- 110) ve Poseidonios’un (İ.Ö. 135- 51) öğretilerinin dönemi olan Orta Stoa; ve temsilcileri Cicero (İ.Ö. 106- 43), Seneca (İ.Ö. 4- İ.S. 65), Epiktetos (50- 130) ve Marcus Aurelius (121- 180) olan Roma/ İmparatorluk Stoası.

Okulun kurucusu Zenon (İ.Ö. 336- 264), özellikle kişinin ahlâkî ve siyasî davranışında karakter sağlamlığına önem vermiştir. Sırasıyla Kinik Krates, Megaralı Stilpon ve Platoncu Xenokrates’in derslerini dinlemiştir. Bilge kişinin doğaya uygun yaşayan kişi olduğu fikrini Zenon olasılıkla hocası Krates’ten almıştır. Zenon aşırı tutumlu, ölçülü, sade bir yaşam süren, bir filozoftan çok bir peygamberi andıran edayla konuşmalarına yeni kelimeler katarak konuşan biridir. Derslerini ücretsiz vermiş, öğretisini herkese açık hale getirmiştir. Stoa öğretisinin temel çizgilerini belirten, doğa, ahlâk, tutkular, ödevler, yasa gibi konuları içeren birçok eser yazmış olmasına rağmen günümüze bunlardan sadece kısa parçalar ve alıntılar kalmıştır.

Zenon’dan sonra okulu devralan Assoslu Kleanthes (İ.Ö. 331- 232) şair, atlet ve hayalperest bir dindardır. Çok zeki olmayan, ama belli bir hazırcıvaplık yeteneğine sahip, fiziksel açıdan güçlü biridir. Fakir olduğu için Zenon’dan dinlediği dersleri kırık çömler (ostraka) ve sığırların kürek kemikleri üzerine yazmıştır. Zenon’un öğretilerini titizlikle sakladığı için ve öğretilerini sadakatle taşıyacağına inandığı için Zenon kendisinden sonra onu okulun başına geçirmiştir.

Kleanthes’ten sonra okulu devralan Soloili Khrysippos (İ.Ö. 280- 210), okulun diğer iki önderinden daha fazla Stoa felsefesinin sistemini geliştirmiş, okulda birliği yeniden sağlamış ve bu yüzden ona “Stoa felsefesinin ikinci kurucusu denmiş, görüşleri de Hristiyanlıktaki Orthodox mezhebinin temelini oluşturmuştur. Profesyonel bir koşucuydu, kendinden emin ve kendini beğenmiş bir yapıya sahip

⁵ Philip P. Hallie, “Stoicism”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed: Paul Edwards, C.8, Londra, Collier- Macmillan Limited, 1967, s. 19.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, “Stoacılık”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Kavramlar ve Akımlar, C. VI, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976, s.168.

olup okulun başındakilerle çoğu kez ters düşmüştür. Çok sayıda eser yazmış olmasına rağmen bunlar da günümüze ulaşamamıştır. Onun sayesinde Stoa felsefesi sistematik bir yapıya bürünmüştür. Kleanthes ve Khrysippos Stoa felsefesinin ana ilkelerini geliştirmiş, temel yapısını oluşturmuştur. Günümüze kalan yazılardan anlaşıldığı kadarıyla; Erken Stoa mensupları mantık, kozmoloji (evrenbilim), etik ve politika ile ilgilenmişlerdir.⁷

Romalıların en önce tanıdığı Orta Stoa'nın özelliğini değiştiren eklektik (seçmeci) biçimdir. Bu seçmeciliğe karşı da iki akım belirir: biri Kynizmi yeniden canlandıran akım; diğeri de Eski Stoa öğretisini yeniden kurmaya çalışan Roma (İmparatorluk) Stoasıdır.⁸ İmparatorluk Stoasının, her ne kadar daha önce buna zemin hazırlayanlar olsa da, Roma'da yayılmasını sağlayan Rodoslu Panaitios'tur (İÖ 180- 110). Panaitios, Platon ve Aristoteles'in görüşlerinin etkisiyle tüm sistemi yeniden düzenler, Erken Stoa'nın katı disiplinlerini yumuşatır, dış iyiliklere Eski Stoacılar'dan daha fazla önem verir ve bu felsefede inanılan büyük yangın görüşünü de reddeder. Panaitios, Eski Stoa'nın saf "bilge kişi" idealinin olduğu dönemde değil; ahlâkî gelişimin ve bu alandaki öğrenciliğin geliştiği dönemde dersler vermiştir. Eyleme önem veren Romalılarda bu felsefenin tanınması için, Stoa ahlâkını Romalı soyluluğun gereklerine uydurmuş ve bu sayede Stoa felsefesinin Roma'da nüfuzunu artırmıştır.⁹ Stoa felsefesinin Roma'da yayılmasında payı olan Panaitios'un öğrencisi Poseidonios ise, hocası sayesinde daha ılımlı olan Orta Stoa'da bilgelik idealinin gerçekleşemediğini düşünmüş olacak ki, onun aksine, Stoa felsefesinin sertliğini geri kazandırmaya çalışmış ve sistemi detaylandırmıştır. Panaitios Stoa okulunun evrensel sistemi oluşturduğu ilk zamanlardaki görüşlerle ilgilenirken; öğrencisi Poseidonios, Stoa felsefesinin Roma'nın askerî, siyasî ve sosyal yaşamı ile ilgili olduğu zamanlardaki görüşlere yönelmiştir. Poseidonios'un öğrencileri arasında, yine Roma'da Stoacılığın yerleşmesine büyük katkıda bulunan ünlü yazar, hatip ve filozof Cicero (İ.Ö. 106- 43), ayrıca ünlü devlet adamı Pompeius Magnus (İ.Ö. 106- 48) da vardır.

⁷ Philip P. Hallie, **a.y.**

⁸ Macit Gökberk, **a.g.e.**, s. 121

⁹ F. H. Sandbach, "Stoics" (1975), **A Dictionary of Ancient History**, Ed: Graham Speake, İngiltere, Blackwell Reference, 1994

Son Stoa da denen Roma (İmparatorluk) Stoası, İ.S. 1. yy.'da ortaya çıkmış ve 2. yy.'da da etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemin Stoa öğretisi daha çok ahlâk konusuyla ilgilenmiştir. Epiktetos, Marcus Aurelius ve Seneca, bu son dönemdeki üç önemli Stoa temsilcileridir. Bu filozofların üçü de öğretide en çok ahlâka ağırlık vermişler ve kişiye “içsel özgürlük” kazandırma amacı gütmüşlerdir. Panaitios'un görüşlerini izlemişler, Stoacıyı daha dingin hale getirmek için çalışmışlar ve onu bilim adamı veya münzeviden ziyade halk için daha faydalı bir birey haline getirme yollarını aramışlardır. Seneca her ne kadar mantık öğretisiyle çok ilgilenmese de kozmolog (evrenbilimci) Posidonios'a diğer ikisinden daha yakındır.

Epiktetos (İ.S. 55- 135), alçakgönüllülük (**modestia**) erdemini ön plana çıkararak Stoa felsefesinin katılığını yumuşatmıştır. Epiktetos bize bağlı olan ve olmayan olayları ve durumları ayırmanın gerekliliğini savunarak bu yolla içsel özgürlüğün, dinginliğin ve sabrın önemini vurgulamıştır. Ruhun ölümsüzlüğüne inanan Seneca'nın aksine, Epiktetos ölümden sonra bir yaşamın varolduğuna inanmaz.

Bu dönemin son ünlü temsilcisi Marcus Aurelius (İ.S. 121- 180), diğer temsilcilerden daha fazla saf mantıkla ve kozmoloji ile ilgilenmiştir. Kendine hâkimiyet ve bir dünya vatandaşı olduğu bu evrende yararlı bir kişi olma erdemleri üzerine eğilmiştir. Bu son dönem Stoasında, tek kişinin egemenliğine karşı olan felsefî bir temel oluşur, buna en güzel örnek, her şeyden önce filozof olan ve insanlığını görevinin üstünde tutan erdemli imparator Marcus Aurelius'tur.

3. yy.'da etkisini tamamen yitiren Stoa felsefesinin ilkeleri, 6. yy.'da Justus Lipsius, daha sonra 16. yy.'da Michel De Montaigne gibi yazarların eserlerinde yeniden hayat bulur.

Stoa felsefesi, tüm diğer felsefe okulları gibi felsefeyi mantık, fizik ve ahlâk olarak üç ana disiplin altında inceler. Onlara göre felsefenin inceleme alanları bir bahçeye benzer: Mantık: bahçeyi koruyan duvar; fizik: bahçedeki ağaç; ahlâk da ağaçta yetişen meyvedir. Mantık, fiziği ve etiği korur; fizik, yasaları korur, evrenin yapısını gösterir; ahlâk da ekilenlerin ürünüdür, kişinin bu üçlü yapıya ve kurallarına ne kadar uyduğunu gösteren bir sonuç, ulaşılmak istenen amaçtır. Şimdi bu bahçe duvarını, ağacı ve meyveyi genel hatlarıyla inceleyelim:

a. Mantık

Eski Yunanca’da “**logike**” (mantık) kelimesi; akıl, evren yasası, tanrı, ses, söz anlamına gelen “**logos**” kelimesinden türemiştir ve doğru düşünme sanatı, bilimidir. Stoa felsefesinin mantık öğretisinin temelinde, Megaralıların münazara* teknikleri, paradoks** ve kinayeye olan sevgileri bulunur. Gramer, diyalektik***, söz sanatı ve epistemoloji (bilgibilim) de Stoa mantığının konuları arasındadır. Stoa mantığı deneyleri, görünenleri temel alır. Dünya canlı, akılla oluşmuş bir varlıktır. Evrende gördüklerimizden yola çıkarak, yani tümevarım yöntemiyle birtakım bilgilere, hatta akılcı düşüncelere, evrenin ve görünmeyenlerin bilgisine ulaşabiliriz. Her bireyin bu dünyada bir yeri ve görevi vardır. Birey duygularından ziyade erdemini ve aklını, doğayı izlediği sürece de tanrısal akla uymuş ve varolma amacını gerçekleştirmiş olacaktır. Evrensel yaşam potansiyelinin ve uyumunun göstergesi olan zamana (**aeon**) uyarak yaşamdaki nedensellikleri görme; dünyaya, tanrıya boyun eğme ve bu sayede olması gerekenin bilgisine varma eylemleri de, varolma amacını doğru uygulayabilen bilge kişinin görevidir.¹⁰ Her insan birbirinden farklıdır ve herkeste içsel bir eğilim (**horme; Lat. appetitio**) bulunur, eğilimi hangi yöndeysen de kişi o doğrultuda yaşayacaktır. Bu durumda eğilimi akıldan yana olan kişi kendisiyle dünya arasındaki akılsal uyuma izin vererek bilgelik yolunda ilerleyecek, duygulardan yana olan kişi de ruhunun yapısı ve eğilimi gereği tutkularının ve duygulanımlarının esiri olacaktır. İnsanlar evrensel bir duygudaşlık içindedirler. Çünkü her şey karşılıklı etki içindedir ve herkesin eylemi bir başkasına etki edecektir. Bilge kişinin yaşamı da kendi içinde uyum sağlayan ve kendini bu evrensel duygudaşlık içinde tutarak her şeyi bütünüyle ele alan yaklaşımla sürdürülen bir yaşam olacaktır.¹¹

* Münazara: tartışma.

** **paradox** (paradoks): Kökleşmiş düşüncelere aykırı olarak ileri sürülen düşünce.

*** Diyalektik: karşıt argümanlarda bulunma, akıl yürütme yeteneği.

¹⁰ Jean Brun, **Stoacılık**, Çev: Medar Atıcı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 38.

¹¹ Jean Brun, **a.e.**, s. 59.

b. Fizik

Stoacılar fizikte materyalist (maddeci) bir düşünüşe sahiptir. Herakleitos'un, kişiyi evrenin akli ve yasasına göre ikinci planda tutan; akli, yaratıcı ateş (**pneuma**) olarak gören, dünyanın sürekli bir değişme halinde olduğunu belirten görüşleri; Stoa fiziğinin temelini oluşturur.¹² Sadece gördüğümüz nesneler değil, insanda bulunan ruh, tanrı, söz, gece ve gündüz bile birer maddedir, bedendir; dünyadaki her şey bedeni oluşturur (**soma**). Ruh da içsel yönelimini (**horme**) algıladığı evrenle uyumlu hale getiren bir bedendir. İnsan akli, tanrısal aklın insan bedenindeki parçasıdır. Bu parçayı keşfedip onun doğasına göre davranan kişi de tanrısal akla gerçek anlamda sahip olur ve bilgelik yolunda ilerler.

Stoacılar aynı zamanda determinist (belirlenimci) bir görüşe sahip olup, her şeyin bir nedeni olduğunu ve önceden belirlenmiş olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak bu neden; bir olay, dışsal bir durumla ilgili değil; biz daha doğmamışken belirlenmiş olan kırılmaz nedenler zinciri (**heimarmene**) ile ilgilidir. Evrenin maddî nesnelerden oluşup birbirleriyle olan ilişkilerinin kırılmaz nedenler zinciriyle birbirine bağlı olduğunu ve tüm bunları her şeyin, hatta tanrının da üzerinde yer alan üstün gücün - kaderin (**fatum**) yönettiğini düşünmüşlerdir. Ancak insan davranışları kadere rağmen ahlâken insanların sorumluluğundadır.

Stoacılar ateşi her şeyin temeli, tüm varlıkların ana maddesi yapmışlardır. Ancak iki tür ateş vardır. Biri yakıp kül eden ateş olup maddelerin yok olmasına sebep olurken; diğeri (yeniden) yaratan tanrısal ateştir, soluktur (**pneuma**). Doğa da bir yaratıcı ateştir.

“Zenon doğayı, yaşamın düzen içinde sürmesini sağlayan yaratıcı bir ateş olarak tanımlar.”¹³

Dünya maddeden (**paskhon**) ve akıldan (**logos** - aslında Tanrı) oluşmuştur. Bunların dışında maddeyi biçimlendiren dört ana öge de mevcuttur; ateş, su, hava ve toprak. Stoa fiziğinde doğa, tanrı, akıl, kader, ateş aslında aynı anlamdadır. Bu nedenle kaderine boyun eğen kişi aynı zamanda doğayı ve aklını izlemiş, tanrısal akılla bir olmuş demektir. İnsanın kaderine boyun eğişi, olan her olayın kendisi için

¹² Philip P. Hallie, a.y.

¹³ Cicero, **De Natura Deorum**, II, 21, 57:

“Zeno igitur naturam ita definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via...”

iyi bir sebebi ve sonucu olduğuna dair inancından ileri gelecek ve böylece kişi yaşadığı kötü olaydan yakınmayarak yaşamına anlam verebilecek, görünmeyen nedensellik zincirini anlamaya çalışacak ve onun olması gerektiği gibi yol almasına yardım ederek evrenin kaderine kendini bırakmış olacaktır. Bu da kişiyi evrenle ve tanrıyla bütünleştiren bir hareket olup kişiyi bilgeliğe götüren başlıca eylemdir. Dünya bir gün geldiği yere geri dönecek, yani Stoacıların “büyük yangın” (**ecpyrosis**) dediği olay gerçekleşecek, evren yeniden dirilecek ve bu yangın ve yeniden doğuş sürekli tekrar edecektir. Bu yeni dirilişe “**periodos**”, ya da Latince “**magnus annus**” (büyük yıl) denmiştir. Her periyod; yani büyük yıl, yaratıcı ateş olan evrensel akıl (**logos**) tarafından gerçekleşecek ve dört ana elementin yaratılışı ve birleşimiyle başlayacak; yine büyük bir yangınla başladığı noktaya geri dönecektir. Stoacılar göre bu büyük yangın, yeniden canlanmanın ilkesi olup dünyanın deviniminin ve sürekliliğinin göstergesidir.

c. Ahlâk

Stoa felsefesinde ahlâklılık, genel yasayı tanıma ve bu yasaya mutlak bir bağlılıkla bağlanmayla başlar. Stoa ahlâkının temel ilkeleri şunlardır: doğru seçme (**phronesis**), ölçülü olma (**sophrosyne**- Lat. **temperantia, moderatio**), sabırla katlanma, yiğitlik (**andreia**) ve adaletli davranma (**dikaiosyne**). Doğru seçme, yani akıl- sağduyu (**phronesis**), aklın doğaya uygun olanı seçmesini, eylemleri ve duyguları o yönde geliştirmesini sağlardı. Erdemleri ayırıp sınıflandırma yapmayan, hepsini bir bütün olarak ele alıp onların tümüne erdem (**arete**) diyen Zeno için sağduyu (**phronesis**), akılla aynı anlamda ve değerde olup sarsılmazlık ve sağlamlığı içinde barındırır, tam bir uyumu (görev ve eğilimin aynı yönde olması) ve akla uygun yaşamı anlatırdı.¹⁴ Ölçülü olma (**sophrosyne**) seçimlerde sağduyulu olma ve her şeyi Aristoteles’in de en değerli ölçü saydığı “altın oran”ı (**metron ariston**), orta yolu korumada kendini gösterirdi. Bu “altın oran/orta” denilen kavramın nitelediği şey aklın orta yolu bulmasıydı. Aristoteles’e göre her erdem iki “aşırılık”ın ortasıydı, uyumu ve doğruyu sağlayan ise bu orta yolu izlemektir. Yiğitlik; dış tehlikelere karşı

¹⁴ Emile Brehier, **The History of Philosophy: The Hellenistic and Roman Age**, İng.Çev: Wade Baskin, Chicago, The University of Chicago Press, 1965, s. 57, 58.

kendini koruyabilmeyi ve ne olursa olsun erdemleri yitirmemeyi, aklı çelen her türlü zevke karşı kendini koruyarak doğru yoldan vazgeçmeyip yaşanan her şeye saygıyla katlanmayı içerirdi.

“Yiğitlik (**virtus**), korkulması gereken şeyleri hor görmedir. Dehşet veren, özgürlüğümüzü kısıtlayan her şeye üstten bakar, karşı çıkar, kırar onu.”¹⁵

Stoa felsefesinin temel ilkelerinin başında tüm tutkulardan ve korkulardan arınmış, ölçülü ve erdemli bir yaşam sürdürmek vardır. İnsanın amacı mutluluktur ve buna da ancak doğayla uyumlu olarak yaşamakla varılabilir. Zenon’a göre erdem (**arete**), doğaya ve tanrısal öngörüye uygun yaşamak, kadere boyun eğmektir. “Stoacılar evrenin ‘evrensel bir akıl’ ile hayat bulduğuna inanırlar. Stoacı bir bilgenin ideali de, insan ruhunun evrensel akıl içinde biçim kazanmasını ve doğaya isteyerek uymasını sağlamaktır. Çünkü doğa yasası tanrı yasasıdır.”¹⁶ Bu durumda insan, doğanın yasalarına uygun davranmalıdır; doğal olan ise dürtülerin değil, aklın hâkimiyetidir. Sanılardan (**doxa**) kurtulmuş bir akıl, açık bir doğa bilgisine (**episteme**) ulaşabilir. Bu bilgi de insana yaşamak ve mutlu olmak için en doğru yolu gösterecektir.¹⁷ İnsanda bulunan akıl da yalnızca doğru tasarımları onaylama ve doğaya uygun olan eğilimlere yönelme gücüne sahip olduğundan, eğilim (**horme**) akla uyarsa buna irade denir.¹⁸ Bu akıl, tanrının aklından pay almıştır. Tanrının her yerde olduğunu, tüm evrene yayıldığını düşündükleri için Stoacılar panteist görüştedirler. Stoa öğretisi, temelinde Sokrates’in görüşünün yattığı “doğru düşünme” ilkesine dayanır: İyi davranmak, doğru düşünmekle mümkündür ve felsefe doğru düşünmeyi öğreten bir yaşama bilimidir.

Stoa ahlâkı daha çok “İnsanı mutluluğa götüren yol nedir? Yaşamın anlamı, insanın bu dünyadaki görevi nedir? İnsanın yaşam ve ölüm karşısındaki tutumu ne olmalıdır?” soruları ile ilgilenir. Amaç iyi yaşamaktır ve bilgiler iyi yaşamak için gereklidir. “İyi yaşamaksa titizlikle sınırlandırılmış bir töreyle (ahlâk) mümkündür.

¹⁵ Seneca, **Epistulae Morales**, XI, 88, 29:

“Fortitudo contemptrix timendorum est; terribilia et sub iugum libertatem nostram mittentia despicit, provocat, frangit ”.

¹⁶ Çiğdem Dürüşken, “**Seneca’nın De Providentia’sında Tanrı ve İnsan**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s.13.

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, **a.y.**

¹⁸ Jean Brun, **a.g.e.** s. 76.

Bu töreye bulunacak tek ölçü, doğru düşünen için, doğa ölçüsüdür.”¹ Bu durumda insan kendini yargılamalı, kendine her gün hesap vermelidir. Bu sayede hatalarını görmeli, edindiği bilgileri ne kadar uyguladığını görmek için bunu fırsat bilmeli ve kendini erdemle geliştirmelidir. Bilgi ve eylem aynı doğrultuda olmalı, doğru bilgiye akıl yoluyla ulaşılmalıdır.

Stoacılar için sadece erdem iyi (**agathon**) bir şeydir, erdemsizlik de kötüdür (**poneron**); oysa yaşantımızdaki tüm diğer şeyler ruhun gelişimine bir katkı sağlayamayacağı için, iyi veya kötü değildir “birbirinden farksız”dır (**adiaphora**; Lat. **neutra**); yalnızca aralarında tercih edilen (**proegmenon**; Lat. **promotum**) ve edilmeyen (**apoproegmenon**; Lat. **remotum, reiectum**) olması açısından bir ayrım vardır. Gerçek mutluluğun kaynağı da ancak erdem olabilir, o yüzden de erdem başka hiçbir dış koşuldan etkilenmez. Haz eğer doğru bir türden ise, etkinliğimizin neticesidir fakat amacımız ve eylemlerimizin hedefi olmamalıdır. “O nedenle Stoacılar, erdemli insanın daha ziyade rahatsız edici dışsal koşullardan özgür olmasındaki, sükûnetindeki içsel bağımsızlığın yahut kendine yeterliliğindeki gerçek mutluluğun peşinde olmuşlardır.”² Stoa felsefesi her ne kadar içsel özgürlüğü ve dış koşullardan etkilenmemek gerektiğini savunsa da, bunu tutkular aklın önüne geçmesin ya da kötü olaylar insanı duygulanıma sürükleyip metanetini kırmamasın diye söylemişlerdir; yoksa birey aynı zamanda topluma yönelik hizmette bulunmalıdır. Her ne kadar bireyci ahlâka yönelseler de, toplum için çalışmak ve insanlara yararlı biri olmak onlar için çok önemlidir. Kynikler bilge kişiyi kendi kendisiyle yaşayan yalnız bir birey olarak gösterirken; Stoacılar yazgının kenetleyici güç olduğunun, bütün her şeyin birbirine bağlı olduğunun bilinciyle insanların da aynı yasaya bağlı olan bir bütünün parçası olduğunu düşünmüşler ve “**cosmopolitanism**” (dünya vatandaşlığı) fikrini ortaya atmışlardır. Bu fikre göre evrensel yasa hem doğada hem de şehirlerde hüküm sürdüğünden, tüm insanlar kardeştir; insanlar arasındaki her türlü ayrım, yabancıyı dışlama, halklara bölünmüş dünya düzeni anlamsızdır.

İnsan için ancak “erdem” iyi olduğundan ona ulaşma çabası onun doğasının genel yasasıdır. Erdemlerden biri alçakgönüllülüktür (**modestia**). Bu alçakgönüllülük erdeminin kökeninde talihin getirileriyle böbürlenmemek, gerçek iyilikleri kendi

¹ Orhan Hançerlioğlu, a.y.

² Eduard Zeller, **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 269.

içimizde aramak düşüncesinin yanısıra, ödevlerini yerine getirmek için insana gerekli yetenekleri ve potansiyeli vermiş olan doğanın buyruklarını bir asker gibi yerine getirmek ve kendini bu ödevleri uygulayan bir organ olarak görmek gerektiği düşüncesi bulunur. Stoa ilkelerine uygun yaşamak için azla yetinen; tutkulardan, isteklerden arınmış olmak gerekir. Duygulanımlardan uzak olup yaşamını erdem, kalıcı değerler ve doğruluk üzerine kurmak ve her şeye rağmen güçlü kalabilmek, kendi kendine yetmek, duygulardan ziyade aklın gösterdiği doğrultuda davranan kişi olup doğru yol ve gerçek iyinin peşinde olmak bu öğretinin ilkeleridir. Önemli olan şan, şeref, para, mevkî gibi gelip geçici ve değerinin insanlara ve çağlara göre belirlendiği durumlar değil; doğanın yasalarına göre değerli olan erdem ve ruhun yüceliğidir. Bilge insan bunların hiçbirine sahip olmadan da mutlu olabilen, kendinde var olan gerçek hazinesini, felsefeyle eğitilen ruhunu en değerli gören kişidir. Stoa ahlâkının insancıl yapısı, Hristiyanlığın altyapısının hazırlanmasına katkı sağlamıştır¹: evrensel ve ahlâkî doğa yasası tanrısal öngörü ile yönetilmiş ve böylece tanrının iradesi ve bunun insanla olan ilişkisine dair inancın temelini oluşturmuştur.²

¹ Bu iddianın bulunduğu çok sayıda kaynak olup önemli birkaç tanesi şunlardır: M. J. Cary; T. J. Haarhoff, **Life and Thought in The Greek and Roman World**, Londra, Renaissance Books, Methuen, Londra, 1968, s. 211. Ayrıca bkz.: Michael Grant, **a.g.e.**, s. 67. Ayrıca bkz.: Karl Praechter, **Die Philosophie Des Altertums: Uberweg Philosophie**, 1, Benno Schwabe & Co. Verlag, Basel, 1953, s. 405. Ayrıca bkz.: Bertrand Russell, **A History of Western Philosophy: Stoicism**, New York, Simon and Schuster Inc., 1945, s. 270. Ayrıca bkz.: Moses Hadas, **Essential Works of Stoicism**, New York, Bantam Boks, 1961, Giriş, vii. Ayrıca bkz.: St. George Stock, **Philosophies Ancient and Modern: Stoicism**, Londra, Archibold Constable & Co. Ltd., 1908, s. 102.

² Michael Grant, **a.g.e.**

II. Antikçağ'da Özgürlükten İçsel Özgürlüğe

A. Antikçağ'da “özgürlük” Kavramı

Dilimizde bağımsız, hür, erkin, özgen kavramlarıyla da ifade edilen “özgürlük” kelimesi; her ikisi de Türkçe kaynaklı olan, “kişinin benliği” ya da sıfat olarak “kendi” anlamındaki “öz” kelimesi ile kişisel özelliklerde “sağlamlık” anlamındaki “gürlük” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir.¹ Eski Yunanca’da “kendi kendine yeterlik”, “kendine hâkim olma” anlamlarını taşıyan “**autarkheia**” (otarşi), “**autonomia**” (otonomi) ve “**autokrateia**” (otokrasi) sözcükleriyle de anlatılan “özgürlük” kavramı, Hint-Avrupa dil grubunda “yükseltmek, erişmek” anlamlarındaki “**leudh**” kökünden türeyerek Yunanca’ya “**eleutheria**”, Latince’ye “**libertas**”, İtalyanca’ya “**libertà**” Fransızca’ya “**liberté**”, İngilizce’ye “**liberty**” olarak ve “sevmek” anlamındaki “**prei**” sözcüğünden türeyerek yine İngilizce’ye “**freedom**”, Almanca’ya da “**freiheit**” olarak geçmiştir. Genel olarak, “tutsak olmama”, “kendi iradesiyle davranabilme veya düşünebilme”; “kendi kendine hareket etme, davranma ve karar verme yetisine sahip olma durumu” ve “herhangi bir koşula, olay veya duruma bağlı olmama” anlamındadır. Bireyin dış baskı, etki ya da zorlamalardan özgür olarak, kendi arzu edilebilir hedeflerine, isteklerine göre kendisini yönlendirmesi, eylem tarzları arasında seçim yapabilmesi ve bu seçiminin gereğini yerine getirebilmesi; dış koşulları, psikolojik ve biyolojik durumları aşarak kendi ideallerine uygun davranabilmesi durumudur.² Dış koşullara karşı kendine hâkim olma ve kendi kendini kontrol etme anlamı taşıdığından, “özgürlük” bireyin kendi eylem tarzını seçebilme hakkını ortaya koyar.³ Yalnızca seçme imkânının olduğu durumlarda mümkündür ve bu imkân yalnızca kesin bir baskı ya da zorunluluğun olmayışını değil, aynı zamanda seçeneklerin uygunluğunun ve özelliklerinin bilinebilir olması gerektiğini de gösterir.⁴ Aynı koşullar olduğunda başka şekilde davranabilmek

¹ Orhan Hançerlioğlu “Özgür”, “Özgürlük”, **Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar**, C.V, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1978, s. 97- 8, 102.

² Ahmet Cevizci, “Özgürlük”, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000.

³ “Liberty”, **Encyclopedia International**, Grolier Inc., New York, 1970, s. 510.

⁴ P.H. Partridge, “Freedom: Freedom and Choice”, **The Encyclopedia of Philosophy**, Ed: Paul Edwards, , C.III, Londra, Collier- Macmillan Company, 1967, s. 224.

mümkünse, karar özgürce verilmiştir ve geleceğimizin bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak belirlenemeyeceğini bilmek özgürlük duygusudur.⁵ Bilimsel bilgiden yoksun bulunan ilk insanlar, tüm olan biteni gizli bir güce dayandırarak her şeye Kadercilikle (**Fatalism**) yaklaşmış ve kendi özgürlüğünün farkına varmamıştır. Üstün bir gücün amacına göre (**Finalism**; Gayecilik, Erekçilik) düzenlenmiş bulunan Kader'in (**Fatalism**) nedenlerini -sorumuzu yönelttiğimizde cevap alabileceğimiz bir varlık bulunmadığı için- araştıramayan insan, evrendeki zorunluluğun nedenlerini araştırmaya başlamış ve böylece insan özgürlüğünün bilincine doğru adım atmıştır.⁶ Başta korkup boyun eğdiği ve Tanrıların duyguları olarak nitelendirdiği doğal olaylara karşı tutsakken, zamanla egemen duruma geçmiş, (doğal yasalar insan iradesinin gücü dahilinde olmadığı için onları engelleyemese de) onlardan korunmayı, zararlarını azaltmayı ve durumu lehine çevirmeyi başarmıştır. Bu durumda insan özgürleşmiştir. Zaten “insan” bu başkaldırmanın ürünüdür; insanlığını kavraması bu başkaldırının bilincine varmasıyla olmuştur; “Neden?” diye sorarak kendi iradesine bir yol açmış, kaderin zorunluluğundan adım adım sıyrılmış ve daha büyük bir yasayla karşılaşmıştır: Bu yasa doğa yasasıdır.⁷ İnsan doğa ve toplumla olan ilişkilerinde bilgi sahibi olup yasaları bildikçe ve onlara uydukça özgürleşebilir; çünkü bilmeyen insan, zorunluluğun tutsağı olur; ancak bildikçe ve maddî koşulları değiştirdikçe, yasaların bilgisine dayalı bilinçli eylem sayesinde özgürleşir.⁸

Özgürlüğün metafiziksel anlamına bakarsak; bir şeyin kendisi dışındaki bir etkiyle veya durumla belirlenmemiş halidir; eğer evrende zorunluluk tamsa, yani her şey belirlenmişse özgürlüğe yer yok demektir; çünkü özgürlüğün evrende bir yeri olabilmesi için ona zorunluluğun dışında bir alan kalması gerekir.⁹ Bu alan da kişiye bilinçle ve özgürce seçmesini ve davranmasını sağlayacak olan özgür iradesidir. Bir davranışın sebeplerini incelerken tüm dış etkenleri, inançları, yaşananları, beklentileri bu sebeplerle bağdaştırırken, geriye bunlarla açıklanamayan bir durum kalmışsa, demek ki bu, ahlâkî iradenin; yani özgür iradenin sonucu bir eylemdir.

⁵ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s. 53.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 2.bs., İstanbul, 1970, s. 52.

⁷ Orhan Hançerlioğlu, **a.e.**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1.bs., 1966, s. 40 – 45.

⁸ Orhan Hançerlioğlu, “Özgürlük”, **Felsefe Ansiklopedisi**, s. 108.

⁹ Doğan Özlem, **a.y.**

Teolojik (Tanrıbilimsel) özgürlükte ise kendisi dışındaki bir şeyle belirlenmemiş, aksine her şeyi kendinden hareketle belirleyen tek yaratıcı olan Tanrı özgürdür. Ancak evreni kendi akıl ve iradesine göre yaratırken, insana da bu yetiden bir pay ayırmıştır; bu da insanın özgür iradesini kullanabildiği alan olup, ona kimi şeylerde elindelik ve özgürlük hakkı tanıyan, yani onu özgürleştiren paydır.¹⁰ Her şey önceden belirlenmiş ve değiştirilemezse ahlâkî sorumluluk da yok olur; suçluluk, erdem, erdemsizlik gibi kavramların yeri olmaz; bu durumda yapılan her hata kadere yüklenmiş olur ve “ahlâk” kavramı ortadan kalkar. Oysa evrende Tanrıyı ilgilendiren ancak belirleyemediği bir şey varsa o da insanın özgür ve bilinçli iradesidir.¹¹ Homeros’un (İ.Ö. 8.yy.) da eserlerinde Tanrı iradesi ile insan iradesini karşı karşıya koyması, Tanrı karşısında insanın durumunu aydınlatmaya çalışması, “irade özgürlüğü” probleminin daha Homeros’ta başladığını gösterir.¹²

Ahlâkî özgürlükte ahlâk kurallarına uyulması istenirken, eylemler arasında seçim yapması yine insana bırakılır; ödül ya da cezayı görecekt olan yine insandır; kişinin ahlâkî sorumluluğu yine kendisindedir; yapıp ettiklerinin bilincinde olup hesabını kendisinin verebilmesi, eylemlerine özgürce karar verebilmesi gerekir; yani özgürlük olmadan ahlâktan söz edilemez, ahlâklılıkla özgürlük aynı anlamdadır.¹³ Aklın kanununu izleyip doğru yola götüren eylemle hareket ederek dışsal zorlamaları yadsıyan kişi özgürdür. Nitekim Aristoteles (İ.Ö.384 - 322) de şu soruyu sormuştur:

“Özgürlük yoksa ahlâkın anlamı ne?”¹⁴

Ahlâksal ve eylemsel özgürlükte, hem eylemlerinden hem de düşünce ve duygularından sorumlu olan bireyin kendisidir. Hiçbir yasa veya kural tanımamak özgürlük değil; başına buyruklu ve vurdumduymazlıktır. Nitekim özgürlük ahlâk yasasına bağlıdır; yani burada “neye karşı” özgür olduğumuz önemlidir; özgürlükte dış koşullara karşı özgür olmak, ama bunu yaşarken ahlâkî sorumluluğun ve kuralların etkisiyle davranmak esastır. Toplum içinde yaşadığımız için o toplumun

¹⁰ Doğan Özlem, a.e., s. 52.

¹¹ Gilbert Murray, **The Stoic Philosophy**, Londra, Watts & Co., Johnson’s Court Conway, Memorial Lecture, 1918, s. 34.

¹² Albin Leskey, **History of Greek Literature**, Çev: James Willis, Cornelis de Heer, Londra, Methuen & Co Ltd., 1966, s. 677. Ayrıca bkz: Bedia Akarsu, **Ahlâk Öğretileri: I: Mutluluk Ahlâkı (Eudaimonism)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1144, 1965, s. 15.

¹³ Bedia Akarsu, a.g.e., s. 8, 9.

¹⁴ Orhan Hançerlioğlu, **Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi**, s. 39, 45.

kurallarına tabii ki uymalıyız; ancak eğer bu kurallar, mutlak varlıklar olarak görülmeyip de, vatandaşların ortalama isteğinden başka bir şey değilse, bu ilkelere tavır alabiliriz; işte bu da bizim özgürlüğümüzdür.¹⁵ Ahlâksal yaşam için de yasa tümelliğinde ilkeler olmalıdır; bu ilkeler de içgüdüye karşıt bir şey olan akılla (**ratio / hegemonikon**) oluşturulabilir. Çünkü insan yalnızca akıyla var olanlar (**phenomena**) üzerine yükselebilir ve tümel bir ahlâk yasası oluşturabilir. Ruhun, akılı içinde barındıran ve egemen olan kısmı (**hegemonikon**) evren aklının saf halidir ve tanrısal evren ateşinin bir parçasıdır.¹⁶

Ahlâk felsefesi, ahlâkça bir özgürlüğü, kişinin düşünerek ve bilinçle hareket etmesini ister; dolayısıyla felsefenin, insanları özgür kişilikleri olan, ahlâk üzerine kendi kendine yargılama yapabilecek ve kendi kararlarını kendi özgür düşüncesiyle verebilecek bireyler haline getirmek gibi bir görevi vardır.¹⁷ Ahlâk yasası mutluluğa yönelmekten ziyade, “ödev”i yerine getirmeyi şart koşar; özgürlük de işte bu ahlâk yasasının gereğini yerine getiren, eylemlerinden sorumlu olan otonom (kendi koyduğu yasaya göre davranan) insanın sahip olduğu değerdir; çünkü sorumluluktan ve ödev bilincinden yoksun kimse “özgür” olamaz.¹⁸ Davranışlarını ve seçimlerini kadere, koşullara, kişilere bağlamak dışsal olaylara bağılıktır. Bir kişi yalnızca kendisi seçebildiği, kendi başına karar verme yeteneğini geliştirdiği ve düşünerek veya sorumluluk alarak davrandığı zaman “özgür”dür.¹⁹

Antikçağ felsefesinde iki temel görüş hâkimdir: zorunluluk felsefesi ve ahlâk felsefesi. Doğal olayları ayırt etmeksizin belirleyen ve aynı sebeplerin her zaman aynı sonuçları doğuracağını ifade ederek, insanın doğal ve ahlâkî her türlü eyleminin önceden belirlenmiş olduğunu ve kendisinin olayları değiştiremeyeceğini ifade eden, nedensellik yasasını temel alan Determinist (Gerekirci/ Belirlenimci) görüş özgür iradeyi reddeder, bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu tanımaz. Bu görüşe göre insan kesinlikle eylemlerinde özgür olamaz, sadece öyle olduğunu sanabilir. Bu durumda yalnızca zorunlulukları bilip onlara uygun davranabilme imkânı açısından

¹⁵ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁶ Albin Lesky, **a.g.e.**, s. 675.

¹⁷ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 9, 10.

¹⁸ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁹ Paul Edwards, **a.g.e.**, a.y..

bir özgürlük vardır.¹ Eğer dünya tamamen belirlenimci gücün etkisi altında ise, doğal yasalar kişinin erdemli olup olmayacağına da karar verir, eğer kötü biriyse, doğa onun böyle olmasını ayarlamıştır ve erdemin onu sağlayacağına inanılan “özgürlük” kişi için mümkün olmaz.²

Gerekircilik ahlâkındaki “**heteronomia**”nın (başkasının koyduğu yasaya bağlı olma) yerini, Klâsik İlkçağ Ahlâkında “**autonomia**” (özerklik), yani aklın ve akla dayanan eylemlerde bulunan kişinin kendi koyduğu kurallarla davranabilme özelliği alır; kendini geliştirmeye dayanan bu ahlâkta özgürlük daha çok anlam kazanır.³ “**Autonomia**” kavramının oluşumu; Hint- Avrupa dil grubundaki “düzenlemek, sorumluluğunu almak, kurmak” anlamlarına gelen “**nem-**” kökünden gelir. Grekçe’de bu fiilden türemiş olan “**nemein**” fiili “düzenlemek, kurmak, sorumluluğunu almak, yönetmek” anlamlarına gelir. “**Autonomia**”; “kendi kendini, kendisi” anlamındaki “**autos**” kelimesiyle, “kanun, yasa, düzen, yönetim” gibi anlamlara gelen ve “**nemein**” fiilinden türemiş olan “**nomos**” kelimesinin birleşimiyle oluşan “**autonomos**”(kendi kendini yöneten) kelimesinin kavramlaşmış hâli olup, aklını izleyerek hayatını yönlendirebilmeyi, duygularını ve yaşamını aklın yönetiminde sürdürebilmeyi anlatır.

Antik çağ düşünürleri, tüm çevreleri özgürlüğe karşı olduğu halde özgürlüğün yollarını araştırmıştır; bu da insanlığını ve özgür iradesini sezmeye başlayan insanın büyük gücüdür. Bu düşünürlerde “özgürlük” töresel bir anlamda olup ahlâkî özgürlüğü anlatır, bu da bilgeliktedir. Özgürlük doğal yasaları bildiğimiz ve uyguladığımız takdirde kendi istemimizi, aklımızı, evreni yöneten akla uydurduğumuzda varabileceğimiz bir durumdur. Bu demektir ki, biz bedensel hazların kaderine karşı aklın kaderini seçmekte özgürüz; bu durumda evrende zorunluluk vardır ve insan özgürlüğünün emri altındadır.⁴ İlkel düşüncede dış hayatta aranan mutluluk, Demokritos’ta (İ.Ö. 460/70- 370) içe çevrilmiş; içsel tatminin önemi, ruhun iyiliği ve sağlığı en önemli şey haline gelmiştir. Felsefe tarihinde ilk olarak Demokritos’un, ruhun iyi durumda, dingin olmasını (**euthymia/ ataraxia**)

¹ Doğan Özlem, **a.g.e.**, s. 52, 54.

² Bertrand Russell, **A History of Western Philosophy: Stoicism**, New York, Simon and Schuster Inc., 1945,s. 255.

³ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 10, 11.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e.** s. 34, 38, 39, 44, 45.

insanın ereği (**telos**) olarak koymasıyla ortaya çıkan, mutluluğun içle ilgili bir şey olup ahlâkî olanın kendi kendini yönetmesi (**autonomia**) düşüncesi, Sokrates-Platon etiğinin büyük idealizmini hazırlamıştır. Ruhun iyi durumda olması; yani mutluluk, tüm Yunan etiğinin ana ilkesi olmaya başlamıştır.¹ Dış dünyadan kopuş, Yunan felsefesinde entelektüel bir bilgiye dayanan yeni bir şey olarak ortaya çıkmıştır. Ruhsal değerlerin egemen olduğu yerde de dış olaylar ölçü olamayacağı için, “niyet” (**volentia**) kavramı önem kazanmış, insanın eylemlerinden önce istemlerinde (**inclinatio**) değerli olup olmadığına bakılmıştır.² Demokritos, hayat karşısında içsel özgürlüğe değer vermiştir; ona göre yapılacak ilk şey duygulanımı (**pathos**) yenmektir. Ruh hiçbir korkuya, boş inanç ya da tutkuya yönelmeden, kişi sakin ve ölçülü bir hayat sürdürmelidir. Tüm bunları, doğru düşünmeyi, duygulanımlardan bağımsız olarak özgür olmayı, çeşitli hazlar arasından faydalı olanı seçebilmeyi akıl (**ratio**) sağlar.

Ksenophanes (İ.Ö. 570- 475) ile birlikte bireyin özgürlüğü düşüncesi artık doruk noktasındadır; o, toplumun geleneklerinden ve değerlerinden bağımsız olarak ahlâkî doğruları göstermeye çalışmıştır.³ Zamanın değerlerine karşı çıkan diğer iki önemli filozof Sokrates (İ.Ö. 470- 399) ve Platon (İ.Ö. 428/7, 347) da, iyiyle kötü arasında bir seçim yapabileceğimizi öne sürerek özgürlüğün varlığına değinmişlerdir: iyilik akılsal zorunluluk, kötülükse bedensel zorunluluktur ve bilgi sayesinde iyiyi seçebiliriz. İyinin akıllı seçmek olduğunu bilen kişi, bundan böyle onu seçecektir.⁴ Oysa bilmeyen, çoğunlukla geçici heveslerin ve isteklerin tutsağı olacak, ama bunun farkına varmayıp doğru yolda olduğunu sanacaktır. Sokrates’e göre, bilen bildiği oranda özgürleşirdi. Doğru olanın akıl yolu olduğunu bilen insan, aklını seçecek, bilmeyen ise duygu ve isteklerinin tutsağı olacaktır.

Erdem (**arete**), bilgiydi ve iyiyi - kötüyü ayırt edebilmesi kişinin bilge ve erdemli olduğunu gösterirdi, bu erdem ve bilginin gösterdiği yolda yürümek ise, onu iyi ve mutlu yapardı.⁵ Manevi yetkinliğin ve ruhun esenliğinin, insanın en önemli ereği (**telos**) olduğunu düşünen Sokrates’e göre; mutluluk (**eudaimonia**) ancak

¹ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 22.

² Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 21.

³ Friedrich (Wilhelm) Nietzsche, **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe**, Çev: Gürsel Aytaç, İstanbul, Say Yayınları, 2003, s. 75- 6.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s. 37, 45.

⁵ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 26.

doğrulukla, doğru eylemle mümkündü. Sokrates'in “**daimon**” dediği uyarıcı iç ses kişi akıl yolundan uzaklaşınca onu uyarırdı; bu ses ona göre, kişinin kötü eylemlere götüren dış dünyaya bağlı şeylere ve zevklere kapılmasına engel olan aklın sesiydi ve mutluluğun tehlikede olduğunu gösterince kişi doğru davranmadığını anlardı.⁶ Sokrates'e göre, insan ancak kendi kendisiyle uyum halinde olduğu zaman mutlu olabilirdi; bu da kişinin, davranışları üzerinde her zaman akli egemen kılabilmesi, yapılması gerekenle kaçınılması gerekenler hakkında doğru bir bilgiye varabilmesi ve bunu eylemlerine yansıtabilmesi ile mümkündü.

Sokratesçi okulların^{*} en önemlisi olan ve Stoa felsefesini en çok etkileyen Kynik felsefenin kurucusu Antisthenes (İ.Ö. 444- 365), hocası Sokrates'te en çok karakterindeki sağlamlığa ve özgürlüğe, ihtiyaçsızlığına, kendi kendisi üzerindeki egemenliğine (**autonomia**), ilkelerinin kesinliğine ve ölçülülüğüne (**sophrosyne**) hayran olup Herakleitos'u da örnek olarak gösterirdi.⁷ Kyniklerde ana düşünce erdemin kendi kendine yeterliğidir (**autarkheia**) ve bunu tüm ihtiyaç ve hazzardan özgür olmakla edineceklerine, amaçlarına hazzdan kaçarak erişeceklerine inanmışlardır. Erdem, insana uyan ve dünyada olup biten her şeyin değişmelerinden bağımsız kalabilen tek şey olduğundan, en yüksek ve hatta tek değer olup, mutluluğa götürecekt tek yoldur. Kynikler istek ve tutkularla, ruhun özgür ve içten neşeli olması için savaşır ve bunun da dış dünyadan özgür olunması ile mümkün olacağını ve ona ancak insanın kendi gücüyle erişilebileceğini savunurlardı. Diogenes de, insanların koyduğu her şeyden ve tüm ihtiyaçlardan uzaklaşarak sokakta bir fıçının içinde yaşamış ve Kynik felsefenin en tipik örneği olmuş, hocası Antisthenes gibi “karakter sahibi ve özgür kişilik” idealini temsil etmiştir. Kynik felsefeye göre insanın gerçek özelliği düşünce ve ruh yönünde belirirdi; bu durumda kişi sadece düşüncelerinde ve ahlâkî eylemlerinde özgür olabilirdi. Onu kaderinin elinden kurtaracak olan sadece erdem (**arete**) ve bilgi (**phronesis**) idi.

⁶ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 28, 29.

^{*} **Sokratesçi Okullar:** Sokrates'in ölümünden sonra onun öğretisini devam ettirmeye çalışan öğrencileri önceleri aralarında kendi fikirlerini savunmuş, ardından birbirlerinden ayrılmalarıyla Sokratesçi okullar meydana gelmiştir. Dört Sokratesçi okul vardır: Megara Okulu, Elis- Eretria Okulu, Kynikler ve Kyrene Okulu. Bu okulların kurucuları Sokrates'in açtığı çıkışı devam ettirmiş, insanın yaşama ereği olarak mutluluğu (**eudaimonia**) koymuş ve bunu elde etmeye çalıştıkları yolda birbirlerinden ayrılmışlardır.

⁷ Hense Leonard, “ Kynikler”, **Hellen- Lâtin Eski Çağ Bilgisi**, C. I: Hellen Edebiyatı ve Kültürü: Lâtin Edebiyatı, Çev: Suad Y. Baydur, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1946, s. 99, 100. Ayrıca bkz: Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 30.

Yalnızca doğrunun izinden giden, aklını egemen kılan, iyyinin akılla var olacağını bilen, her türlü duruma katlanmaya hazır, kimseden korkmayan ve hiçbir şeyden kaygılanmayan kişi kaderine meydan okuyabilir ve özgür olabilirdi. Mutlu olmak için tabiata uygun çabaları seçmek, akli izlemek, kendi güçlerinin dışında hiçbir şeyin, mutluluğuna etki yapmasına izin vermemek gerekliydi. Yalnızca, dış dünyadaki şeylere ve isteklere hizmet etmeyen; ihtiyaçlara, isteklere, önyargı ve görüşlere, başkalarının kanılarına karşı kayıtsız kalan kişi “özgür”dü. “Gerçek özgür” olan bilge, korkmayacağı için ruhen asla köle olamazdı, beden ne durumda olursa olsun kölelik içinde bile olsa özgürdü ve aslında başkalarının efendisiydi; çünkü bir tek bilge kişi duygularına yenilerek teslim olmazdı; yanlışlarını görebilir, kendine hükmedebilir ve yalnızca doğru olanı yapardı. Akla dayalı düşündüğü için yargıları da eylemleri gibi doğru olan bilge kişi kaderinin efendisiydi, değer verdiği her şey yine kendisindeydi; çünkü dışsal hiçbir kuvvet onu erdeminden uzaklaştıramazdı.⁸

Sokratesçi okullardan bir diğeri olan Kyrene Okulu için de akılla yönetilen ve bilgiye dayanan kendi kendine egemen olma (**autonomia**) ve dış dünyadan özgür olarak her türlü durumda mutlu kalma esastı, mutluluk da ancak bireyin mutluluğu ile mümkündü; gerçek mutluluğa erişmiş olan kişi başkalarına bağılı olmayan, sadece kendine dayanan kişiydi.⁹ Onlar da Kynikler gibi, insanın dünya karşısında özgürlüğünü elde etmesi, dış olayların ve kaderin üzerine yükselmesi konusunda çalışmışlardı. Ancak Kynikler bu içsel özgürlüğü, dünya nimetlerine yüz çevirmede, bunlardan kendini mahrum bırakarak isteklerini onlardan bağımsız kılmada bulurken; Kyreneliler neyin haz vereceğini akılla seçerek bu nimetlerden tat almada ve dış şeyleri kendisi için kullanmada bulacaklarını düşünmüşlerdir.¹⁰ Kyrene Okulu’nun kurucusu Aristippos’un (İ.Ö. 435- 356) ilkesi: gelecek ve geçmişten hiç kaygılanmamak, dünyevî her şeyden faydalanmak, içinde bulunulan anı tat alarak, her durumda mutlu olarak yaşamak ve durumlar değişse de ruhunun dinginliğini ve özgürlüğünü korumaktı.¹¹ Aristippos lüks ve eğlenceyi seven; ancak bir şeyleri yitirse üzülmeyen, mutluluğa götüren en güvenilir yolun özgürlük -tam bir bilinç

⁸ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 255.

⁹ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 47- 8.

¹⁰ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 43, 47.

¹¹ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 44- 5.

özgürlüğü- ile şimdiki anın zevklerine kendini bırakmak olduğuna inandığı için her durumda özgürlüğünü irdeleyen, özgürlüğü pahasına din ve geleneklere; hatta bir devlete dahi bağlanmak istemeyen biriydi. Her koşulda özgür olma, haz alma ve mutlu olma düşüncesiyle yaşamıştı ve bu yaşam tarzının ve fikirlerin, hazzı erek yapan Epikuros'un (İ.Ö. 341- 270) öğretisine oldukça etkisi olmuş, hatta Epikuros felsefi görüşlerinde Kyrene okulunu temel almıştı. Sokrates'in, olayların üzerine çıkabilen içsel huzuru, kendi kendine ve olaylara egemen olabilen düşünce özgürlüğüne sahip oluşu, insanları bilgi ve yetişme sayesinde dış dünyadan özgür kılmak istemesi Aristippos'ta da vardır.¹

Sokrates'e göre özgürlük ünlü "**gnothi se auton**" (kendini tanı – bil!) deyişiyle de ilgili olarak öncelikle kendini tanımaktan geçer. Bu deyişe göre; kendini tanımak ruhunu tanımaktır; beden ve ruhun aynı doğrultuda gitmesi buna bağlıdır. Yani kendini, erdemleri ve kusurları olduğu gibi görebilme, kusurları düzeltme, düşünüleni, kararlaştırılanı hayata geçirme, böylelikle aklın aldığı kararlarla erdeme, bilgeliğe yönelmektir. Sokrates'e göre tüm kötülükler bilgisizlikten geldiği, yanlış doğru sanmakla gerçekleştiği için doğru bilgi, neyi bilip neyi bilmediğini bilmek kişiyi doğru eyleme götürecektir. Öğrencisi Platon'a göre ise düşüncelerimiz doğuştan gelir, biz onları yalnızca hatırlarız. Yaşantımızda da seçme hakkımız, aklı izleyerek bize bağlı bulunan bir yaşam şekli sürmek mümkündür. Yani bizi özgür olmaktan alıkoyan tek şey, aklın yönetimini bozan tutkular ve isteklerdir. Kişi bu tür aşırılıklardan ve duygulanımlardan özgür kalabildiği ve aklını izleyebildiği sürece, yani eylemlerinin sorumluluğunu alabildiği sürece özgürdür. Platon'un öğrencisi Aristoteles'e (İ.Ö. 384– 322) göre de insan aklını kullanarak yaşamını erdemle sürdürmelidir:

"Kendine hâkim olma, ancak insanı kıskırtan zevk ve eğlenceler akılla sınırlandırıldığında, dayanıklı olduğunda ve doğal ihtiyaç ve acılara sabırla katlanmaya hazır olduğunda kendini gösterir."²

Çevresel koşulları her an değiştirme imkânımız ve o an için bedensel özgürlüğümüz olmayabilir; ancak her an ve her durumda içsel seçimlerimiz

¹ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 46.

² Aristoteles, **Peri Areton Kai Kakion**, V, 5, 1250b 1:

"enkrateias d'esti to dunasthai kataschein tõi logismõi tèn epithumian hormôsan epi phaulas apolauseis kai hêdonas, kai to karterein, kai to hupomonêtikon einai tês kata phusin endeias kai lupês."

varolabilir; yani eylemimizi seçemediğimiz durumlarda bile o olaya karşı tavrımızı, bize olan etkisini kendimiz tayin edebilir; seçebiliriz. Dolayısıyla; kendi iradesiyle ve dışsal etkilerden etkilenmeden düşünebilen ve davranabilen, eylemlerinin sorumluluğunu alan kişi “özgür”dür. Aristoteles’e göre; bu sorumluluğu alabilmesi için özgürlük, ahlâkın önkoşuludur.¹ Kişinin özgür davranabilmesi için dışsal olay ve koşullarla değil; doğal ve ahlâkî yasalarla eyleme geçmesi gerekir; bu da ahlâkî yasa, yani akıl ve iradesini (**hegemonikon**, **boulesıs**; Lat. **voluntas**) kullanan herkesin onayladığı yasa olmalıdır. İnsan yalnızca gönüllü ve kendi iradesiyle yaptığı eylemlerden sorumlu tutulabilir; eğer fiziksel veya dışsal zorlama altında ya da bilgisizlikle davranıyorsa, sorumlu tutulamaz.² Aristoteles’ten sonraki felsefelerde yine aynı ahlâkî çaba görülür: insanı özgürleştirip kendi kendine dayandırmak ve kendi bilinci içinde onu dış dünyadaki her şeyden özgür kılarak, akli egemen, ruhu güçlü ve kişiyi mutlu hale getirmek. Aristoteles, her ne kadar erdemi (**arete**) mutluluğun ilk şartı saysa da, one göre bu tek şart değildir; hatta büyük derdi olan; hasta, fakir, sakat ya da yakınıni kaybetmiş birinin mutlu olamayacağını söyler. Ancak bu durum Stoa felsefesinde farklıdır. Stoacılar göre Sokrates’te de olduğu gibi, erdem (**arete**) mutluluk için tek şarttır. Başka bir şeye duyulan ihtiyaç zaten dışa bağımlılık gerektirdiğinden Stoacılar göre bu durum gerçek mutluluk sağlayamaz.³ Erdemli olan mutludur, iyidir, özgürdür; erdemsiz olan mutsuz, kötü ve köledir. Bu kavramlar Stoacılar için böyle keskin ve değişmezdir.

Epikuroşçuluk ve Stoacılık gibi felsefe disiplinlerinin ahlâkında, her ne kadar doğa yasaları ve önceden belirlenmiş olaylar mevcutsa da, insanın kişisel özgürlüğü ve seçimleri, red ve kabulleri, kaderi ele alış şekli önemlidir; yani olayları değerlendirişimiz ve eylemlerimizin dayanağı olan içsel özgürlüğümüz esastır. Kişinin sorumluluğundaki seçimleri, olmuş olan olaylarla belirlenmemiş olarak tanımlayıp, olaylara karşı duyumsamazlık özgürlüğünü savunan ve belirlenmiş olanlara bakışta özgürlüğe yer veren Epikuroşçuluk gibi bireyi temel alan öğretilere göre; insanlar özgürdür ve eylemlerinin sorumluluğundadır, yaşanan olayların tek bir

¹ Frederick Copleston, **Felsefe Tarihi: Aristoteles**, C.I Yunan ve Roma Felsefesi, Böl 2a, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2.bs, 1997, s. 74. Ayrıca bkz: Bedia Akarsu, “Özgürlük”, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1998, s.147.

² Frederick Copleston, **a.g.e.**, s. 74.

³ Fatma Paksüt, **Platon ve Platon Sonrası**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 473- 4.

geleceği belirlemesi durumu olmaz.⁴ Epikürosçu öğretiyeye göre; Tanrıların dünya üzerinde hiçbir etkisi yoktur, insan kör bir zorunluluk altında olmayıp aksine özgür iradesiyle kaderini kendi belirleyebilir; belli iç ve dış koşullara bağılılığı olsa da bu bağılılıklar mutlak ve değiştirilemez değildir.⁵ Bu durumda kişinin yaşamında sorumluluk ağır basmaktadır. Kişi tamamen özgürdür ve yalnız kendi benliği tatminkâr bir yaşama rehberlik eder; bu da hazı tek ölçü yaparak haz almayı amaçlamakla; yani acıdan ve acıyı doğurabilecek olaylardan kaçmakla mümkündür.⁶ İnsanlar kırılgan oldukları için, başka kişi ya da olaylardan incinebilecek hassas noktalarını her türlü bağılılıktan kurtularak düzeltmeli ve acı ya da belaya yol açabilecek tutkuları dizginlemelidirler.⁷ Kişiyi mutsuz eden şeyler tanrıdan, acıdan ve ölümden korku ile birlikte batıl ve dinî her türlü inançtır. Ölüm vücudumuzu ve ruhumuzu oluşturan atomların dağılması, kişiliğin yok olmasıdır ve ölüm sonrası hayat korkusu ya da umudu yersizdir. Kişi doğanın kanunlarına uyarak, dikkatlice yaşayarak acıdan ve hastalıktan uzak durabilir. Epiküros da Sokrates gibi her şeyin kökünün ve en büyük iyinin bilgi (**phronesis**) olduğunu düşünür. Çünkü yaşamayı hoş kılan, eylemlerimizin ve düşüncelerimizin temellerini araştıran, ruhumuzun en büyük düşmanı olan önyargılardan bizi kurtaran anlayış doğru bilgiyle mümkündür, yalnızca bilgi bizi özgür yapar.⁸ Yine Epikürosçu öğretiyeye göre ruhen tatminkâr bir yaşam için kişinin kendisi tek yöneticidir. Zevkin peşinden koşmalı, her eylemi zevk almak için yapmalıdır; zevk de “acıdan bağımsız olma”dır; ancak kişi dinginliğini ve soğukkanlılığını bozacak hiçbir zevke ya da eyleme kendini kaptırmamalıdır.⁹ Epikürosçu, evlenebilir, çocuk sahibi olabilir, iyi bir komşu da olabilir, hatta dinî törenlere bile katılabilir; ama bunlar olurken de her zaman içsel özgürlüğünü koruyacaktır. Epikürosçuluktaki olaylardan haz almayı hedefleyen bu tür bir özgürlük anlayışı, “dış koşullara bağılı” bir kendine yeterlik olduğu için Stoacılar dâhil tüm felsefe sistemlerinin tepkisini çekmiştir.¹⁰ Stoa felsefesi acı ve

⁴ Robert Audi, “Free Will Problem”, **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 281.

⁵ Bedia Akarsu, **Ahlâk Öğretileri: I: Mutluluk Ahlâkı (Eudaimonism)**, s. 71- 2.

⁶ Moses Hadas, **Essential Works of Stoicism**, New York, Bantam Boks, 1961, Giriş, viii.

⁷ Isaiah Berlin, **a.g.e.**, s. 304.

⁸ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 73.

⁹ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca: Essays and Letters**, Londra, W.W. Norton & Company, 1968, s. 21.

¹⁰ Moses Hadas, **Essential Works of Stoicism**, Giriş, viii.

duygulanımlar karşısında kayıtsız kalmayı, Epikuros felsefesi ise acıdan kaçmayı ama duygulanımlardan özgür olmayı değil, duygulanımların ve isteklerin efendisi olmayı, ve her türlü duyguyu yaşarken mutlu kalmayı öğütler. Stoa felsefesinde “erdem” (**arete**), kendi değeri için, ödev olduğu için aranır ve “amaç”tır; Epikuros felsefesinde ise erdem; verdiği sonuç için, yani haz için aranır; hazza giden yolda yalnızca bir “araç”tır. Epikurosçuluğun zevki erek (**telos**) yapan, Stoa felsefesinin duygulanımsızlığını (**apatheia**) yapay, tabiata aykırı bularak acı çekerken bile mutlu olunabileceği düşüncesi; her türlü duygulanımı, tutku ve zevkleri yadsıyan ve aklın hâkimiyetiyle yönetilecek yaşamı savunan, “ödev”i (**officium**) -yapılması gereken doğru davranışı- hazzın üstünde gören Stoacılar tamamen aykırıdır. Görüşlerin temeli ve bazı amaçlar aynı olsa da bu iki felsefenin gittiği yol birbirinden farklıdır.

B. Stoa Ahlâkında “özgürlük” Kavramı

Atinalı devlet adamı Perikles (İ.Ö. 498- 429) döneminde Grek düşüncesinde bireyden çok toplumun üzerinde durulurdu; ancak daha sonra Epikurosçular ve Stoacılar, bireyin önemini vurgulamış, hatta Stoacıların bu yönelişi daha sonra Hristiyanlıktaki bireyin eşsizliği düşüncesiyle kaynaşmıştır.¹ Bu iki felsefe okulu, her türlü siyasî sorumluluğunun dışında bireyin, mutluluğunu ve özgürlüğünü ön plânda tutmasını öğütlemişlerdir.² İnsanı yenilgiye uğratmak için tehdit eden ve onu hep mücadeleye sürükleyen dünyanın karşısında, insana kendine yeterlik bahşetmek için, Epikurosçuluk dünyayı göründüğünden daha önemsiz görmek gerektiğini, Stoacılık da insanı daha önemli görmek gerektiğini savunmuştur.³ Bunlar iki farklı görüş gibi görünse de, neticede kaderini yönlendirmek ve mutluluğa ulaşmak için en büyük görevin insanda olduğunu ve insanın her durumu içsel özgürlükle istediği şekilde ele alabileceğini gösterir. Her iki öğretinin uygulayıcıları da kişiye kendi kendine yeten bir özgürlük vermek için çabalamışlar; ancak Stoacılar kişinin özgürlüğünü; tanrıyı reddederek değil, özgürlüğünü onunla uyumlu hale sokarak tanımıştır, acının altında

¹ “Liberty”, **Encyclopedia International**, s. 510.

² Bülent İplikçioğlu, **Eski Batı Tarihi**, C: Kültür ve Toplum (Sosyo-Kültürel Tarih), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 145.

³ Moses Hadas, **a.e.**, Giriş, viii.

yatan sabrın kaynağı da onlara göre budur.⁴ İşte burada kadere boyun eğerek, dışsal durumların etkilemesine izin vermeden içsel özgürlüğü koruyabilmek yatar.

Erken Stoa döneminin ahlâk öğretisinde çok önemli bir yer tutan “özgürlük” kavramı, Roma (İmparatorluk) Stoası döneminde ise Stoa ahlâkının en önemli konusu haline gelmiştir.⁵ Kyniklerde olduğu gibi, ihtiyaçsızlıktan gelen mutluluk ve özgürlüğü (**libertas**) yaşamak Stoa okulunun da temel ilkesidir.

Stoacılar belirlenimci - gerekirci (determinist) görüşe sahipti, yani her şey önceden belirlenmiş ve nedenlerle birbirine bağlanmıştı.⁶ Her şeyin belirlenmiş olduğunu savunan bu görüşte Stoacılar, insana kaderlerinde bir eylem payı bırakmaya çalışmışlardır. Bu amaçla da gerekircilikle (**determinism**) özgür iradeyi uzlaştırma yolunda ilerlemişlerdir.⁷ Geleneksel cumhuriyetçilik ile Stoacı görüşü uzlaştırma yolunu da yine “Özgürlük, bilgenin doğasında vardır.” teorilerinde bulmuşlardır.⁸ Stoa okulunun her döneminde değişmeden kalan ana öğretiler kozmik determinizm (evrensel gerekircilik) ve insan özgürlüğü ile ilgilidir. Evren canlı bir varlıktır ve “tanrı” veya “akıl” da denen bir ruha sahiptir ve bu varlık tamamen “özgür”dür.⁹ Okulun kurucusu Zenon’a (İ.Ö. 350- 264) göre şans diye bir şey yoktur ve evrendeki olayların gidişatı değişmez bir şekilde doğal yasalarla belirlenmiştir. Önceden bilme, öngörü (**providentia**- Yun. **pronoia**) ile önceden belirleme (**determinare**) arasında fark vardır. Kader bir yol çizmiştir ve tanrı bu yolda olacak her şeyi önceden bilir, hatta kişinin kendi seçimiyle şu ya da bu yolda gideceğini de bilir; çünkü o, kişinin kendi doğasına uygun şekilde davranması gerekliliğini

⁴ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca**, s. 24. Ayrıca bkz: Moses Hadas, **Essential Works of Stoicism**, Giriş, ix.

⁵ Susanne Bobzien, **Determinism and Freedom In Stoic Philosophy**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 330, (Çevrimiçi) <http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/philosophy/9780199247677/p078.html>, 17.03.07.

⁶ **Determinism**: Latince “determinare” (belirlemek, sınırlamak) kelimesinden türeyen bu görüş, evrende olup biten her şeyin, nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğini, hatta insan istencini de Tanrının belirlediğini ve isteme ve eylemlerde insanın iç ve dış nedenlere bağlı olduğunu ileri sürer. (“Belirlenimcilik”, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Bedia Akarsu, s. 30)

⁷ A. H. Armstrong, **The Cambridge History of Later Greek and Medieval Philosophy**, New York, Cambridge At The University Press, 1967, s. 130.

⁸ Charles Norris Cochrane, **Christianity and Classical Culture: A Study of Thought and Action From Augustus to Augustine**, New York, Oxford University Press, 1944, s. 138.

⁹ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 254, 267.

önceden belirlemiştir.¹⁰ Tanrı daha en başından, belirlenmiş genel kurallara göre davranmaya karar vermiş ve her ne yaşanırsa insanın ve evrenin yararına sayılmasını amaçladığı için bunların en iyi sonucu vermesini de tayin etmiştir.¹¹ Tanrının öngörüsünü dizelerle anlatan Kleanthes (İ.Ö. 331- 233) “Zeus’a İlahi” adlı şiirinde her şeyi önceden bilen baş tanrıya şöyle seslenir:

“Tanrım, sen olmadan hiçbir şey olmaz bu dünyada,
Ne denizde ne de cennetlik karada,
Aklı başında olmayanların budalalıkları dışında...”¹²

Bu durumda tanrı her şeyi insanların yararına olacak şekilde bitmesi için önceden belirlemiştir. İnsan, başına kötü bir şey de gelse, onun kendisi için doğru olduğuna inanacak ve bu sayede Stoacıların baş kurallardan saydığı kadere boyun eğme erdemi gelişecektir. Çünkü Stoa felsefesinde özgürlük kaderden (**fatum**) veya tanrıdan bağımsızlık değildir; başa geleni kabullenmek, ama dış olaylara bağlı duygular yerine; tanrısal akla ve doğaya uygun düşünmek, hissetmek ve davranmaktır. Onlara göre kişinin en yüksek ereği (**telos**) içsel özgürlüktür. Özgürlük için maddî ve manevî her türlü sıkıntıya girmenin, hiç kimseye bağlanmamak için de kendi ruhsal ihtiyaçlarında bile kendi kendine yetebilmenin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Kişisel özgürlük, köleler de dâhil olmak üzere herkes için geçerlidir, çünkü esas alınan içsel özgürlüktür, dış koşulların ve sahipliklerin önemi yoktur.

Stoacılar doğaya uygun yaşamayı (**naturam secundam vivere**) önermişler ve “Doğayı izle!” (**naturam sequi!**) derken aslında Tanrısal istenci, aklı izlemeyi kastetmişler; çünkü doğanın akla dayalı olduğunu düşünmüşlerdir.¹³ Duyguları yerine aklını izleyen insan, tanrısal akla uyduğu için de, ne yaşarsa yaşasın bu onun iyiliğine olacaktır. Evrendeki her şeyin insanoğluyla bağlantılı bir amacı vardır, örneğin bazı güçlükler kişinin cesaretini arttırır. Doğada olan hiçbir şey insanın aleyhine olamayacağı için de doğaya uygun yaşayan kişinin hayatı “iyi”dir; doğaya

¹⁰ Karsten Friis Johansen, **A History of Ancient Philosophy: From The Beginnings to Augustine**, Çev: Henrik Rosenmeier, Londra, Routledge Press, 1998, s. 464.

¹¹ Bertrand Russell, **a.y.**

¹² Kleanthes, **Hymnos Eis Dia**, 15- 18:

“oude ti gignetai ergon epi khthoni sou dikha, daimon,
Oute kat’ aitherion theion polon, out’ eni pontoï,
Plen hoposa rhedzousi kakoi spheteraisin anoiais.”

¹³ D. J. O’Connor, **A Critical History of Western Philosophy**, 3.bs, Londra, Collier- Macmillan Company, 1968, s. 70.

uygun yaşamak da ancak kişinin kendi iradesi doğanın gidişatına, yasalarına uyduğu zaman mümkündür ve ulaşmak istenen “erdem” doğayla uyum halinde olan “irade”yi (**voluntas**) içerir.¹⁴

Stoa ahlâkının teorisine göre kişideki ruh, tıpkı evrensel ruh gibi akılcı, hareketli ve ruhanîdir. Ona akıl bahşedildiği için de insan tüm varlıkların en üstünüdür. İnsanın ruhu, tanrısal ateşin (tanrısal aklın- **logos**) bir parçası olduğu için, bu ruh akla uygun davrandığı sürece Tanrıyla aynı özgürlüğe sahiptir.¹⁵ Kişi eğer tanrının öngördüğü şekilde yaşamını sürdürür ve kötü kaderden yakınmazsa, dünyevî kazanç ve zevklere önem vermeyip aklının doğrultusunda giderse tanrısal akılla bir olmuş demektir. Çünkü her şeyi yöneten Tanrı bizim hatalarımıza ya da doğrularımıza, yani seçimlerimize karışmaz. Özgürlük bu durumda kaderin buyruklarına izin vermeye bağlıdır, orada korunan bir özgürlüğün izi vardır ve razı olmanın ya da reddetmenin kendi gücümüz dâhilinde olduğu düşünülür, tıpkı iyiliğin veya kötülüğün ne olduğu fikrinin bize bağlı oluşu gibi.¹⁶ Kadere boyun eğmeyi öğütleyen Stoa öğretisine göre, eğer doğa (**natura**) aslında kaderse (**fatum**), kişinin doğanın yasalarına karşı koymada ne kadar özgür olduğu açık değildir.¹⁷ Ancak özgürlüğünün ve sorumluluğunun, şansı ya da zorunluluğu iyi hale getirmeye bağlı olarak daha az özgür ya da daha çok özgür olan varlığın görevi olduğu ortaya çıkar.¹⁸ Akla dayalı düşündüğü için yargıları doğru olan bilge kişi kaderinin efendisidir, değer verdiği her şey yine kendisindedir; çünkü dışsal hiçbir kuvvet onu erdeminden uzaklaştıramaz. Stoa felsefesi bu öğretileriyle dünyada kötülükler hâkimken kişiye zırh verir ve onu dünyada iyiliklerin hâkim olacağı günler için cesaretlendirir.¹⁹

Özetlersek: Stoa felsefesinde insanların davranışları kadere rağmen özgürdür ve ahlâkın sorumluluğundadır.²⁰ Kişinin tanrısal yönü iradesini erdemin yolunda geliştirirse bu irade özgür olan tanrının iradesinin bir parçası haline gelir; bu sayede de insanın iradesi her durumda özgür olabilir. Gerçek iyi niyete ulaşan Stoacı bilgeye

¹⁴ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 254.

¹⁵ Gilbert Murray, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁶ A. H. Armstrong, **a.g.e.**, a.y.

¹⁷ Charles Norris Cochrane, **a.g. e.**, s. 165.

¹⁸ Charles Norris Cochrane, **a.e.**, s. 167.

¹⁹ Gilbert Murray, **a.g.e.**, s. 37.

²⁰ Julia Annas, “Stoicism”, **Oxford Classical Dictionary**, Ed: Simon Hornblower, Antony Spawforth, New York, Oxford University Press, 1996, s. 1446.

hiçbir şeyin yararı ya da zararı olmaz, çünkü o eksiksiz ve ihtiyaçsızdır; bu durumda da yalnızca erdemli irade iyidir ve dış sebeplerden bağımsızdır.²¹ Seneca da bu konudaki fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

“(Erdemin) şansa dayalı olaylara ihtiyacı yoktur ve bu yüzden ne artırılabilir ne de azaltılabilir; çünkü hem en yüksek yere ulaşmış şeylerde artma olmaz, hem de şans, kendisi vermediyse hiçbir şeyi alıp götürmez; erdemi de şans vermediği için değerini düşüremez.”²²

Stoacılar Platon’a karşıt olarak şeref, sağlık, hayat gibi durumları dışsal ve bizi ilgilendirmeyen şeyler olarak görürler.²³ Stoa felsefesine göre yalnızca kişinin kendisine bağlı olan ve onu en yüksek iyiye ulaştıran şeyler “iyi”dir (**agathon**) ve önemlidir; oysa zenginlikler, zevkler, sağlık, ırk gibi dışsal şeyler kişinin kendine değil, başkalarına bağlıdır.²⁴ Benliğimiz ve irademiz her zaman kendi gücümüz dahilinde olan şeylerdir ve bunları kusursuz bir şekilde korumamız, dışsal koşulların onları etkilemesine izin vermememiz gerekir. Ölüm, acı, hastalık gibi Stoacı bilge için birbirinden farksız olan (**adiaphora**, **axia**) şeyler yalnızca kontrolümüz dışında oldukları için değil, aynı zamanda dışsal durumların değişimleri tanrısal öngörünün (**pronoia**) doğrultusunda gerçekleştiği için, başımıza her ne gelirse hem bütünün hem de dolayısıyla bütünün parçası olan bizlerin iyiliğine olacağı için, acı bir durum yaşanıp yaşanmaması önemsizdir.²⁵ Neticede hepsi kendimizin dışında gelişen olaylardır ve bunların ruhumuza bir zararı veya yararı olamaz. Stoacı iyilikler insanına, yani bilgeye göre; insanların değer verdikleri bu sağlık, zenginlik, mevki gibi kavramlar kişinin dışındadır ve mükemmel akla (**logos**) uymayı hedefleyen biri için önemsizdir; Stoacı bilge bunlara sahip olmadan da zaten kraldır ve mükemmel bir mutluluğa erişmiştir.²⁶

Stoa öğretisi memnuniyet (gönül hoşluğu) içinde geçen bir hayatı önerir, olaylardan dolayı sükûneti bozmaya, erdemlerden uzaklaşmaya gerek yoktur.²⁷

²¹ Bertrand Russell, a.e., s. 267, 268.

²² Seneca, **De Constantia Sapientis**, V, 4: “... (fortuna) quae fortuitis non indiget ideoque nec augeri nec minui potest; nam et in summum perducta incrementi non habent locum et nihil eripit fortuna nisi quod dedit; uirtutem autem non dat, ideo nec detrahit.”

²³ Karl Vorlander, **Felsefe Tarihi**, Çev: Mehmet İzzet, Orhan Saadettin, Hz: Yüksel Kanar, C.I-II, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 174.

²⁴ Gilbert Murray, **a.g.e.**, s. 2.

²⁵ Moses Hadas, **a.g.e.**, Giriş, xvi.

²⁶ Moses Hadas, **a.e.**, Giriş, ix.

²⁷ Henry Alpern, **The March of Philosophy**, New York, The Dial Press, Inc., 1936, s. 72.

Çünkü dış dünyada olan şeyler bize iyi veya kötü görünse de aslında onlar birbirinden farksızdır ve yaşamın amacına bir katkı sağlamazlar, dolayısıyla bizi mutlu ya da mutsuz yapamazlar.²⁸ Rastlantılara bağlı olduklarından, ahlâkî özelliklere bir katkısı olamayacağı için değerler arasında sayılmazlar ve kayıtsız kalınacak şeylerdir, ne iyi ne kötüdürler, yalnızca aralarında “tercih edilebilir” olmaları açısından bir fark vardır. Bilge kişi için gerçek iyi, faydalı olandır (**ophelimon**); yani erdemdir (**arete**), kötülük de erdemsizliktir; erdemlerimiz dışında “iyi”, erdemsizliklerimiz dışında “kötü” yoktur, diğer şeyler önemsizdir. Duygular ve olaylara verdiğimiz değerler de yalnızca bizim onları içsel olarak değerlendirişimizle alâkalıdır, aslında onların iyi ya da kötü bir değeri yoktur, onlara bir değer biçen bizim kanlarımızdır; çünkü onlar bilgeliğe zarar vermez ya da yarar sağlamazlar. Erdem iradeye ait olan bir yetidir; insan yaşamındaki gerçekten iyi ya da kötü olan her şey yalnızca kişinin kendisine bağlıdır; kişi fakir de olsa gururlu olabilir, hapiste de olsa doğaya uygun davranarak ruhen özgür olabilir, ölüme mahkûm olsa da Sokrates gibi asil bir şekilde ölebilir.²⁹

Stoa okulunda Zenon’dan sonra başa geçen Khrysippos (İ.Ö.290- 206) da hocası Zenon gibi kadercilikle (**fatalism**) özgürlüğü uzlaştırmaya çalışmıştır. Kader ile ahlâkî özgürlüğün uyumuyla ilgili cümlelerinde insanın özgürlüğü hakkında yalnızca dışsal etkilere ve engellere özgür olmanın varlığından söz eder.³⁰ Khrysippos’un birbiriyle çelişen düşüncelerinden birine göre; her şey önceden bellidir ancak nasıl belirlendiğini bilmediğimiz için eylemlerimizde özgürüz.³¹ Yani özgür olduğumuzu sandığımız için özgürüz. Ancak bir diğer savına göre de bu durum ahlâkî ortadan kaldırdığı için değiştirilemez bir kader mümkün değildir: “Eğer evrendeki her şey evrensel aklın (**logos**) yönettiği kırılmaz nedenler zinciriyle (**heimarmene**) belirlenmiş olsaydı, insanın özgür iradesi için fırsat nerede olurdu, ahlâkî eylemin koşulu ve tüm değişimleri kapsayan ne olurdu?”³² Plutarkhos’un yorumuna göre Khrysippos bu düşünceleriyle şunu anlatmak ister:

²⁸ Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Jaap Mansfeld, Malcolm Schofield, **The Cambridge History of Hellenistic Philosophy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 690.

²⁹ Bertrand Russell, **A History of Western Philosophy: Stoicism**, New York, Simon and Schuster Inc., 1945, s. 254, 255.

³⁰ Susanne Bobzien, **a.g.e., a.y.**

³¹ Orhan Hançerlioğlu, **Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi**, s. 46.

³² Albin Lesky, **History of Greek Literature**, s. 676.

“Kader başlangıç ve nedendir; ancak ilk nedendir diye ne her şeyi belirler, ne de kaçınılmaz ya da değiştirilemezdir. Çünkü eğer kader kendi kendini yöneten bir şey olsaydı, doğru veya yanlış davranışlar, erdem ya da erdemsizlik bize bağlı olmazdı.”³³ Khrysippos’a göre akılsız kişi gerekliliğe zorunluluk duygusuyla boyun eğerken; akıllı kişi akılsal ve ilâhî evren düzenine kendi seçimiyle gönüllü olarak uyar, böylece ahlâkî iradenin davranışı sırasında bağlı bulunduğu kaçınılmaz doğal zorunluluk, insanın özgür iradesiyle birleşmiş olur.³⁴ Uyumlu bir dengenin varlığı için evrende iyiliğe karşı var olması gereken kötülük (**malum**); yani kişinin kendi özgür seçimiyle tanrısal yasaya karşı gelmesine izin veren bozuk ahlâkî bile onun özgürlüğüne bağlıdır.³⁵ Evrendeki kötülükler, Stoacıların tanrısalılıklarına olan inançlarını sarsamaz; kötülük de iyiliğin meydana çıkmasına ve sağlamlaşmasına yardım eder, erdemleri daha da ışıldatır.³⁶

C. Stoa Felsefesine Göre İçsel Özgürlüğe ve Bilgeliliğe

Giden Yolda Kazanılan Erdemler

Önceki bölümde ‘Stoa felsefesine ve filozoflarına göre “özgürlük”ün tanımı nedir?’ sorusuna verilebilecek yanıtları, kendi kendini yönetme ve yeterlik gibi özgürlükle varılabilecek erdemleri inceledik. Şimdi de bu özgürlüğe nasıl ulaşılabileceğini, mutlu olmanın yollarını, içsel özgürlüğün insana kazandırdıklarını, ona sağladığı erdemleri ve bu yolun sonunda varılacak bilgeliliği ele alalım:

İçsel özgürlüğü başlıca erek yapan Stoa ahlâkına göre tüm insanlar mutlu olmak, eylemlerinin sonucunda mutluluğa ulaşmak ister ve hem mutluluğun hem erdemli olmanın yolu da doğaya uygun yaşamaktan geçer. Kynikler ahlâkî özgürlüğe; töreleri, kuralları, her türlü uygarlık düzenini ve bilgi edinmeyi sert bir biçimde yadsıyarak ve en temel ihtiyaçları bile en aza indirerek varılabileceğini düşünürken; Stoa felsefesinin kurucusu Zenon bu özgürlüğe üstün bir doğrulukla, kendi kendisiyle mutlu olmayla ve mutluluğu dışarıdan beklememekle

³³ Susanne Bobzien, **a.g.e.**, s. 326.

³⁴ Karl Vorländer, **a.g.e.**, s. 173.

³⁵ Emile Brehier, **a.g.e.**, s. 54.

³⁶ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, Çev: H. Vehbi Eralp, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1964, s. 95.

ulaşılabileceğini düşünmüştür. Kynikler dünya vatandaşlığı (**cosmopolitanism**) fikriyle, yerel geleneklerin veya siyasî iktidarın da üzerinde gördükleri “doğa”ya (**natura**) olan sevgileriyle ve hepsinden öte; erdemli kişinin sahip olduğu “kendi kendine yeterlik- özgürlük” (**autarkheia**) ve “kendi kendini yönetme” (**autonomia**) kavramlarına duydukları inançla, Stoa etiğinin oluşmasına çok şey katmışlardır.³⁷

Stoacılar öğretilerini evrenle insan arasındaki dengesizliği düzeltme ve uyumlu hale getirme görevine adanmış, bunun için de insanı “kendini yönetme” ve “kendine yeterlik” (**autarkheia**) vasıflarıyla silahlandırarak ona bir değer kazandırmışlardır.³⁸ “**Autarkheia**” kavramının kökeni Hititçe “sahip olmak, korumak” anlamlarına gelen “**hark**” kelimesidir. Bu kelimedden Grekçe’ye geçmiş olan “**arkhein**” fiilinin anlamları ise “korumak, yeterli olmak, yönetmek”tir. “Kendisi, kendi kendine” anlamına gelen “**autos**” ve “yeterli olmak” anlamındaki “**arkhein**” kelimelerinin birleşiminden oluşan “**autarkhein**” fiili de “kendi kendine yeterli olmak” anlamında olup, kavramlaşmış hali olan “**autarkheia**” kelimesi “kendi kendine yeterlik” anlamındadır. Kendi kendine yetebilen insan, tüm dış şeylerden ve tutkulardan uzak olacak, sadece kendi kendisiyle ve erdemiyle mutlu olup bunlarla yetinecektir. Bilge kişi mutluluğun yalnızca kendine bağlı olduğunu bilir ve bu kendine yeterlik (**autarkheia**) mutluluğu garanti eder.³⁹ Bu kavram, yaşamın ve dolayısıyla kişi için en yüksek iyi olan içsel yaşamın ereği olarak, gerçek mutluluğun (**eudaimonia**) bir parçasıdır ve erdemin bir unsuru olmasıyla hem Stoa felsefesinde, hem de Platon sonrası felsefî gelenekte ortak nokta haline gelmiştir.⁴⁰ Ancak Stoa ahlâkı kendine yeterliği önemli sayarken, bunu toplumdan uzaklaşma için önermez, aksine kendine yetebilen insan topluma yararlı bir birey olmalıdır. Yalnız çalışma ve zahmetle insan erdemli ve bu sayede de özgür olabilir.⁴¹ Doğayı ve aklını izleyen, onun gibi tutku ve duygulanımlardan uzak olan, dışsal durum ve edinimlere değer vermeyen, başına geleni kabullenip onu değerlendirişini değiştiren ve doğru eyleme geçen kişi mutlu ve içsel olarak özgür olacaktır.

³⁷ Philip P. Hallie, **a.y.**, s. 19.

³⁸ Moses Hadas, **Essential Works of Stoicism**, Giriş, vii.

³⁹ A. H. Armstrong , **a.g.e.**, s. 125.

⁴⁰ F. E. Peters, “Autarkheia: self- sufficiency”, **Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon**, New York, New York University Press, 1967.

⁴¹ Bedia Akarsu, **Ahlâk Öğretileri: I: Mutluluk Ahlâkı (Eudaimonism)**, s. 33, 35, 37.

Kişinin mutlu ve bilgece bir yaşam sürdürmesi için gereken en önemli erdemlerden biri de “ölçülü olma”dır (**sophrosyne**). Bu kavram; “**saos+phren+syn(e)**” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. “Ses” anlamındaki “**saos**”, “akıl” anlamındaki “**phren**” ve “birlikte” anlamındaki “**syn**” kelimeleriyle oluşturulan bu kavram; anlam olarak da “aklın sesiyle birlikte, aklın yolunda olma”dır. Yani orta yolu; doğru yolu bulmak akıl izlendiğinde mümkündür. Kelimenin Latince karşılığı olan “**temperantia**”, Hint- Avrupa dil grubunda “uzatmak, yaymak” anlamına gelen “**ten**” kelimesinden türemiştir. Bu fiil yine Hint- Avrupa dillerinde bulunan ve “çekmek” anlamına gelen “**temp**” ve “süre, aralık” anlamına gelen “**tempos**” kelimelerinin de köküdür. Latince’de “zaman” anlamındaki “**tempus**” ve “ölçülü olmak” anlamına gelen “**temperare**” kelimeleri de bu kökten gelmiştir. **Temperantia**; “ölçülü olan” anlamındaki ve “**temperare**”nin isim- fiil hâli olan “**temperans**” kelimesinin kavramlaşmış hâli olup “ölçülü, ılımlı olma” anlamındadır. Kelimenin Grekçe aslıyla “**sophrosyne**”; ölçülü olma; her iki uçtaki aşırılığın orta yolunun doğru olduğunu bilmek ve onu uygulamaktır. Aklın öngördüğü de her zaman orta yolda olan, aşırı olmayandır; bu aynı zamanda doğaya uygun yaşamın anahtarıdır.

Kyniklerdeki dış olaylardan bağımsızlık, onları duygulanımsızlık (**apatheia**) kavramına ulaştırmış ve bu kavram Stoa felsefesine de geçmiş olup bilgeliğin özelliklerinden biri sayılmıştır. “Acı çekmek, rahatsız olmak, duygulanıma kapılmak” anlamlarındaki “**pathein**” fiilinden hareketle; “duygulanım, duygu, heyecan” anlamına gelen “**pathos**” kelimesinin “-a” olumsuzluk önekiyle birleşmesiyle “duygulanımsız, duygulanımdan uzak, heyecansız” anlamına gelen “**apathos**” sıfatı oluşturulmuş, bu kelime “**apatheia**” (duygulanımsızlık) olarak kavramlaştırılmıştır. Stoacılar göre “**apatheia**” (duygulanımsızlık, soğukkanlılık) kavramının kökeni olan ve duygulanım anlamına gelen “**pathos**” terimi doğaya karşı ve akıldışı bir harekettir. Stoa felsefesine göre “**apatheia**”; olaylar, huzursuzluklar ve duygulanımlar karşısında özgür ve dayanıklı olma anlamı içerir. Aklın hâkimiyetiyle yaşayan bilge insan iyi ya da kötü her türlü duygulanımlardan uzak (**apathos**) olmalıdır. “**Apatheia**” kelimesiyle yakın anlamda olan “**eupatheia**” da “iyi” anlamına gelen “**eu-**” önekiyle birleşmiş bir kelime olup “ruhun iyi durumda olması” olarak çevrilebilir. İyi duyguların oluşturduğu bir ahlâkî ifade eder. Ancak iyi ya da

kötü hiçbir duygulanım hâlinin bulunmadığı duyumsamazlık durumunu karşılayan “**apatheia**” terimidir. Bu terimin Latincesi “**impassibilitas**” kelimesidir. Kökeninde “katlanmak, acı çekmek” anlamındaki “**pati**” fiilinin sıfat- fiil hali olan ve sıfat olarak da kullanılan “**passus**” bulunur. “**Passibilitas**” terimi ise “**passus**” kelimesinden hareketle, “acı çekebilir olmak, acı çekmeye eğilimli olmak” anlamları taşır. Kelimenin başına getirilen “**im-**” olumsuzluk ekiyle de “**impassibilitas**” terimi; “acı çekmeyen, duygulanıma kapılmayan” anlamını vererek Grekçe’deki “**apatheia**” teriminin Latince karşılığı olarak kabul edilmektedir. Stoa felsefesine göre bu durum ruhun aşırı bir hareketini niteleyen taşkınlıktan, akla aykırı olan ani heyecan ve duygudan uzak olmayı niteler. Hata olarak üzülen şeylerin aslında birbirinden farksız (**adiaphora**) olduğunu, yaşamla ilgili korkuların nasıl olduğunu anlamaktan geçer.⁴² Huzursuzluk ve acılara karşı kayıtsızlıktan ziyade “dayanıklılık” (**constantia**) anlamı içeren “duygulanımdan uzak olma” (**apatheia**) erdemine sahip olan bilge; hislerin ruhunu etkilemesine izin vermeyecek; yalnızca korku, kıskançlık ya da intikam gibi kötü duygulardan değil; aşk, keder gibi yine aklın egemenliğini sarsabilecek duygulardan da uzak duracaktır.⁴³ Öyle ki, merhamet, acıma, sevgi gibi iyi duyguların yanı sıra, mutluluğa duyulan arzu bile onlara göre doğaya aykırıdır. Çünkü mutluluk, akla dayalı eylemin amacı değil, yalnızca sonucudur, akla ve doğaya uygun yaşayan insan, sarsılmaz ve duygulanımdan uzak tutumuyla, mutluluğu kendiliğinden elde edecektir. Böylece doğanın iyiliğine ve yasalarına uygun yaşamak beraberinde “**apatheia**”yı (duygulanımsızlık) getirir ve bu ruh hali aslında kalıcı mutluluğu (**eudaimonia**) sağlar.⁴⁴ Bu kavram (**apatheia**) hakkında Seneca’nın bir mektubunda terimsel açıklamalarda bulunduğu kısmı burada vermek yerinde olacaktır:

“Eğer “**apatheia**”yı hemen tek bir sözcükle ifade etmek isteyip ona “**impatientia**” dersek bir belirsizliğin içine düşmek kaçınılmaz olur; çünkü bu, anlatmak istediğimizin tersi bir anlam ifade edebilir. Biz bunu tüm kötü duygulardan arınan kişi için söylemek istiyoruz: ancak bu; “hiçbir acıya, kötü duruma katlanamama” olarak anlaşılabilir. Bu yüzden sence de buna ya ruhun sarsılmazlığı ya da sabrın da ötesindeki ruh hâli dememiz daha yerinde olmaz mı?”⁴⁵

⁴² Christoph Horn, Christof Rapp, “Apatheia” *Wörterbuch der Antiken Philosophie*, Münih, Verlag C. H. Beck oHG, 2002, s. 49

⁴³ Moses Hadas, *Essential Works of Stoicism*, Giriş, ix.

⁴⁴ Philip P. Hallie, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁵ Seneca, *Epistulae Morales*, I, 9, 2:

Yukarıda da gördüğümüz gibi Seneca bu kavramı, yanlış anlaşılmaya meyilli durumunu da belirterek açıklığa kavuşturmuştur. Çünkü “**impatientia**” kavramı bir yerde “katlanamama” olarak anlaşılabilir. Bunun nedeni “sabır, katlanma” anlamındaki “**patientia**” kavramının başına getirilen ve “-sız” anlamına gelen “**im-**” olumsuzluk önekiyle oluşturulmuş olmasıdır. Oysa “**apatheia**”nın anlamı; “sabırsızlık, katlanamamak” değil, tam tersine “katlanabilme”; yani “sarsılmazlık”tır. Aristoteles ise “**apatheia**” kavramı ile ilgili Stoik düşüncenin karşısında yer almaktadır. Ona göre “**apatheia**” erdemi anlamsızdır; önemli olan iyi duygulara sahip olup, orta yoldaki ve iyi-erdemli olan her duyguyu yaşamak gereklidir (**metriopatheia**). Erdemli olan duyguyu yaşamak, akla uygunluğunu ölçmek, ancak onu orta hâlde, aşırıya kaçmadan yaşamaktır.⁴⁶

Özgürlüğü, insanın kendi kendisini yönetebilmesiyle eş tutan Stoacılar, aklın tutkular ve yaşam üzerindeki hâkimiyetini gerekli görmüşlerdir ve onlara göre ancak doğaya uygun yaşayarak mutlu ve özgür olunabilir. Çünkü insan doğal zorunluluklara uyarak yani aşırı istek ve duygulanımlardan kaçınarak özgür olabilir. Yalnızca özgür olduğunda tamamen akılsal bir varlık olabilir, tanrısal aklı izlediği için de olayları ve nesneleri yargılamakta hata yapmaktan tamamen uzak olabilir.⁴⁷ Özgürlüğün yolu, nesnelerin tabiatında bulunamı istemek, yani doğaya uygun yaşamak, kaderin akışına kendini bırakmak ve meydana gelecek olaylardan başkasını istememektir. Doğaya uygun yaşam ise hem yaşadığımız doğayla uyumlu, hem de kendi doğamızla, insan doğasıyla uyumlu yaşamak anlamına gelir.

İyi ve kötü hakkında yanlış yargıya varıp onları yanlış yerde, dış dünyada aramak, bilgeliğe giden yolda en büyük engeldir. Dış dünya ile ilgili tüm eylemler birbirinden ne daha az kusurlu ne de daha fazla iyidir, tümü değersiz ve önemsizdir. Çünkü bunların ruhumuza ve gelişimimize, mutluluğumuza, bilgeliğe hiçbir katkısı olmayıp, bizi daha erdemli ve mutlu ya da daha mutsuz ve erdemsiz de yapamaz, bize hiçbir etkisi olamaz. Dışsal eylem ve durumların etki ettiğini düşünerek onlara

“In ambiguitatem incidendum est, si exprimere “**apatheia**”m uno verbo cito voluerimus et **impatientiam** dicere; poterit enim contrarium ei quod significare volumus intellegi. Nos eum volumus dicere qui respuat omnis mali sensum: accipietur is qui nullum ferre possit malum. Vide ergo num satius sit aut invulnerabilem animum dicere aut animum extra omnem patientiam positum.”

⁴⁶ Christoph Horn, Christof Rapp, “apatheia”, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁷ D. J. O’Connor, **a.g.e.**, s. 71.

bir değer biçenler, onları ruh hallerinin ve kişiliklerinin sorumlusu yapanlar yine insanların kendisidir. Arzu, zevk, korku ve acı; bilge olmayan, duygularına göre hareket eden ve bu durumda Stoa felsefesine göre mutsuz ve kusurlu olan kişilerin zihinsel tutumunu yansıtan dört büyük duygudur. Oysa aklıyla davranıp kendini kontrol edebildiği ve tüm olan bitene uzaktan bakabildiği için iyi ve kötü hakkında doğru yargıya sahip olan bilge kişi bu duyguları yaşamaz. Stoa ahlâkına göre yalnızca bilge kişi erdemli ve dolayısıyla mutlu olabilir. Çünkü “iyi” ve “kötü” konusunda olduğu gibi bilgelik ve sıradan olma konusunda da Stoa felsefesinde bir orta yol yoktur. Kişi ya erdemli ya da erdemsiz; ya aptal ya da bilgedir. Bilge olma yolunda ilerleyen kişi de daha az kusurlu ya da daha erdemli hale gelmez; çünkü bilgelikte ve erdemde aşama yoktur.

Önceki bölümde de değinildiği gibi yalnızca iç dünyamızla ilgili durumlarda iyi ve kötü vardır, diğer şeyler birbirinden farksızdır. Erdemli davranış iyi, onursuzluk kötüdür. Bu durumda Stoa felsefesine göre bu tek iyi ve kötü haricindeki olaylarda iyiyi ve kötüyü, mutluluğu değerlendirenler eşit seviyede kusurludur, bilgelikten, mutlu olmaktan ve bunu sağlayan erdemden uzaktır, hatta bilgelik yolunda ilerleyen bile. Ancak yine de dışsal olayları da hakkıyla yaşar bilge, değersiz diye eylemlerinde kayıtsız değildir. Çünkü aynı seviyede görülen olaylarda da “tercih edilebilir” (**proegmenon**) olanları vardır: sağlık, başarı, yardım, hoşgörü gibi... Öfke, haset, bencillik ise “tercih edilmeyen” (**apoproegmenon**) şeylere örnektir. Doğayı gözlemleyen bilge de şu sonuca varır: karnını doyurmalı, yardımsever, dürüst ve tarafsız olmalı, haksızlık etmemeli, evlenmeli ve çocuk yapmalıdır. Bilge “tercih edilebilir” bulduğu bu olayları istemez, seçer; farkı da buradadır. Olmayınca arzu etmez, elinden giderse de üzülmaz. Onu diğer insanlardan ayıran da her durumda aynı kalabilmesi ve ihtiyaçsızlığıdır.⁴⁸ Bilgenin dış olaylara değer vermediği, kalıcı ve gerçek olanı aramasından ve her türlü duruma hazır olup her daim mutluluğu korumak istemesinden gelir. Bu katı kurallı ve sınırları kesin olarak çizilmiş erdem öğretisinde bilgelğe ulaşmış kişi kendi kendine yeten, kendini tüm dışsal olaylardan ve duygulanımlardan uzak tutup içsel özgürlüğünü koruyabilen kişidir.

⁴⁸ Tad Brennan, **The Stoic Life: Emotions, duties and fate**, New York, Oxford University Press, 2005, s. 35- 39. (Çevrimiçi) <http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/philosophy/9780199256266/p019.html#acprof-0199256268-chapter-4>, 11.01.08.

Stoik düşüncenin ana ilkesi; kişinin akılsal bir varlık olarak kendinin bilincine vardığı takdirde, özgür bir ahlâkî varlık olarak geliştiğidir ve hiçbir şeyin iyi insana zarar veremeyeceği fikri Sokratik düşünceden gelir.⁴⁹ İyi ve kötü eylemde bulunmak insanın kendi elinde olduğu için duygulanımlar da bizim gücümüz dâhilindedir, insanın kendine egemen olamamasının sonucudur ve tabiata ve ona uyan doğamıza aykırı duygular oldukları için de bilge kişi duygulanımlardan özgür (**apathos**) olmalıdır.⁵⁰

Kişi ruhunu özgür tutmalı ve kendisine yardımcı olup doğru yolda ilerletsin diye aklına bağlı olmalıdır.⁵¹ Bu özgürlüğü ona akıl sağlayacaktır; çünkü Stoa felsefesine göre acıdan kaçmak, Epikurosçulukta olduğu gibi hazzı elde etmekle ya da bedensel hazların peşinden gidip onları hedeflemekte değil (işimize geleni seçip mutlu edecek olayları takip etmekle değil); aklın peşinden gitmekle, yani bilgi işiyle mümkündür.⁵² Anlık mutlulukların değil, gerçek doğruların yaşanması isteniyorsa; egemen olan; dış koşullar ya da duygular değil, olması gerekeni görebilen “akıl” (**ratio**) olmalıdır. İşte burada “doğru”nun bilgisi, yani duygulardan sıyrılıp, dış olaylardan etkilenmeden ve doğamıza uygun olanı göz önüne alarak seçeceğimiz bir eylem veya düşünce şekli gereklidir. Kişi dışsal bir şeyden etkilendiğinde hangi davranış onun doğasına uygunsa o şekilde davranacaktır çünkü herkes karakterinin doğrultusunda bir davranış gösterir ve eylemlerimizin sorumlusu bizizdir, bu da bizim özgürlüğümüzdür.⁵³ Örneğin; sıradan insan kötü bir olay yaşadığı zaman bunun bir gün biteceğini umut ederken, bilge kişi böyle olayların her zaman başa gelebileceğini bilir ve onlara aynı gözle bakar, erdemine engel olmayan olaya çok fazla üzülmez; yani olaylara bakış açısı ve tepkiler insanın yaşamında çok büyük rol oynar. Stoa felsefesine göre de kişi iç ve dış dünyayı birbirinden ayırt edebilmeli, dıştan gelen her şeye karşı hazırlıklı olmayı kendine öğretmelidir.

“Kişinin özgürlüğü” ile “bütüne bağlılık” çelişiyor görünebilir. Çünkü ilki kişinin kendisi ile ilgili olanların dışında her şeyden, tüm tutkulardan özgür olup kendi erdemi ile yetinmesini, içsel özgürlüğü ve erdemi ile mutlu olmasını öğütleyip

⁴⁹ Karsten Friis Johansen, **a.g.e.**, s. 465, 469.

⁵⁰ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 56.

⁵¹ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca**, s.24.

⁵² Orhan Hançerlioğlu, **Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi**, s. 38.

⁵³ Karsten Friis Johansen, **a.g.e.**, s. 464.

kendi kendine yeterlik (**autarkheia**) erdeminin yolunu açar. Diğeri ise tek kişinin bütün için, toplum için yaşamasını, başkalarıyla topluluk kurmasını öğütleyerek; doğruluk, adalet, insan sevgisi ve başkalarıyla uyum erdemlerini geliştirme yolundadır.⁵⁴ Ancak insan ahlâkını oluştururken ve erdemli olmaya, aynı zamanda mutlu olmaya çabalarken içe dönmelidir; çünkü ancak olaylardan, inançlardan, her türlü dış etkenden ve bağılıktan bağımsız kaldığında kusurlarıyla yüzleşebilir, ahlâkın yolunu doğru araçları kullanarak bulabilir ve ancak kendisini eğitip içsel düzenini oluşturduktan sonra topluma yararlı bir birey olabilir. Kişi kendisi düzelmeden, aklıyla erdemli ve doğru bir yaşam oluşturmada ne kusurlarından kurtulabilir, ne de kendisine yararı olmadığından başkası için yararlı olabilir. Mutluluk da içsel duruma bağlı olup dışarıdan etki almadığı için, mutluluğun ilk yolu insanın kendi ahlâkî eylemi ile ilgili olmalıdır ve kendi içine dönen ve akli takip etmesi gereken ruhuyla karşılaşan kişi, başkalarında da aynı tabiatın olduğunu görünce onlarla aynı bütüne bağlandığını bilecektir.⁵⁵ Bu durumda da Apamealı filozof Posidonius (İ.Ö. 135- 50) tarafından Roma’ya uyarlanan ve Stoa felsefesinin ereklerinden biri haline gelen “**cosmopolitanism**” (dünya vatandaşlığı) idealine ulaşacaktır.⁵⁶ Akla uygun ve erdemli düşünüşün dışında hiçbir değer tanımayan, her şeyden bağımsız olmayı en yüksek erek yapan Stoa ahlâkı sayesinde topluma olan itki de o derece etkili olacaktır. Çünkü akla uygun düşünme herkes için geçerli olup bireyin üstünde bir değer olduğundan, tüm akıllı kişiler aynı kanuna (doğa yasasına) uyduğundan ve ancak genel kanuna uyularak akıl izlenmiş olacağından, kişi bütünün bir parçası olduğunu ve tüm insanların aynı yasaya bağlı olduklarını bilerek, aynı zamanda bütün için çalışmış olacaktır.⁵⁷ Önemli olan doğru yolda gitmek ve akli izlemektir, mutluluk da bu kalıcı değerler sayesinde kendiliğinden gelecektir. Kişinin kendi erdemi dışındaki hiçbir şeyin önemi yoktur. Diğer tüm şeyler geçici olduğundan kişiyi duygular arasında sürükler. Oysa doğru ve akla uygun eylem onu her durumda aynı kılacaktır. Stoa felsefesinde de eylemin sonucundan çok hangi eylemin yapıldığı; yani oyunun sonucundan çok nasıl oynandığı önemlidir.⁵⁸ Bu

⁵⁴ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁵ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 62, 66.

⁵⁶ Michael Grant, **a.g.e.**, s.262.

⁵⁷ Bedia Akarsu, **a.e.**, s. 62, 63.

⁵⁸ Gilbert Murray, **a.g.e.**, s. 33.

yüzden evrenle bir olmak ve tanrısal akla uymak için sonunda mutsuzluk olsa bile doğru ve erdemli olanı yapmak gerekir. Stoacı bilge iyi bir şey yapmak için erdemli olmaz; erdemli olmak için iyi bir şey yapar.⁵⁹

Akıllı bir varlık için de iyi veya kötü, faydalı veya zararlı olan, karşısındaki şeyde değil, sadece kendi eyleminde ve kendi elindedir; bu elindelik sayesinde de akla ve kendi doğasına uygun yaşamak, yani tek “iyi” olan erdeme erişmeye çalışmak insanın ödevi (**kathekon**) olur.⁶⁰ Stoa felsefesi kişinin ruhsal gücünde kendini gösterir: iyi bir yaşam sürmek için, kadere hâkim olmak için ya da eğer kader inatla aksiliklerle doluysa onun sapanlarını ve oklarını sakince ve telaşlanmadan karşılayabilmek için korkusuzca aklın ve iradenin izinden gitmek gerekir.⁶¹ Bu sayede bilge, yalnızca kaderden değil insanlardan gelen zararları da bilgelikle zararsız hale getirecektir:

“Bilgeliliğin yanında onların saldırıları, tıpkı yay ve mancınıklarla yükseğe fırlatılan ve görünenin ötesine yükselseler de sonunda aşağıya doğru kıvrılan oklar gibi gözden kaybolacaktır.”⁶²

Stoacı bilgenin özgürlüğü; Epikürosçu gibi tesadüfü kaderinin hâkimi yapacak olan kayıtsız bir biçimde değil, hem kendi tutkularına karşı hem de evrene karşı özgür bir biçimde hürdür ve hiçbir şey onu etkilemez.⁶³ Mevkiler ve sahip olunan şeyler dışsaldır ve kişinin gerçek benliğine etki etmez. Herkes kendini bir tiyatro oyunundaymış gibi düşünmeli ve kendine hayat denen bu oyunda hangi rol verilmişse onu en iyi şekilde oynamalıdır. Kral olduğunda nasıl mutlu olacaksa, köle olduğunda da mutlu olmalıdır; yani yaşantısındaki durumlar onun içsel benliğine etki etmemeli, her durumdan hoşnut olmalıdır.⁶⁴ Çünkü kişinin gerçek benliği, sahip olduğu mevkilerde değil, bu mevkileri ele alış şeklinde ortaya çıkar. Zenginlikler ve rütbelere rağmen şımarmayan; ya da sahip olamadığı şeyler için acı çekmeyen kişi içsel olarak özgürdür ve erdemini ilk sıraya koymuş olan kişidir. Zenon’a göre ancak

⁵⁹ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 256.

⁶⁰ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 53, 68.

⁶¹ M. J. Cary; T. J. Haarhoff, **Life and Thought in The Greek and Roman World**, Londra, Renaissance Books, Methuen, Londra, 1968, s. 211.

⁶² Seneca, **De Consatantia Sapientis**, IV, 1, 7- 10:

“ tam citra sapientiam omnes eorum impetus deficient quam quae neruo tormentisue in altum exprimuntur, cum extra uisum exilierint, citra caelum tamen flectuntur.”

⁶³ Alfred Weber, **a.g.e.**, s. 96.

⁶⁴ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca**, s. 23.

insan kendi kendini mutlu edebilir; çünkü mutluluk dıştan gelen etkilerle ve kaderin oyunları ile ilgili olmayıp; kişinin tüm bunların karşısında takınacağı tavra, yani aslında kendine bağlıdır. Dolayısıyla erdem (**arete**) tamamen içsel bir değerdir; çünkü diğer sanatlar gibi gelişme gösteren, azalan veya çoğalan bir şey değildir; başlangıcından itibaren mükemmeldir, sarsılmaz ve tutarlıdır, yani her yönüyle tamdır. İyi ya da kötü tüm dışsal olay ve durumlardan özgürdür.⁶⁵ Sıradan insanlar yalnızca dışsal durumlar üzerinde güce sahiptir; gerçek iyi olan erdem ise yalnızca içsel hayata bağlıdır; bu yüzden herkesin, hayata geçirmeyi öğrendiği takdirde kendisini sıradan tutkulardan uzak tutabilecek mükemmel bir özgürlüğü vardır.⁶⁶

İçsel olarak özgür olmak, huzursuzluktan kurtulmuş olmak ve ruhun dinginliği (**euthymia / ataraxia**), bilgenin gerçek üstünlüğüdür. Dinginlik anlamına gelen “**euthymia**” kavramı, kökeninde “ruh” anlamına gelen “**thymos**” bulunur. Bundan da “iyi” anlamına gelen “**eu-**” önekiyle birleşen ve “**thymos**”un kavramlaşmış hali olan “**thymia**” kelimesinden “**euthymia**” kavramı meydana getirilmiştir ve bu da “ruhun iyi durumda olması” anlamına sahiptir. Dinginlik anlamına gelen diğer kavram olan “**ataraxia**” ise; “sarsılmaz” anlamına gelen “**ataraktos**” sıfatından gelmiş olup; bu kelimenin kökeninde “**tarassein**” fiili bulunur. “Rahatsız etmek, kıskırtmak, şaşırtmak, sarsmak” anlamlarına gelen bu fiilin sıfat- fiili olan “**taraktos**” ile “**a-**” olumsuzluk önekinin birleşimiyle oluşan “**ataraktos**” sıfatı; “rahatsız olmayan, sarsılmaz” anlamlarına gelmektedir ve “**ataraxia**” da bu kelimenin kavramlaşmış hâlidir. Kavramın Latincesi olan “**tranquillitas**” kelimesi ise; “ötesi, sonrası, fazlası” anlamlarını içeren “**trans**” kelimesi ile “**quil+nos**” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.⁶⁷ Grekçe’de “sessiz olmak” anlamındaki “**quiescere**” fiilinin sıfat-fiil hali olan ve “sessiz, sakin” anlamındaki “**quietus**” ile “sessizlik, sakinlik, huzur” anlamındaki “**quies**” kelimesi bu kavramı oluşturur. Bu durumda “**tranquillitas**” kelimesi “sessizliğin ötesi, dinginlik, sakinlik” anlamındadır. Stoa felsefesi, en yüksek idealini “**ataraxia**”da; yani kayıtsızlıkla gelen sarsılmazlıkta, aklın ve duyguların dinginliğinde, dingin huzurda bulur. Bu erdem, zihnin, önemsiz dünyevî dertlere karşı endişesiz, herhangi bir duygusal

⁶⁵ Emile Brehier, **a.g.e.**, s. 57, 62.

⁶⁶ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 255.

⁶⁷ **Oxford Latin Dictionary**, Londra, Oxford University Press, 1968, s. 1960.

çöküşün, rahatsızlığın ya da tutkunun bulunmadığı, tam huzura sahip durumudur. Yaşamın kaçınılmaz dertlerine karşı şikâyet etmeden, tam bir cesaret ve boyun eğmeyle durabilmektir. Korkuların karşısında sakin ve serinkanlı kalmak, tartışmaların üzerine çıkmak anlamındadır ve dinginlik, ağırbaşlılık, kendini kontrol edebilme gibi erdemlerin de üzerinde bir değer olup bilgeliğin göstergesidir.⁶⁸ Zevkin ya da acının var olmadığı bir durumu anlattığı için bu kavram duygulanımsızlığın ötesini, olaylara karşı tepkisiz kalmaktan doğan sarsılmaz huzuru anlatır. Seneca'ya göre de huzursuzluktan uzak olmak kişiye dinginlik kazandırır. Bu kavramı Seneca şöyle açıklıyor:

“Ulaşmak istediğin şey büyük ve yüce bir şey olup, tanrıya yakın olmak, sarsılmamaktır. Grekler ruhun bu sarsılmaz durumuna “**euthymia**” derler...ben ise “**tranquillitas**” diyorum.⁶⁹

Bilgenin davranış kurallarında kader, Tanrı ve ruh birleşmiştir.⁷⁰ Hiçbir zaman kaderin darbeleriyle yıkılmaz ve tüm dışsal olayların ve tutkuların üzerindedir, tanrının öngördüğü bir biçimde ve her türlü tutkudan, duygulanımdan özgür ve yaşar. Kendisi üzerinde hâkimiyet kuran yine kendisi olduğu için yalnızca bilge kişi özgürdür.⁷¹

“Kim özgürdür? Kendine hâkim olan bilge kişi.
Bilge ki, onu ne fakirlik, ne ölüm ne de esaret korkutur,
Bilir zevklere meydan okumayı, mevkîleri önemsememeyi.”⁷²

Çünkü tutkular ruhun hastalıklarıdır, yanlış yargılardan doğarlar ve aklın yanlış yolda olduğunun işaretidir. Sahip olduğu şey huzurlu zihnidir. Aristoteles'e göre bilge, yıkıntılar arasında bile dinginliğini koruyan kişidir.⁷³ Bilge pişman olmayı, acı

⁶⁸ Crane Brinton, **A History of Western Morals**, New York, Harcourt; Brace and Company, 1959, s. 118, 119.

⁶⁹ Seneca, **De Tranquillitate Animi**, II, 3:

“Quod desideras autem magnum et summum est deoque uicinum, non concuti. Hanc stabilem animi sedem Graeci euthymian uocant,... ego tranquillitatem uoco”

⁷⁰ Emile Brehier, **a.g.e.**, s. 55.

⁷¹ Bedia Akarsu, **a.g.e.**, s. 54, 59.

⁷² Horatius, **Satura**, II, 7, 83- 85:

“Quisnam igitur liber? Sapiens, sibi qui imperiosus,
Quem neque pauperies neque mors neque vincula terrent;
Responsare cupidinibus, contemnere honores...”

⁷³ Cicero, **De Finibus**, III, 42:

“... in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti.” **Karş.**

Seneca, **De Constantia Sapientis**, VI, 2: “... inter flammas et sanguinem stragemque impulsae ciuitatis... uni homini pax fuit.”

“...yerle bir edilen kentin kan ve yıkıntıları arasında... yalnızca bir kişi için huzur vardı.”

çekmeyi, korkmayı ya da bu tarz başka hiçbir duyguyu yaşamayacak; kusursuz bir mutluluğa erişecektir. Yalnızca kendisine ve erdeme sahip olduğunda da aslında gerçek zenginliğe, hükümdarlığa ve kusursuz güzelliğe sahiptir; işte bunlar bilgenin özgürlüğüdür.⁷⁴

Bilge kişi özgürdür ve yaşamının efendisidir, öyle ki her şey ona bağlı olduğu için gerektiğinde sakın bir ruh haliyle yaşamına son verebilir. Stoacıların Kyniklerden aldığı bir diğer görüş de bilgenin erdemleriyle yapacak bir şeyi kalmayınca hayata kendi elleriyle son vermesinin doğru olduğudur. Eğer yapılacak tüm ideal davranışları yaptığı halde acıları iyileşemez ve umutsuz bir hal alırsa, kapı ölüm için her zaman açıktır ve intiharla özgürlüğüne kavuşması önerilir; bununla her zaman bir alternatifin var olduğu gösterilir ve bu durumda kişi asla olayların tutsağı olmayacaktır.⁷⁵ Stoa felsefesinde erdemli olmak ve kötü olmak dışında her ayırma önemsiz olduğundan dış dünyada bizi üzebilecek bir şey olmamalıdır; ancak yine de hayat artık dayanılmaz bir hâl alırsa intiharı, “özgürlüğünü kurtarma” olarak görürler. Yaşamı ve ölümü, aklın egemenliğindeki bağımsızlığa örnek olan Sokrates de intihar konusunda Stoacılar üzerinde güçlü bir etki yapmıştır.⁷⁶ Kişinin dış şeyler karşısında özgür oluşunu insanın kendi isteğiyle hayattan ayrılabilmesi olanağına dayandırdıkları ve bilge için ölüm de yaşam gibi değersiz (**adiaphoron**) olduğu için, Kyniklerden alınan bu öğretiyi Stoacılar aynen ilkelerine eklemişler ve ahlâkî özgürlüğün en yüksek belirtisi saymışlardır.

Seneca’dan yaklaşık 40 yıl sonra doğan, Roma Stoasının büyük temsilcilerinden olan ve içsel özgürlüğün en önemli timsallerinden biri olan filozof Epiktetos, Stoa etiğiyle, yaşam yolunu öğretmeyle ilgilenmiş; gerçek özgürlüğün, yaşanan acılara katlanmada; akıl ne istiyorsa, neyi öngörüyorsa onu elde etmeye çalışmada; yani erdemli olmada bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Başa gelenlerin önceden belli olduğunu, ancak “içsel özgürlük” seçimini tanrıların insanlara bıraktığını düşünmüştür. Epiktetos’un ana hedefi, kişiyi kendi kontrolü dışındaki tüm olaylardan özgür kılmak olmuştur. Her ne kadar köle idiyse ve efendisinden sürekli işkence görerek yaşıyorsa da, o aslında efendisi ölmeden önce de özgür bir yaşam sürmüştür:

⁷⁴ Emile Brehier, **a.g.e.**, s. 63.

⁷⁵ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca**, s.24, 27.

⁷⁶ Philip P. Hallie, **a.y.**

⁷⁷ D. J. O’Connor, **a.g.e.**, s. 72.

çünkü köle olan bedendir, ruhu hep yaşadıklarından özgür kalmıştır. Yaşadığı bedensel acılara büyük bir metanetle dayanmış, isyan etmemiş, iç ve dış olayları ayırt edebilmiş ve dışsal olay ve etkilerin, bedensel acıların onu üzmesine ve ruhuna işlemesine hiçbir zaman izin vermemiş, içsel özgürlüğünü yaşamı boyunca her türlü koşulda korumuştur:

“Özgür olmak isteyen herkes, ne başkalarının elinde olan şeyleri istemeli, ne de onlardan korkmalıdır. Eğer böyle yapmazsa tabii ki esirdir.”⁷⁸

Roma Stoasının son temsilcisi imparator- filozof Marcus Aurelius (İ.S. 121-180) da diğer Stoa filozofları gibi erdemin tek gerçek iyi olduğunu ve erdeme sahip olan iyi insana hiçbir şeyin zarar veremeyeceğini, hiç kimsenin ona iyilik ya da kötülük yapamayacağını düşünmüştür. Ona göre kişinin iradesi tamamıyla kendi kendini yönetebilendir ve kişi dışsal nedenler tarafından hata yapmaya zorlanamaz.⁷⁹ Marcus Aurelius, olayların nedenlere bağlı olduğunu savunur ve kaderi kabullenmeyi şu kısa cümleyle açıklar:

“ ‘Olan her şey doğrudur’: dikkatlice bakarsan bunun böyle olduğunu göreceksin.”⁸⁰

⁷⁸ Epictetus, **Encheiridion**, XIV:

“hostis oun eleutheros einai bouletai, mête theletô ti mête pheugetô ti tôn ep' allois: ei de mê, douleuein anankê.”

⁷⁹ Bertrand Russell, **a.g.e.**, s. 266.

⁸⁰ Marcus Aurelius, **Ta Eis Eauton**, IV, 10,1: “Hoti ‘Pan to sumbainon dikaios sumbaine’. Ho ean akribos paraphulasseis, heureseis.”

III. Seneca’da İçsel Özgürlük ve Bilgelik

A. Seneca’ya göre “özgürlük”

Antik Çağ ve Stoa filozoflarının özgürlük hakkındaki fikirlerini inceledikten sonra şimdi de Seneca’nın “De Constantia Sapientis” dışındaki diğer bazı eserlerinden alıntılarla onun “talih”, “özgürlük” ve “bilgelik” hakkındaki fikirlerini ele alalım. Bu kavramların karşısında takınılan tavırları; içsel özgürlüğü, dinginliği, bilgeliği, teslimiyeti ya da kendine yeterli olmayı ve bunun gibi olumlu ya da olumsuz her türlü ruh durumu ve akılsal ya da duygusal eylemi, kazanılması gerektiğini düşündüğü erdemleri ve uygulanması gerektiğini düşündüğü doğru eylemleri Seneca’nın hangi kelimelerle ele aldığını da bu eserlerde inceleyelim.

Kadere olan güçlü inancını ve ona boyun eğmemizi her fırsatta dile getiren Seneca yine de yazgının insanın içsel özgürlüğünü kısıtladığı fikrinde değildir.¹ Seneca’ya göre kişi ne yaşarsa yaşasın her durumda içsel özgürlüğünü koruyabilir. Talihin getirdikleri veya kişiden aldıkları geçici ve değersiz olduğu için bilge bu değişimlere aldırılmaz, talihin cilveleri onu ve değerlerini değiştiremez, dışsal olaylar onun iç dünyasını tahrip edemez:

“**Talih** benden ancak zenginliğimi alabilir; **ruhumu** alamaz.”²

Çünkü talih (**fortuna**) dışsal bir güçtür ve özgür (**liber**) olan kişinin ruhu (**animus**) bu güçten etkilenmez. Talihin bir şeyi geri alabilmesi için öncelikle vermiş olması gerekir, ancak zenginlik gibi dışsal bir olay talih yüzünden kazanılabilir ya da yitirilebilir. Ruh talihten bağımsız olduğunda, olaylar kişinin benliğine zarar veremez:

“Alıkonulmayan hiçbir şey koparıp alınamaz.”³

Kişi hayatını aklıyla yönetip dışsal olaylara rağmen gücünü korursa talih (**fortuna**) onu ele geçiremez. Talihin oyunlarına karşı direnen kişi için aslında yenilgi yoktur, çünkü talihten etkilenmeyecek kadar kalıcı değerlere sahiptir:

“**Talih**, **cesurlardan** korkar, **korkakları** mahveder.”⁴

Seneca’nın burada cesur (**fortis**) addettiği kişiler talihten bağımsız olabilen, geçici olayların değil; kalıcı erdemlerin izinden giden ve yaşamını akla dayalı seçimleriyle

¹ Çiğdem Dürüşken, “Seneca’nın **De Providentia**’sında Tanrı ve İnsan”, s.59.

² Seneca, **Medea**, 159: “**Fortuna** opes auferre, non **animus** potest.”

³ Seneca, **De Providentia**, V, 6: “... nihil eripitur nisi retinenti.”

⁴ Seneca, **Medea**, 159: “Fortuna **fortes** metuit, **ignavos** premit.”

yönlendirebilen bilge kişidir (**sapiens**). Korkak olan (**ignavus**) kişi ise yaşamını geçici sahipliklere bağlı olarak sürdüren, onlardan mahrum olacağını anlayınca sahip olduğu her şeyi yitireceğini düşünerek korkan kişidir.

Hatta söylev ustası ve yazar Cicero'nun bir mektubunda özgürlüğünü yitirmeye başladığını anlattığı cümlelerini eleştirir; çünkü bilgenin özgürlükten hiçbir zaman uzaklaşamayacağını, onun en özgür kişi olduğunu savunur:

“Baba Pompeius’un* kısa bir süre önce yenildiği, hatta oğlunun da İspanya’da yenilen orduyu yüreklendirmeye çalıştığı günlerde; Atticus’a yazdığı bir mektupta Cicero nasıl da kederli sözler söylüyor! ‘Burada ne yaptığımı mı soruyorsun?’ diyor: ‘Tusculum’daki evimde **yarı özgür** bekliyorum.’ Sonra da geçmişine acıdığını, şimdiki halinden yakındığını ve geleceğine de ümitsizlikle baktığını gösteren cümleler ekliyor art arda. Kendisinin yarı özgür olduğunu söylemiş Cicero: oysa Hercules hakkı için, bence bir **bilge** hiçbir zaman böyle kötü bir duruma düşmez ve hiçbir zaman “yarı özgür” olamaz; o daima **sağlam** ve **gerçek** bir **özgürlüğe** sahiptir, hem her şeyden **bağımsız**, **özgür** hem de herkesten üstündür. Bu durumda **talihin üzerine çıkabilenden** daha üstün biri olabilir mi?”⁵

Bu dizelerde Seneca, bilgenin hiçbir zaman yarı özgür (**semiliber**) olamayacağını söylüyor. Çünkü Seneca’ya göre bilge (**sapiens**) özgürdür (**liber**), talihin üzerine çıkabilen kişidir (**qui supra fortunam est**). Bilgenin özgür oluşunu Seneca burada “**solutus**” sıfatıyla ve “**sui iuris**” tamlamasıyla anlatır. Bilgenin özgürlüğü sağlam, güvenli (**integra**), gerçek ve tamdır (**solida**).

Cicero’nun bu yorumunu eleştirirken, bilgelik ve özgürlük timsali saydığı ateşli cumhuriyetçi devlet adamı Marcus Cato’yu bu konularda över:

“Ne büyüktür ondaki güç, ondaki ruh; halkın endişeli hâlinin yanında özgüveni ne kadar fazladır! Durumu hakkında endişe edilmeyen bir tek kendisinin var olduğunu bilir: çünkü Cato özgür müdür diye sormanın lüzumu yoktur; özgürlerin arasında olacak mı diye sorulabilir: bu özgürlükten gelir tehlikeleri ve kılıçları hor görmesi.”⁶

* Baba Pompeius: Romalı devlet adamı Gnaeus Pompeius Magnus; oğlu ise General Sextus Pompeius. Bahsedilen İspanya’daki savaş, Caesar’ın İ.Ö. 45’te yendiği Munda Savaşı’dır.

⁵ Seneca, **De Brevitate Vitae**, V, 2: “Quam flebiles uoces exprimit in quadam ad Atticum epistula iam uicto patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma refouente! ‘Quid agam’, inquit, ‘hic, quaeris? Moror in Tusculano meo **semiliber**.’ Alia deinceps adicit, quibus et priorem aetatem complorat et de praesenti queritur et de futura desperat. V. 3. Semiliberum se dixit Cicero: at me hercules numquam **sapiens** in tam humile nomen procedet, numquam semiliber erit, **integrae** semper **libertatis** et **solidae**, **solutus** et **sui iuris** et altior ceteris. Quid enim supra eum potest esse **qui supra fortunam est**?”

⁶ Seneca, **Epistulae Morales**, XV, 95, 71: “Quantum in illo vigoris ac spiritus, quantum in publica trepidatione fiducia est! Scit se unum esse de cuius statu non agatur; non enim quaeri an liber Cato, sed an inter liberos sit: inde periculorum gladiorumque contemptus.”

Seneca'ya göre, tüm diğer bilgeler gibi Cato da talihe karşı koymak için özellikle seçilmiştir. Gözüpek bir insan olan Cato, devleti monarşiden kurtarıp cumhuriyeti korumak için tek başına cesurca savaşmıştır (bkz. Bölüm III, B, dipnot no: 55. Seneca, **De Constantia Sapientis**, II, 2).

“Doğa, korkulan şeylerin **üstesinden gelsin** diye Cato'yu özellikle seçti.”⁷

Cato gibi insanlar, diğer insanlara örnek olmak için doğmuşlardır. Doğa, cesareti insanlara örnek olsun diye güçlü kimseleri özellikle seçer ve onları türlü dertlerle sınar. Bunların üstesinden gelen (**conlidere**) bilge kişi de diğer insanlara örnek olur::

“Neden bu **güçlülere katlanıyorlar**? Diğer insanlara **katlanmayı** öğretmek için; örnek olmak için doğmuşlardır.”⁸

Güçlülere katlanmak (**dura pati**), bilge insana verilen bir görevdir, çünkü o bunun için özellikle seçilmiştir. Başına gelenlere katlanmak (**pati**) ve talihin oyunlarına rağmen ayakta kalabilmek bilgenin diğer insanlara örnek olduğu konulardır. Seneca'ya göre iyi insan, kendini kadere teslim etmeli, başına gelenlerden yakınmamalıdır:

“İyi insanın ödevi nedir? **Kendini yazgının ellerine bırakmak...**”⁹

Kendini yazgının ellerine bırakmak (**praeberere se fato**) iyi insanın (**bonus vir**) ödevidir. Ancak kendini yazgının ellerine bırakmak; durup hiçbir şey yapmamak, düşünmeden ve hiçbir karar almadan hayatı sürdürmek anlamında bir teslimiyet değildir. Seneca'nın burada kastettiği, Stoa felsefesinin de temel ilkelerinden olan kendini yazgıya teslim ediş, öncelikle Tanrı'nın insanı daima onun için doğru olana yönlendirdiğini bilmek ve her olayı duygulanıma (**perturbatio** - Yun. **pathos**) kapılmadan karşılamaktır. Diğer bir anlamı da, aklı izleyince Tanrı'nın (**Deus**) ve öngörüsünün (**providentia**) izinden gitmek ve hata yapma olasılığından uzaklaşmak mümkün olduğu için yazgının (**fatum**) yolunda korkusuzca yürümek, kendini ona teslim etmek ve şunu bilmektir: Tanrı değer verdiği, güçlü kullarını, onlara kötü talih vererek sınar:

“Tanrı değer verdiği ve sevdiği kullarını **sertleştirir**, gözden geçirir ve **sınar**... Tanrı iyi insanlara karşı bir babanın ruhuna sahiptir ve onları cesur

⁷ Seneca, **De Providentia**, III, 14: “...quem (Catonem) sibi rerum natura delegit cum quo metuenda **conluderet**.”

⁸ Seneca, **a.e.**, VI, 3: “Quare quaedam **dura patiuntur**? ut alios **pati** doceant; nati sunt in exemplar.”

⁹ Seneca, **a.e.**, V, 8: “Quid est **boni uiri**? **praeberere se fato**.”

bir biçimde sever ve şöyle söyler: ‘Sıkıntılarla, acılarla, kayıplarla **kamçılansınlar** ki gerçek **güç**lerine kavuşsunlar’ ”¹⁰

Stoa ahlâkında olduğu gibi Seneca’nın düşüncesinde de gerçek güç (**verum robur**), acılarla kamçılanınca (**exagitari**) ortaya çıkar. Tanrı sevdiği kullarını bu acılarla sertleştirir (**indurare**) ve onların gücünü sınar (**exercere**). Eğer öyle olmasaydı, bilge kişinin olaylara nasıl göğüs gerebildiği ve hatta onun bilge olup olmadığı görülemez, bilinemezdi:

“**Kötü talihi** olmadıkça **yüce örneğin** farkına varılmaz... Diyelim ki büyük bir adamsın: Peki ben bunu nereden bileyim eğer **talih** sana **erdemini** kanıtlama fırsatı vermediyse?”¹¹

Çünkü kötü talihe (**mala fortuna**) yenilmeyen yüce örnek (**magnum exemplum**) gerçek gücünü ve erdemini (**virtus**) kanıtlamış olur. Hiç kötü olayla karşılaşmamış olan kişi, bir olayla zavallı duruma düşmüş birinden daha zavallıdır (**miser**), çünkü henüz talihin oyunlarıyla karşılaşmamış, gerçek hayatı yaşamamış ve görünüşte yeniliyor olmanın arkasındaki zaferi elde etmemiştir:

“Demetrius şöyle söyler: ‘Bence başına hiçbir **aksilik** gelmemiş insandan daha talihsiz hiçbir şey yoktur.’ ... Eğer ruhunun gücünü kanıtlayacak zor bir olay başına gelmemişse iyi insana şöyle derim: ‘**Zavallı** olduğunu düşünüyorum, çünkü hiç zavallı olmadın’ ”¹²

Başına hiçbir talihsizlik gelmemiş olan kişi, en kötü durumu yaşamadığı ve bu durumda en iyiyi de bilemeyeceği için zavallıdır.

Kötü talihiyle mücadele eden insan, tanrıya denktir:

“İşte **tanrıya denk** bir rakip, kötü talihiyle mücadele eden **cesur** bir insan, özellikle de ona **meydan okumuşsa**!”¹³

¹⁰ Seneca, **a.e.**, IV, 7; 2, 6: “Hos itaque deus quos probat, quos amat, **indurat** recognoscit **exercet**... Patrium deus habet aduersus bonos uiros animum et illos fortiter amat et 'operibus' inquit 'doloribus damnis **exagitantur**, ut **uerum** colligant **robur**.”

¹¹ Seneca, **a.e.**, III, 4; IV, 2: “**Magnum exemplum** nisi **mala fortuna** non inuenit... Magnus uir es: sed unde scio, si tibi **fortuna** non dat facultatem exhibendae uirtutis?”

¹² Seneca, **a.e.**, III, 3; IV, 3 : “(Demetrius) nihil' inquit 'mihi uidetur infelicius eo cui nihil umquam euenit aduersi.'... dicere bono uiro possum, si illi nullam occasionem difficilior casus dedit in qua [una] uim animi sui ostenderet: '**miserum** te iudico, quod numquam fuisti **miser**.”

¹³ Seneca, **a.e.**, II, 9: “... ecce **par deo** dignum, uir fortis cum **fortuna mala** compositus, utique si et prouocauit.”

Yukarıdaki dizede gördüğümüz gibi, Seneca'ya göre talihindeki zorluklara meydan okuyan (**provocare**) kişi cesurdur (**fortis**) ve bu erdemiyile, güçlü ruhuyla tanrıya denktir (**par deo**). Başına kötü olaylar gelmeden o kişinin erdemi ortaya çıkmaz ve erdem gücünü yitirir:

“**Düşmanı** olmadıkça **erdem** solup gider: oysa neye gücü yeteceğini **sabırla gösterdiği** zaman ne kadar büyük ve güçlü olduğu ortaya çıkar.”¹⁴

Düşman (**adversarius**) iyiliğin ortaya çıkması için bir fırsattır, karşıtlar olmadan bir şeyin nasıl olduğu tam anlaşılamaz. Bu durumda erdem de (**virtus**) olumsuz durumlarda gücünü sabırla gösterdiği zaman (**patientia ostendere**) varlığını daha çok belli eder. Çünkü bir insanın nasıl olduğu olaylara verdiği tepkilerle ortaya çıkar. Başına gelenden çok, ona nasıl katlandığı (**ferre**) önemlidir:

“Neye katlandığın değil; nasıl **katlandığın** önemlidir.”¹⁵

Oysa olaylarla gücü denenmemiş bir erdemde mutluluk gerçek anlamını bulamaz. Acı çeken ruh, mutluluğun (**felicitas**) anlamını daha iyi bilecektir; çünkü mutsuzluğu da tanımış, mutluluğunu sınavabilmiştir:

“Yara almamış **mutluluk** hiçbir darbeye katlanamaz.”¹⁶

Seneca bu tür düşünceleriyle adeta zorlukların peşini bırakmadığı iyi insanı korur, ona destek verir ve olayları faydacı bir bakış açısıyla ele alarak kötünün ardındaki iyi gerçekleri görmemiz ve bu sayede duygulanımlara kapılmadan (**sine perturbatione**) içsel özgürlüğümüzü korumamız gerektiğini vurgular:

“Lütfen ölümsüz tanrıların iğne gibi can acıtan bu olaylarından dolayı dehşete düşmeyin! **Felâket**, erdemin **fırsatıdır**.”¹⁷

Burada Seneca'nın değindiği gibi içsel özgürlükten uzaklaşıp dehşete düşmek (**expavescere**) yanlıştır. Felâketler (**calamitates**) kişinin erdemli olup olmadığını görmesi için bir fırsattır (**occasio**).

¹⁴ Seneca, **a.e.**, II, 4: “Marcet sine **aduersario uirtus**: tunc apparet quanta sit quantumque polleat, cum quid possit **patientia ostendit**.”

¹⁵ Seneca, **a.e.**, **a.y.**: “non quid sed quemadmodum **feras** interest.”

¹⁶ Seneca, **a.e.**, II, 6: “Non fert ullum ictum inlaesa **felicitas**.”

¹⁷ Seneca, **a.e.**, IV, 6: “Nolite, obsecro uos, expavescere ista quae di immortales uelut stimulos admovent animis: **calamitas** uirtutis **occasio** est.”

Yalnızca bilge kişinin kötü talihe karşı dayanıklı içsel tutumu değil, zihinsel çalışmalar da Seneca'ya göre ruhu kalıcı olanlara yöneltip özgürlüğüne (**libertas**) kavuşturur:

“Çalışmalarla ve bilgeliğin yolunu gösterenleri okumakla meşgul olmalıyız ki araştırılmış olanları öğrenelim, henüz keşfedilmemiş olanların üzerine düşünelim; bu sayede serbest olması gereken ruh, zavallı köleliğinden kurtulup **özgürlüğüne kavuşur**.”¹⁸

Ölüm de hem Stoa felsefesine hem Seneca'ya göre özgürlüğe kavuşturur. Seneca burada “**vacare**” (serbest- özgür olmak) fiilini kullanarak, ruhun tutsak olduğu bedenden kurtulup özgürlüğüne kavuşacağını anlatmak istemiştir. Hem Stoa felsefesine hem de Seneca'ya göre ruhu acılara sevkeden tutkular hep bedensel zevklerin neticesidir. Bu tür tuzakların kaynağından, yani bedenden uzaklaşmak da ruh için özgürlüktür:

“(İleride) ne mi olacak? Hep bir şeylerle meşgul olacaksın, zaman da hızla akıp geçecek; bu sırada ölüm çalacak kapını, istesen de istemesen de **özgürlüğüne kavuşturacak** seni.”¹⁹

Burada da yine Seneca'nın **özgürlüğüne kavuşma** deyişini “**vacare**” fiiliyle karşıladığını görüyoruz. Ölüm de özgürlüğe kavuşmanın en son yoludur. Ölümden korkan kişi ise mutsuz olur. Neticede her ölümlünün başına gelecek olandan korkmak anlamsızdır:

“Mutsuz insanların büyük bir çoğunluğu, korku ve tedirginlik içinde ve her an ölümü bekleyenlerdir. Sonuçta ölümün uğramadığı hiçbir yer yoktur.”²⁰

Bilge kişi hem ruhunu hem de dışsal hiçbir şeyin engeline takılmadan zamanını ve yaşamını yönlendirebilendir. Zamanını kendi kararlarıyla idaresi altına alabilmek bilgenin yapabileceği bir iştir:

“İnan bana, zamanını hiçbir şeyin çalmasına izin vermemek ancak **insana ait yanlışların üzerine çıkabilen üstün insanın** yapabileceği bir şeydir,

¹⁸ Seneca, **Epistulae Morales**, XVII- XVIII, 104; 16: “Inter studia versandum est et inter auctores sapientiae ut quaesita discamus, nondum inventa quaeramus; sic eximendus animus ex miserrima servitute in libertatem adseritur.”

¹⁹ Seneca, **De Brevitate Vitae**, VIII, 5: “Quid fiet? Tu occupatus es, uita festinat; mors interim aderit, cui uelis nolis **uacandum est**.”

²⁰ Seneca, **Epistulae Morales**, VIII. Kitap, 74. Mektup, 3. Bölüm: “Illa vero maxima ex omni mortalium populo turba miserorum quam exspectatio mortis exagitat undique impendens; nihil enim est unde non subeat.”

bu yüzden yaşamı da çok daha uzundur. Çünkü ona ne kadar zaman bahşedilmiş olursa olsun, zamanının tümü **bağımsızdır**.”²¹

Yukarıdaki dizelerde Seneca’nın bilgeyi “insana ait yanlışların üzerine çıkabilen üstün insan” (**supra humanos errores eminens vir**) şeklinde tanımladığını görürüz. Burada anlatmak istediği, doğru ve yanlışları genelin düşünceleriyle değil, akla uyarak belirleyen kişidir. Bilgenin zamanının tümü de kendince yönlendirileceği için bağımsızdır (**vacat**). Bugüne ve yaşadığı ana bakan kişi, yarının getirilerine bel bağlayıp beklentiye kapılmaktansa ve dıştan geleceklere yönelmektense bugünün meyvelerini toplayacak, anın ve elindekilerin kıymetini bilecektir:

“Değer ver tüm saatlerine; bugüne ait olanı **alırsan ellerine**, daha az **bağlı olacaksın** yarının getireceklerine!”²²

Bu dizede geçen “**manum inicere**” tamlaması, “ellerine almak” ve “kıymetini bilmek” anlamında olup; kelimenin geçtiği bu cümleler bize Latin şair Horatius’un (İ.Ö. 65- 8) ünlü “**Carpe diem**” (Günü yakala!) deyişinin bulunduğu dizeleri hatırlatır. Horatius bu dizelerde yine bugüne ait olanla yetinmekten, yarına bağlı olmamaktan, günün kıymetini bilmekten bahsetmiştir:

“Bilge olacaksın, süzeceksin şarabını,
Azaltacaksın kısa ömürde, uzun ömürlü umutları.
Biz konuşurken bile akıp geçmiş olacak kıskanç zaman:
Günü yakala, olabildiğince az güvenir ol yarına!”²³

Seneca’nın dizelerinde geçen “muhtaç olmak”, “tutsağı olmak” anlamı içeren “bağlı olmak” (**pendere**) fiili ise, içsel özgürlüğün olmadığı durumu anlatmaktadır. Çünkü umut etmek, beklentiye girmek, şu anda ruhen özgür olmamayı, bir duruma gelmek için başka bir durumun olmasına ihtiyaç duymayı dile getirdiğinden, “bugün”ü yaşayamamak da, olan olaylardan etkilenmek kadar, mutluluk için beklentiye girmek ve yarına bağlı olmakla, özgür olmamakla da eş tutulmuştur.

²¹ Seneca, **De Brevitate Vitae**, VII, 5: “Magni, mihi crede, et supra humanos errores eminentis uiri est nihil ex suo tempore delibari sinere, et ideo eius uita longissima est, quia, quantumcumque patuit, totum ipsi **uacauit**.”

²² Seneca, **Epistulae Morales**, I, 1; 1: “... omnes horas complectere; sic fiet ut minus ex crastino **pendeas**, si hodierno **manum inieceris**.”

²³ Horatius, **Carmina**, I, 11; 5- 8:

“...sapias, uina liques et spatium breui
spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit inuida
aetas: **carpe diem**, quam minimum credula postero.”

Özgürlüğü başıboşluk olarak algılayıp arzuları serbest bırakmak yanlıştır, özgürlük kurlsızlık ve başıboşluk değildir. Akla uygun davranarak dış koşullardan ve kusurlardan bağımsız olarak içsel değeri koruyabilmektir. Zaafları özgür bırakmak kusurları arttırmaktan başka bir şeye yaramaz:

“Tanrıları kendilerine akıl veren olarak belirtmek ve tanrısallığın **özgür bırakılan** zaaflarını zayıflıklarımıza örnek olarak almak,* kusurlarımızı alevlendirmekten başka nedir?”²⁴

Seneca’nın yukarıdaki dizelerde kullandığı “**licentia**” kelimesi, “sarsılmazlık” ve “akla uygunluk” gibi erdemlerle edinilen “içsel özgürlük”ten ziyade, başıboşluk, serbestlik gibi bir anlama sahip olup, içsel özgürlüğün ahlâkî anlamından uzaktır. Burada bahsedilen özgür bırakmak (**excusare licentiam**), ortaya çıkmasına izin vermek, akıl süzgecinden geçirmeden yaşanmasına olanak sağlamak anlamındadır. Özgür bırakılan zaaflar ruhun kötülükleridir ve kişi bunlardan uzaklaşmalıdır. Seneca kusurlardan ve dünyevî olaylardan kurtulunca varılacak olan “sarsılmazlık, dinginlik” (**tranquillitas**) ve “özgürlük” (**libertas**) kavramlarını bir mektubunda şöyle açıklıyor:

“Eğer bir gün bu bataklıktan (dünyadan) kurtulup o yüksek ve yüce yere ulaşırsak, orada bizi ruhun **sarsılmazlığı** ve sürüklendiğimiz hatalardan uzaklaşmış gerçek bir **özgürlük** bekliyor olacak. Onun ne olduğunu mu soruyorsun? İnsanlardan ya da tanrılardan korkmamak, utanç verici ya da gereğinden fazla olan şeyleri istememektir; kendi içinde en büyük güce sahip olmaktır: kendimiz olmak paha biçilmez bir iyiliktir.”²⁵

Kusurlarımızın ve duygularımızın hâkimiyetini önlemek için daima aklımızı izlemeli, kötü duygu ve durumları kontrol altına almalıyız:

“Büyük insanın, insanların başına gelen felaketleri ve korkuları daima **boyunduruk altında tutması** gerekir.”²⁶

* Seneca burada, Eski Yunan mitolojisinde baş tanrı Zeus’un çapkınlıkları gibi insanlara kötü örnek olabilecek ve zaafları özgür kılacak hikâyelerden bahsediyor.

²⁴ Seneca, **De Brevitate Vitae**, XVI, 5: “...quid aliud est uitia nostra incendere quam auctores illis inscribere deos et dare morbo exemplo diuinitatis excusatam licentiam?”

²⁵ Seneca, **Epistulae Morales**, IX, 75, 18:

“Expectant nos, (si) ex hac aliquando faece in illud evadimus sublime et excelsum, **tranquillitas** animi et expulsis erroribus absoluta **libertas**. Quaeris quae sit ista? Non homines timere, non deos; nec turpia velle nec nimia; in se ipsum habere maximam potestatem: inaestimabile bonum est suum fieri.”

²⁶ Seneca, **De Providentia**, IV, 1: “... at calamitates terroresque mortalium **sub iugum mittere** proprium magni uiri est.”

Bu dizede, boyunduruk veya kontrol altında tutmak, ele geçirmek anlamına gelen bir diğer tamlamayı, “**sub iugum mittere**” fiilini görüyoruz. Bu fiilde tutsağı olmak, bağlı olmak anlamına gelen “**pendere**” den biraz farklı bir anlam bulunur. Birinde kontrol altında tutulan, diğerinde ise varlığını bir başka varlığa duyulan ihtiyaçla devam ettiren şey vardır. “**pendere**” eylemi olmadan diğer eylem gerçekleşemezken, “**sub iugum mittere**” eylemi, başka varlığa ihtiyaç duymadan da var olabilen, ama zararlarının önlenmesi için o diğer şey tarafından zaptedilmesi ve yönlendirilmesi gereken varlığı ya da durumu gösterir.

Eğer akıl onları denetlemezse duygular zayıftır, insanın gücünü zayıflatır:

“Akıl baştan gittiğinde duyguların zayıflığı ne kadar da büyük oluyor!”²⁷

Özgür olmak, arzuladığı her şeyi yerine getirmek ve tüm kurallardan bağımsız olmak değil; doğa yasalarının ve tanrısal öngörünün izinden gitmek ve dışsal olaylardan bağımsız kalarak erdemlerini koruyabilmek, değişmemektir. Talihe bağlı olarak gelişen olayların güvencesi yoktur:

“**Rastlantıya bağlı olarak** meydana gelen her şey **değişkendir**: çünkü daha yükseğe çıkıldığında düşme tehlikesi de artar.”²⁸

Rastlantıya bağlı olarak, şans eseri (**fortuito**) meydana gelen olaylar ancak talihin gücüyle meydana gelir ve bunlar değişkendir (**instabilia**). Ayrıca geçici olaylara bağlı mutluluklar sağlam olmayan bir temelde dururlar ve insanları mutluyken bile tedirgin ederler:

“Neden insanların sevinçleri bile huzursuzluk içindedir? Çünkü sağlam nedenlere bağlı değildir; ortaya çıktığı aynı huzursuzlukla rahatsızlık verir.”²⁹

Mutsuzluğa yol açan sebepler eksik olmaz, o yüzden kalıcı ve sağlam bir mutluluğa ulaşmaya çalışmalı ve bu sayede mutluluğumuzu yitirme tehlikesinden uzakta olmalıyız:

“Mutlu da olsak mutsuz da, huzursuzluğun sebepleri hiç bitmez.”³⁰

²⁷ Seneca, **De Constantia Sapientis**, XVII, 1: “... tanta animorum inbecillitas est, ubi ratio discessit.”

²⁸ Seneca, **De Brevitate Vitae**, XVII, 4: “Omne enim quod **fortuito** obuenit **instabile** est: quod altius surrexerit, opportunius est in occasum.”

²⁹ Seneca, **a.e.**, XVII, 3: “Quid quod gaudia quoque eorum trepida sunt? Non enim solidis causis innituntur, sed eadem qua oriuntur uanitate turbantur.”

³⁰ Seneca, **a.e.**, XVII, 6: “Numquam derunt uel felices uel miserae sollicitudinis causae”

Ulaşılmak istenen dinginlik hali için ruhun geçirdiği aşamaları da Seneca şöyle anlatmıştır:

“Ruhun daima düzgün ve uygun bir akışla nasıl gideceğini ve kendisine karşı nasıl içten olacağını ve ruhun mallarına keyifle nasıl bakacağını ve bu neşesini nasıl sürdüreceğini, ne kendini yükselterek ne de değerini düşürerek, ama sakın bir konumda nasıl kalacağını araştırıyoruz. Bu, **dinginlik** olacak.”³¹

Ancak özgür olan mutlu olabilir: bu da huzursuzluk yaratan ve kişiyi olaylara bağlayan zevklerden uzak durmakla, erdeme değer verip onunla yetinmekle mümkündür:

“Kendini zevklere veren hiç kimse mutlu olamaz. Çünkü **dingin** olmayan bir mutluluk yoktur; endişe içinde geçen yaşam kötü bir yaşamdır. **Kendini** çoğunlukla talihin gücüne **teslim eden** kişi, kendisi için çözülmez ve kocaman bir huzursuzluk ağı örmüş demektir; güvenli bir yola baş koyan için ise tek yol, **dışsal olan şeyleri küçümsemek** ve erdemli olanla **yetinmektir**. Çünkü başka bir şeye erdemden daha fazla değer veren ya da erdemin dışında bir “iyi”nin var olduğuna inanan kişiler, kollarını talihin atıklarını toplamak için açarlar ve endişe içinde onun lütuflarını beklerler.”³²

Yukarıda “**interpidus**” kelimesiyle karşılanan “dingin, sakın, sarsılmamış” anlamlarına gelen sıfat, her koşulda sakın kalabilmeyi anlatır. Mutluluk endişeden uzak olmaksı, dinginlik de bunun için gereken ruh durumudur. Seneca’nın bu cümlelerde geçen “kendini teslim etmek” deyişini “**se dare**” ile; içsel özgürlük için en gerekli tutum olan “dışsal olanları küçümsemek, önemsememek” deyişini ise “**externa despiciere**” ile karşıladığını görürüz. Hayatından ve kendinden her koşulda memnun olmak içsel özgürlük için şarttır ve bu bilgeliğin de göstergesidir:

“Bilge kendi kendisinden memnundur.”³³

Yukarıdaki dizede, Seneca’nın “**contentus esse**” tamlamasını kullandığını görüyoruz. “**Continere**” (memnun olmak, yetinmek) fiilinin sıfat hali olan “**contentus**” (hoşnut, memnun, yetinen) kelimesi “**esse**” (olmak) fiiliyle birlikte

³¹ Seneca, **Ruh Dinginliği Üzerine**, Çev: Bedia Demiriş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 23.

³² Seneca, **Epistulae Morales**, VIII, 74; 5- 6: “Non potest ergo quisquam beatus esse qui huic se opinionı credidit. Non enim beatum est nisi quod **interpidum**; inter suspecta male vivitur. Quisquis **se** multum fortuitis **dedit** ingentem sibi materiam perturbationis et inexplicabilem fecit: una haec via est ad tuta vadenti, **externa despiciere** et honesto esse **contentum**. Nam qui aliquid virtute melius putat aut ullum praeter illam bonum, ad haec quae a fortuna sparguntur sinum expandit et sollicitus missilia eius exspectat.”

³³ Seneca, **Epistulae Morales**, I, 9, 5:

“Ita sapiens **se contentus est**.”

(**contentus esse**) “yetinmek, hoşnut - memnun olmak” anlamında kullanmıştır. Seneca burada “**se**” dönüşlülük zamirini ayrılma-çıkma halinde (ablativus) kullanarak “kendi kendisinden memnun olmak” (**se contentus esse**) deyişini kullanmıştır.

Talihe bağımlı olmak, ona bağımlı olan çoğunluğun arasında hep olan çekişme ve rekabete götürür. Bununla da kalmaz, talih bize hediyeler sunarken beraberinde endişe ve tamahı da getirir:

“Ödülün olduğu yerde çekişme vardır. Aynı şey talih bize hediyeler yolladığında da olur: **kararsız, zavallı** biri haline geliriz; darmadağın oluruz, birçok şeye sahip olmak isteriz, bir şimdiye bir geçmişe bakarız; **arzularımızı alevlendiren** ve herkes tarafından arzu edilen ama yalnızca birkaç kişinin sahip olduğu bu hediyeler bize çok yavaş geliyormuş gibi görünür.”³⁴

Talihin getirilerine bağımlı olunca, kişi kararsız biri haline gelir (**aestuat**), zavallı (**miser**) olur; bu getiriler arzuları alevlendirir (**cupiditates irritant**). Gerçek mutluluğa ulaştıran erdemin ise hiçbir şeye ihtiyacı ya da bir olayla değişme ihtimali yoktur, kendi kendine yeterlidir ve sahip olmadıklarını da arzulamaz:

“Erdemin neden **hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını** mı soruyorsun? Sebebi erdemin **sahip olduğu şeylerle mutlu olması** ve **sahip olamadıkları için de arzu duymamasıdır**. Yeterli görülen her şey, erdeme **fazla** bile gelir.”³⁵

Seneca’ya göre erdemin (**virtus**) özellikleri; onun hiçbir şeye ihtiyacı olmaması (**nullo egere**), sahip olduklarıyla mutlu olması (**praesentibus gaudere**), sahip olamadıklarına arzu duymamasıdır (**non concupiscere absentia**). Başkaları için yeterli (**satis**) görülen şey, erdeme fazla (**magnum**) bile gelir.

Bu durumda kendi kendine yeten (**sibi sufficere**) ve geçici olanlar karşısında değişmeyen ve içsel özgürlüğüne kavuşan bilge kişi, erdeme; yani gerçek iyiye yönelip kalıcı mutluluğu yakalamalıdır:

“Mutlu olmayı hedefleyen kişi, “**iyi**”nin yalnızca **erdemli** olanda bulunduğunu bilmelidir. Çünkü eğer başka bir şeyin iyi olduğunu zannederse, dürüst insanların başına türlü talihsizlikler geldiği için ve bize

³⁴ Seneca, **a.e.**, VIII, 74; 7- 8: “...circa praemium rixa est. Idem in his evenit quae fortuna desuper iactat: **aestuamus miseri**, dstringimur, multas habere cupimus manus, modo in hanc partem, modo in illam respicimus; nimis tarde nobis mitti videntur quae **cupiditates** nostras **irritant**, ad paucos perventura, exspectata omnibus.”

³⁵ Seneca, **a.e.**, VIII, 74; 12: “Quaeris quare **virtus nullo eget? Praesentibus gaudet, non concupiscit absentia**; nihil non illi **magnum** est quod **satis**.”

verilen ne varsa, tüm evrenin sonsuzluğu yanında **kısa süreli** ve **değersiz** olduğu için öncelikle tanrısal öngörü hakkında kötü bir fikre kapılır.”³⁶

Stoa felsefesinin kurucusu Zeno’nun, “iyi” (**bonum**) olanın yalnızca erdemli (**honestum**) olanda bulunduğu fikrini Seneca’nın bu dizelerinde de görüyoruz. Ona göre talihin bahsettiği her şey kısa süreli (**breve**) ve değersizdir (**exiguum**). Çünkü maddî mutluluklar gerçek değildir, bunlar yalnızca tercih edilebilir ve uygun şeyler olarak adlandırılabilir. Ancak aklın sağladığı içsel mutluluk sarsılmaz ve kalıcı olandır ve böyle olduğu için de azalmayan, yitilmeyen gerçek bir mutluluğu bize akıl (**ratio**) sağlayabilir:

“En değerli mutluluklar bedende bulunmaz: **aklın** verdiği o iyilikler ise gerçektir, **sağlam** ve **kalıcıdır**, kaybedilemez, ne azalır ne yok olur. Diğer şeyler ise yalnızca düşüncede iyidir ve her ne kadar gerçek iyiliklerle aynı adı taşıyalar da, aslında onlarda iyyinin yeri de yoktur; bu yüzden onlara “**uygun şeyler**”, ya da terimibilimimize göre söylersek, “**tercih edilebilir olanlar**” dememiz daha uygundur.”³⁷

Burada Seneca, insana aklın (**ratio**) kazandırdığı iyilikleri (**bona**), “sarsılmaz, sağlam, metin” anlamlarına gelen “**solida**” sıfatıyla ve kalıcı anlamına gelen “**sempiterna**” sıfatıyla nitelemiştir. Talihin getirdiği maddî ve geçici iyilikler ise gerçekten “iyi” (**bona**) değil, düşüncede (**opinionone**) iyidirler; bunlar ancak uygun (**commoda**) ya da tercih edilebilir (**producta**) olabilir. Gerçek iyilikler (**vera bona**) ise tersine kalıcıdır, kişi bunları hiçbir zaman kaybedemez (**cadere non possunt**). Tanrı, onları dışarıda aramayalım diye tüm gerçek iyilikleri içimize yerleştirmiştir. Erdemini koruyan insanlar yüreklerine baktıklarında bunu hissedeceklerdir. Tanrı bize şöyle seslenir:

“Bütün iyiliği içinize yerleştirdim; mutluluğa **ihtiyacınızın olmaması** sizin mutluluğunuzdur.”³⁸

³⁶ Seneca, **a.e.**, VIII, 74; 10 : “Quicumque beatus esse constituet, unum esse **bonum** putet quod **honestum** est; nam si ullum aliud existimat, primum male de providentia iudicat, quia multa incommoda iustis viris accidunt, et quia quidquid nobis dedit **breve** est et **exiguum** si compares mundi totius aevo.”

³⁷ Seneca, **a.e.**, VIII, 74; 16- 17: “ Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda: **bona** illa sunt **vera** quae **ratio** dat, **solida** ac sempiterna, quae cadere non possunt, ne decrescere quidem ac minui. Cetera opinione bona sunt et nomen quidem habent commune cum veris, proprietates [quidem] in illis boni non est; itaque **commoda** vocentur et, ut nostra lingua loquar, **producta**.”

³⁸ Seneca, **De Providentia**, VI, 5:

“Intus omne posui bonum; **non egere** felicitate felicitas uestra est.”

Bu dizede geçen “**non egere**” (ihtiyacı olmamak) fiili, kendi kendine yeterli olmakla (**sibi sufficere**) aynı anlama gelir. Kendi kendine yetenin başka bir şeye, mutluluğa da ihtiyacı yoktur. Bu durumda mutluluk da içten geldiği için dışsal hiçbir şeye ihtiyacı yoktur:

“Bilge kendi kendine yeterlidir; ancak yine de arkadaşı, komşusu, dostu olsun ister”³⁹

Burada Seneca, “kendi kendine yeterli olmak” deyişini “**sibi ipse sufficere**” tamlamasıyla karşılamıştır. Kendi kendine yeterli olmak, hem talihin getirilerine ihtiyaç duymamak, kendi içinde mutlu olmak, hem de dışsal olanın kişiye bir şey kazandırmadığını bilmekten geçer. Kişiyi mutlu eden, tanrısal öngörünün de peşinden gitmemizi buyurduğu “iyi”, yalnızca erdemde bulunur ve bu erdem de bilgede mevcuttur:

“Mutlu yaşama ulaşmanın esas yolunun, tek iyinin erdemli olanda bulunduğu emin olmaktan geçtiğini düşünmekte haklısın Lucilius! Çünkü diğer şeyleri “iyi” sayan herkes, **kendini talihin ellerine bırakmıştır** ve başka bir şeyin **idaresi altındadır**; ancak “iyi”nin sınırlarını bir tek erdemle çizen kişi **içsel olarak mutludur**.”⁴⁰

Bu dizede geçen “**arbitrii fieri**” (idaresi altında olmak) deyişinde genetivus possessivus halinde (iyelik hali) bulunan, irade ve idare anlamına gelen “**arbitrium**” kelimesi, “**fieri**” fiiliyle birlikte kullanıldığında, önceden ele aldığımız (Dipnot 22, Seneca, **Epistulae Morales**, I, 1) “**pendere**” deyişi ile benzer bir anlam taşımaktadır. Burada da yine başka bir şeye bağımlı olma, onsuz gerçekleşememe anlamı vardır. Dışarıdan bir iyilik bekleyip bu iyilikler gerçekleşmeden mutlu olamayan kişi, dışsal durumların tutsağıdır, idaresi altındadır. Bu durumda da insanın içsel özgürlüğü (**liberum arbitrium**) ortadan kalkar, “kendini talihin ellerine bırakma” (**in fortunae potestatem venere**); ve yani “başka bir şeyin (bu dizede talihin) idaresi altında olma” (**alieni arbitrii fieri**) durumu ortaya çıkar. Oysa aklını izleyen kişi bu tutsaklıktan kurtulur ve tanrıyla bir bütün olarak, aradığı her şeyi kendinde bulur.

³⁹ Seneca, **Epistulae Morales**, I, 9, 3:

“Sed tamen et amicum habere vult et vicinum et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat.”

⁴⁰ Seneca, **a.e.**, VIII, 74; 1:

“Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumentum vitae beatae hanc persuasionem unum bonum esse quod honestum est? Nam qui alia bona iudicat **in fortunae venit potestatem, alieni arbitrii fit**: qui omne bonum honesto circumscipit **intra se felix** (est).”

Tanrı özgürlüğün kendisidir. Tanrıyı izleyen insan, bu en yüksek erdemiyle “içsel olarak mutlu” (**intra se felix**) olacaktır:

“Tanrıya itaat etmek: işte **özgürlük** budur. Bu yüzden gerçek mutluluk **erdemdedir**”⁴¹

Özgürlüğün “**libertas**” olarak ele alındığı bu dizeye göre, çeldirici her türlü etkiden ve olaydan bağımsız olarak kendi yolunda ilerlemenin diğer adı erdemli olmaksa, sonucu da gerçek mutluluktur (**vera felicitas**).

Erdemli olan kişi (**honestus**) aynı zamanda olayların verdiği kötü duygulardan uzak olup, yılmayan gücü sayesinde her türlü eylem ve göreve de hazırdır:

“Erdemli olan, **endişeden, huzursuzluktan uzaktır, korkusuzdur** ve her eyleme hazırdır.”⁴²

Endişesiz (**securum**), huzursuzluktan uzak (**expeditum**) ve korkusuz (**interritum**) olmak, erdemli olanın (**honestum**) özelliğidir. Her türlü kötü duygudan uzaklaşıp dayanıklılığını, özgürlüğünü ve iyiliğini yitirmemek, en yüksek iyiliğe, erdeme ulaşmaktır:

“**En yüksek iyilik**, güçlü ruhun **dayanıklılığıdır**; ruhun **sağduyusu**, yüceliği, **sağlamlığı, özgürlüğü, uyumu** ve güzelliğidir.”⁴³

Bu dizede de Seneca’nın “**libertas**” kelimesiyle ele aldığı “**özgürlük**”ü en yüksek iyiliğin (**summum bonum**) bir özelliği saydığı görülmektedir. Ayrıca “**rigor**” (dayanıklılık), “**providentia**” (öngörü, akıl, sağduyu), “**sanitas**” (sağlamlık, esenlik) ve “**concordia**” (uyum) da en yüksek iyiliğin özelliklerindendir.

⁴¹ Seneca, **De Vita Beata**, XV, 7; XVI, 1:

“... deo parere **libertas** est. Ergo in **uirtute** posita est uera felicitas.”

⁴² Seneca, **Epistulae Morales**, VIII, 74, 30:

“**honestum** enim **securum** et **expeditum** est, **interritum** est, in procinctu stat.”

⁴³ Seneca, **De Vita Beata**, IX, 4:

“... **summum bonum** est infragilis animi **rigor** et **providentia** et sublimitas et **sanitas** et **libertas** et **concordia** et decor.”

B. İçsel Özgürlüğün ve Sarsılmazlığın De Constantia Sapientis'te Ele Alınışı

Seneca'nın **Epistulae Morales** (Ahlâkî Mektuplar) eserinde ahlâk kurallarını, erdemleri ve felsefî yaşamın ruha kazandırdıklarını, yaşamsal her türlü sorunla ilgili görüş ve çözüm yollarını, **De Brevitate Vitae** (Yaşamın Kısalığı) eserinde yaşamın kısalığını, vakti değerli harcama ve değerli şeylerle meşgul olma fikrini okuyan; **De Vita Beata** (Mutlu Yaşam) eserinde insanı mutsuz eden dışsal koşulları iç yaşamdan ayırt edebilme yetisini ve yanlış yargıları değiştirerek gerçek mutluluğa; erdeme ulaşma yollarını, **De Providentia** (Tanrısal Öngörü) eserinde yazgıya boyun eğmeyi ve her kötü olayın ardında kişiyi kuvvetlendirme ve erdemlerini sınaama amacının yattığı tanrısal öngörüğü bulan okuyucu; **De Constantia Sapientis** (Bilgenin Sarsılmazlığı) eserinde de bilgeliğin göstergesi ve son aşaması olan sarsılmazlığı, dış koşullardan etkilenmeyen ve her daim kendi kendisiyle yetinen ve erdemiyle memnun olan bir ruhun özelliğini, içsel özgürlüğü bulur.

Eserin, Seneca sürgünden döndükten sonraki dönemde, 54- 56 yılları arasında yazıldığı kabul ediliyor. Seneca bu eseri İmparator Nero'nun eğitmeni olduğu dönemde, imparatorun gece nöbetçiliğini yapan çok sevdiği genç arkadaşı Annaeus Serenus'a yazmıştır. Serenus'un onun akrabası olduğu yolunda görüşler de vardır. Genel olarak bilge bir kişinin her türlü saldırı, haksızlık gibi zarar vermeyi amaçlayan durumlardan yara almadan kurtulabilmesini ve içsel özgürlüğünü koruyabilmesini konu edinmiştir. Eser boyunca bilge kişilerin böyle durumlardaki tutumlarından örnekler vermiş, bilge kişiyi tasvir etmiş ve onun olayların içine düşmeden onlardan nasıl uzak kalabileceğini anlatmıştır. Seneca'ya göre erdemlerle meşgul olan bilge, kendisi dışında gelişen olayların o kadar uzağındadır ki, kimi zaman üzülse, kimi zaman etkilense de hiçbir zaman yara almaz, çünkü bilge talihin getirdiklerine bağlı yaşamaz. Talihten veya insanlardan gelecek zararlara da aynı şekilde karşılık vermez ve sınıdıkça gücü sağlamlaşır. Serenus, felsefî temelini haz ve mutluluğun oluşturduğu Epikurosçuluğa yatkın olmakla birlikte sonradan Stoa

felsefesine eğilim duyar. Dostu Seneca da, onun tereddütlerini, sorularını veya ayrı düştüğü noktaları, ona yazdığı diğer iki eserinde olduğu gibi (**De Tranquillitate Animi**- Ruh Dinginliği Üzerine ve **De Otio**- Kamu İşlerinden Uzakta) **De Constantia Sapiensis**'te de yanıtlamaya, onu bu konularda örnekler vererek aydınlatmaya çalışır. **De Constantia Sapiensis**'in Serenus'a ithafen yazılan bu üçleme içinde ilk eser olduğu kabul ediliyor. Ancak tam tersi görüşler de mevcuttur.⁴⁴ Bu eserde Stoa felsefesi hakkında şüpheleri olan, **De Tranquillitate Animi**'de değişen düşünceleriyle mücadele eden, **De Otio**'da ise Stoa felsefesini artık benimsemiş olan bir Serenus vardır.

De Constantia Sapiensis'te tarihteki bilgelik örneklerinden ve olaylar karşısındaki tutumundan örnekler vererek, Stoacı bilgeliğin ulaşılmaz bir durum olmadığını göstermeye ve dostu Serenus'u Stoa felsefesine çekmeye çalışmıştır. Aynı zamanda bilgenin karşılaştığı zor ve çirkin durumlarda, ruh halini koruyarak ve erdemli davranarak yara almadan nasıl kurtulabileceğini anlatır. De Constantia Sapiensis, Stoa felsefesinin “kendi kendine yeterlik” fikrini çok güzel bir dille anlatan bir eserdir.⁴⁵ Bu eserde Stoa felsefesi ışığında “bilge” (**sapiens**), “talih” - “şans” (**fortuna**) ve “özgürlük” (**libertas**) kavramları üzerinde durulmuştur. Seneca'nın hangi kelimeleri kullanarak “özgürlük”, “bilgelik”, “sarsılmazlık”, “dinginlik” gibi kavramları; “incinmemek”, “katlanmak” gibi eylemleri, bilgenin maruz kaldığı durumları anlatmak için kullandığı önemli kelimeleri nasıl ve hangi anlamda kullandığı da incelenecektir:

Serenus, kendisine ithafen yazılan bu eserle, Stoa felsefesi hakkında tereddütleri giderilmek üzere Seneca tarafından bilgilendirilir, Seneca onun soru ve endişelerini, anlattığı yaşanmış olaylarla destekleyerek ve kendi düşüncelerinin süzgecinden geçirerek ayrı ayrı ele alır ve Stoa felsefesi ışığında yanıtlamaya çalışır. Gönülden inandığı bu felsefe akımına ve bilgelik idealine arkadaşını bir an önce (**quam primum**) ulaştırmak ister gibi görünmektedir:

“**Çetin bir yola** baş koyan Stoikler, bu yol ona yaklaşanlara hoş gözüksün diye değil, ama bizi **olabildiğince çabuk refaha kavuştur**sun ve o **yüksek**

⁴⁴ J. Wight Duff, **A Literary History of Rome in the Silver Age; from Tiberius to Hadrian**, Ed: A. M. Duff, Londra, Ernest Benn Limited, 1960, s.168.

⁴⁵ Moses Hadas, **The Stoic Philosophy of Seneca**, s. 11

tepeye ulaştırsın diye çaba gösterirler; bu tepe, **talihin üzerinde** olsun diye tüm mızrak atımlarından da öteye yükselmiştir.”⁴⁶

Burada Seneca’nın “çetin yol” (**virilis via**) olarak bahsettiği şey bilgelige giden yoldur. Yolun sonunda ulaşılacak olan ve talihin üzerinde (**supra fortunam**) bulunan “yüksek tepe” (**editus vertex**) ise bilgeliktir (**sapientia**). Ancak bu çetin yol refaha kavuştursa da (**curam habere**) ona ulaşmak çok da kolay değildir; zahmetli (**ardua**) ve engebelidir (**confragosa**). Çünkü çaba olmadan, zorluk olmadan zirveye, yüce olana (**excelsus**) ulaşamaz:

“Ama bizi çağıran bu yol, hem **zahmetli** hem de **engebelidir**. Peki neden? Zirveye düz yoldan ulaşılabilir mi?”⁴⁷

Stoa felsefesini izleyen Seneca, zevkleri onaylaması ve amaç edinmesiyle Stoa felsefesine zıt bir düşüncede olan, ama içsel özgürlüğü amaçlarından biri sayıp insanın hayatını yönetebilmesi fikrini vurgulayan Epikuros’un da birçok fikrinden, öğretisinden faydalanmıştır. Mektuplarında sık sık Epikuros’un sözlerinden alıntı yaptığı gibi bu eserinde de onun talihe üstün gelen bilge tasvirini bize aktarır:

“Bu **dayanıklılığın** yalnızca Stoacılar da olduğunu zannetme! Tembelliğimizin destekleyicisi olduğunu iddia ettiğiniz; değişken, rahat ve zevklere sevk eden şeyleri öğütlediğini sandığınız Epikuros der ki: ‘Talih bilgeyi nadiren engeller.’ Yiğitçe bir konuşmaya ne kadar da yaklaşmış! Sen **daha cesurca** konuşmak ve **talihi tamamen uzaklaştırmak** ister misin?”⁴⁸

Burada Seneca, “sertlik”, “dayanıklılık” anlamına gelen “**duritia**” kelimesini kullanmış; ilk anlamı “güçlü” olan “**fortis**” kelimesini diğer anlamı olan “cesur” anlamıyla kullanmıştır. Zevke ulaşmayı amaç edindiği sanılan Epikuros bile kötülöklere karşı içsel özgürlüğünü koruyabildiyse, akli izleyen ve her türlü duygulanımdan (**perturbatio**) uzak duran Stoacıların dayanıklılığının (**duritia**), Epikuros’un öğretisinden daha cesurca (**fortius**) olması ve talihin gücünü

⁴⁶ Seneca, *De Constantia Sapientis*, I, 1: “Stoici **uirilem** ingressi **uiam** non ut amoena ineuntibus uideatur **curae habent**, sed ut **quam primum** nos eripiat et in illum **editum uerticem** educat qui adeo extra omnem teli iactum surrexit ut **supra fortunam** emineat.”

⁴⁷ Seneca, *a.e.*, I, 2: “At **ardua** per quae uocamur et **confragosa** sunt.’ Quid enim? plano aditur excelsus?”

⁴⁸ Seneca, *a.e.*, XV, 4: “Ne putes istam Stoicam esse **duritiam**, Epicurus, quem uos patronum inertiae uestrae adsumitis putatisque mollia ac desidiosa praecipere et ad uoluptates ducentia, ‘raro’ inquit ‘sapienti fortuna interuenit.’ Quam paene emisit uiri uocem! Vis tu **fortius** loqui et illam **ex toto summouere**?”

kendisinden “tamamen uzaklaştırabilmesi” (**ex toto summovere**) ve haksızlıkların (**iniuriae**) varlığını baştan kabul etmemesi doğaldır:

“Eğer en çok bedenine düşkün olan Epikuros bile haksızlıklara karşı gücünü kullandıysa, bizim tarafımızdan bunun nasıl inanılmaz veya insan doğasının gücünün ötesinde olduğu görülebilir? Epikuros bilge için haksızlıkların katlanılabilir olduğunu söylüyor; biz ise **haksızlıkların** var olmadığını söylüyoruz.”⁴⁹

Stoacılar ve Epikurosçular hakaret konusunda farklı düşüncelere sahip olsalar da haksızlık (**iniuria**) hakkında aynı şeyi düşünürler. Yalnız yukarıda Seneca’nın da değindiği gibi; Epikurosçular haksızlığın üstesinden gelinebileceğini savunurken, Stoacılar haksızlığı daha en başından kabullenmez:

“... ‘hor görme’ düşüncesine nazaran, aslında ikisi de haksızlık için aynı şeyi düşünüyorlar. Aralarındaki farkın ne olduğunu mu soruyorsunuz? İki çok cesur gladyatör * arasındaki farkın aynı... Gladyatörlerin biri yarasına bastırıp yerinde dururken, öteki çığlıklar atan kalabalığa dönerek kendisine hiçbir şey olmadığını gösterir ve araya girilmesine izin vermez. Çok büyük farkımız olduğunu düşünmene gerek yok: sizleri endişelendiren tek şey olan ve üzerinde tartıştığımız bu konuda her iki örnek de, **haksızlıkları** ve haksızlıkların gölgeleri veya belirtileri diyebileceğim **hakaretleri önemsememeye** teşvik ederler.”⁵⁰

Seneca’nın da belirttiği gibi haksızlıkları (**iniurias**) ve hakaretleri (**contumelias**) önemsememek (**contemnere**) her iki öğretinin de öğütüdür. Kendini kadere teslim etmesi gerektiğini bilen bilge başına gelenlerden yakınmaz, ona boyun eğer ve değeri olmayan hiçbirşeyi arzu etmez:

“Bilge, değersiz olan hiçbir şeyi **arzulamayacak**, hiç **feryat etmeyecektir**.”⁵¹

⁴⁹ Seneca, **a.e.**, XVI, 1: “Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum indulsit, aduersus iniurias exurgit, quid apud nos incredibile uideri potest aut supra humanae naturae mensuram? Ille ait iniurias tolerabiles esse sapienti, nos **iniurias** non esse.”

* **gladyatör**: Roma halkının eğlenmesi için “arena” denilen amfitiyatrolarda bu iş için yetiştirilmiş silahlarla dövüştürülen kişiler. Gladyatörler arasında düzenlenen bu dövüşler; silah, ağ, kalkan kullanılarak, ilk olarak Etrüskler tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk zamanlar eğlenceli konular işlenirken sonraları gösteriler daha kanlı bir kıyıma dönüşmüş, suçluların cezalandırılması amaç edinilmiş. Silahsız dövüştürülürlermiş ve burada suçlulara ölüm cezası da uygulanmış. İki suçlu ölünceye kadar dövüşür, daha ağır suçlular vahşi aslanların önüne atılır ve parçalanışları seyredilirmiş.

⁵⁰ Seneca, **a.e.**, XVI, 2- 3: “... ad **contemptum** quidem iniuriae uterque consentit. Quaeris quid inter duos intersit? quod inter gladiatores fortissimos, quorum alter premit uulnus et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem populum significat nihil esse et intercedi non patitur. Non est quod putes magnum quo dissidemus: illud quo de agitur, quod unum ad uos pertinet, utraque exempla hortantur, **contemnere iniurias** et, quas iniuriarum umbras ac suspensiones dixerim, **contumelias**...”

⁵¹ Seneca, **a.e.**, VIII, 2: “nihil humile **concupiscet**, nihil **flebit**.”

Kaderinden yakınmayan, talihin getirdiklerini arzulamayıp erdemiyle yetinen ve iyiliklerinden emin olan bilge, dışsal olay ve getirilere önem vermediği için haksızlık (**iniuria**) ve hakaret (**contumelia**) gibi saldırıları kabullenmez (**non accipere**):

“Bilge, ne **haksızlığı**, ne **hakareti** kabullenmez!”⁵²

Seneca eserlerinde, özellikle içsel güç ve özgürlük söz konusu olduğunda, bu tür saldırılardan etkilenmeyen Marcus Cato’yu örnek gösterir:

“... Cato... (halk meydanındaki) kürsüden Fabius Kemerî’ne varıncaya kadar isyankâr topluluğun çirkin sözlerini zoraki dinleyip, hem tükürmelerine, hem de öfkeli kalabalığın tüm diğer **saldırılarına sabırla katlandı.**”⁵³

Seneca burada “saldırı” kelimesi için hakaret anlamına da gelen “**contumelia**” kelimesini; “katlanmak” için ise çoğunlukla kullandığı “**pati**” fiili yerine daha güçlü bir ifadeye sahip olan ve “sabırla, cesaretle katlanmak” anlamına gelen “**perferre**” fiilini kullanmıştır. Eserin bir başka yerinde yine Cato için şöyle demiştir:

“Cato için gerçekten endişelenmemen gerektiğini söyledim; çünkü hiçbir bilgeyi ne haksızlık ne de hakaret etkileyebilir... Sen bu adamın, ... onun kutsal başını küstahlığın çirkinlikleriyle lekelediler diye, halk tarafından haksızlığa uğramış olabileceğini mi sanıyorsun? Bilge kişi **güvendedir**, hiçbir haksızlık veya hakaretle ona **zarar verilemez.**”⁵⁴

Burada Cato’nun başına gelenleri ve onun bunlar karşısındaki tutumunu anlatarak bilge kişinin tasvirini yapmış, onun her durumda güvende (**tutus**) olduğunu ve ona zarar verilemeyeceğini (**adfici non posse**) ileri sürmüştür. Cato’dan çağının bilgisi olarak söz eder ve onun, tek başına da olsa doğru bildiklerinden şaşmamasını örnek olarak gösterir:

“Cato’nun, ölümsüz Tanrıların bizlere bağışladığı, eski yüzyıllardaki Ulixes ve Hercules’ten daha doğru bir bilge kişi örneği olduğunu söyledim. Çünkü bizim Stoikler, bu kişilerden, **zorluklara yenilmedikleri**, hem **sefayı hor gördükleri** hem de **tüm korkuları yenmiş oldukları** için bilge diye bahsederler... (Cato) Artık eski saflığın yabana atıldığı zamanlarda ve en yüksek mevkî uğruna kirlenmiş bir yüzyılda; **hırsla, her türlü kötülükle**

⁵² Seneca, **a.e.**, I: “Nec iniuriam nec contumeliam **accipere** sapientem”

⁵³ Seneca, **a.e.**, I, 3: “... Cato ... a rostris usque ad arcum Fabianum per seditiosae factionis manus traditus uoces improbas et sputa et omnis alias insanae multitudinis **contumelias pertulisset.**”

⁵⁴ Seneca, **a.e.**, II, 1 : “... pro ipso quidem Catone securum te esse iussi; nullam enim sapientem nec iniuriam accipere nec contumeliam posse... Huic tu putas iniuriam fieri potuisse a populo... quod sacrum illud caput purgamentis oris adpersit? **Tutus** est sapiens **nec** ulla **adfici** aut iniuria aut contumelia **potest.**”

ve tüm dünya üçe bölündüğü halde tatmin etmeyen **sonsuz ihtirasın gücüyle savaştı.**"⁵⁵

Seneca'nın da bize aktardığı gibi Stoa felsefesinde bilge sayılanlar; zorluklara yenilmeyen (**invicti laboribus**), zevki – sefayı hor gören (**contemptores uoluptatis**) ve tüm korkuları yenmiş olan (**uictores omnium terrorum**) kişilerdir. Bilge Cato da kendi çağında her türlü yozlaşmışlıkla, insanlık için en büyük tehlikelerden olan hırsla (**ambitus**), her türlü kötülükle (**multiformi malum**) ve gücün sonsuz ihtirasıyla (**potentiae immensa cupiditas**) savaşarak (**congregere**) tüm insanlara örnek olmuş, hem yaşadığı Roma cumhuriyet tarihinde hem de sonraki çağlarda bilgelik timsali sayılmıştır. Bu durumda Seneca bilgenin ne haksızlığı ne de hakareti kabulenebileceğini (**non accipere**) söyler:

"Bilge, ne haksızlıktan, ne hakaretten etkilenir!"⁵⁶

Eserde Seneca'nın eserini ithaf ettiği Serenus'un, Seneca'nın anlattıklarından emin olmak istercesine ona söylediği şu sözleri buluruz:

"Eğer bilgenin haksızlıktan **etkilenmeyeceğini** savunuyorsan, yani hiç kimsenin onu **etkileyemeyeceğini** söylüyorsan, tüm meşguliyetlerimden vazgeçip Stoacı olurum!"⁵⁷

Burada "etkilemek" kelimesi için iki ayrı fiilin kullanıldığını görüyoruz. İlkinde "kabul etmek, üzerine almak, kabullenmek" anlamlarına gelen "**accipere**" fiili, diğerinde ise "etkilemeye çalışmak, saldırmak, kışkırtmak" gibi olumsuz anlamlar içeren "**temptare**" fiilinin gelecek zaman - edilgen haliyle, "yapmak, bir hale getirmek" anlamındaki "**facere**" fiili bir araya getirilerek "**temptaturus facere**" ifadesi oluşturulmuş ve bu haliyle "etkilenecek olmak, etkilenir hale gelmek, kışkırtılmak, etkilenmek" anlamı oluşturulmuştur. Bilgeyi rahatsız eden olay ve kişiler elbette var olacaktır; ancak bu olaylar onu etkilemeyecek, onun değerinden ve gücünden hiçbir şey kaybettirmeyecektir:

⁵⁵ Seneca, a.e., II, 1-2: "Catonem autem certius exemplar sapientis uiri nobis deos immortalis dedisse quam Vlixem et Herculem prioribus saeculis. Hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiauerunt, **inuiectos laboribus** et **contemptores uoluptatis** et **uictores omnium terrorum**... excussa iam antiqua credulitate et saeculo ad summam perducto sollertiam **cum ambitu congressus, multiformi malo**, et cum **potentiae immensa cupiditate**, quam totus orbis in tres diuisus satiare non poterat."

⁵⁶ Seneca, a.e., I: "Nec iniuriam nec contumeliam accipere sapientem."

⁵⁷ Seneca, a.e., III, 2: "Nam si dicis illum... negas **accepturum** iniuriam, id est neminem illi **temptaturum facere**, omnibus relictis negotiis Stoicus fio!"

“Ben hiç şüphesiz bilgeyi kelimelerin sözde güzelliğiyle süslememeye, ama onu hiçbir **haksızlığın ulaşmasına izin verilmeyen** yere yerleştirmeye karar verdim. ‘Peki neden? **Sabrını zorlayan**, onu **etkilemeye çalışan** hiç kimse olmayacak mı?’ Varlıkların doğasında hiçbir şey, ona saygısızlık gösteren birini bulamayacak kadar kutsal değildir, ama kendilerinden çok uzakta bulunan itibara ulaşamayacağı için saldıran kişiler var olsa da, bu sebeple **tanrısal şeyler yüceliğinden hiçbir şey kaybetmez. Dayanıklı olan; etkilenmeyen değil, yaralanmayandır.**”⁵⁸

Burada “kızdırmak, kıskırtmak, öfkelenlendirmek, sabrını tüketmek” anlamlarına gelen “**laccessere**” fiili ilgi zamiriyle birlikte kullanılarak (**qui laccessat**) kullanılmış ve bu kelime “sabrını zorlayan, kızdıran kişi” anlamındadır. “Etkilemeye çalışan kişi” (**qui temptat**) ifadesi için yine bir önceki açıklamada ele alınan “**temptare**” fiili kullanılmıştır. Bilgenin olduğu yere haksızlık ulaşamaz (**iniuria non permittatur**) ve o tanrısal (**divinus**) bir varlık olduğu için yüceliğinden hiçbir şey yitirmez. Seneca’nın “**invulnerabilis**” sıfatıyla anlatmak istediği de bilgenin “yaralanmaz, dayanıklı” oluşudur.

Tüm erdemler gibi güç de denendiği zaman kendini belli eder. Sakin bir ortamda huzurlu olmak kolaydır, ancak önemli olan kötü bir olay ya da saldırı olduğunda güçlü kalabilmektir. Böyle durumlardaki manevî güç gerçek güçtür. Seneca her şeye karşı aynı ruh haliyle kalabilme erdeminin, yani dinginliğin (**tranquillitas**) sınıandıkça ve zor anlarda gücünü gösterdiğini, bilgeliğin göstergesi olduğunu dizelerinde şöyle dile getirir:

“Zarar verecek olanların olmasının, ya da zarar veren olmadan onun **katlanabiliyor** olmasının önemi yoktur. Aksine, **sarsılmazlık**, onun sabrını zorlayan şeylerin ortasında bilgeliğin gücünü belki de daha çok ortaya çıkarır.”⁵⁹

Burada “katlanmak” kelimesi için “**pati**” ve sarsılmazlık için “**tranquillitas**” kelimesinin kullanıldığını görürüz. “Dayanıklılık” ve “güç” kavramaları için de Seneca şöyle tanımlamalar getirir:

“Sınanmamış güç belirsiz olduğundan, **yenilmeyen gücün kıskırtılmayan güçten daha sağlam** olduğu ve haklı olarak **tüm saldırılara karşı koyanın**

⁵⁸ Seneca, a.e., III, 3: “Ego uero sapientem non imaginario honore uerborum exornare constitui, sed eo loco ponere quo **nulla permittatur iniuria**. ‘Quid ergo? nemo erit qui **laccessat**, qui **temptet**?’ Nihil in rerum natura tam sacrum est quod sacrilegum non inueniat, sed non ideo **diuina minus in sublimi sunt** si existunt qui magnitudinem multum ultra se positam non tacturi adpetant; **inuulnerabile est non quod non feritur, sed quod non laeditur.**”

⁵⁹ Seneca, a.e., IV, 3: “... non fieri eorum interest qui facturi sunt, non eius qui **pati** ne si fiat quidem potest. Immo nescio an magis uires sapientiae ostendat **tranquillitas** inter laccessentia.”

en belirgin dayanıklılık örneği sayılması konusunda bir şüphen var mı?”⁶⁰

Seneca bu cümlede bilgenin gücünden bahsederken; “**certus**” (sağlam) kelimesini; “dayanıklılık” kelimesi için de önceki “**invulnerabilis**” sıfatından farklı olarak “**firmitas**” kelimesini kullanmıştır. Bu kelime “dayanıklılık” dışında, “katılık, sertlik, metanet, güç” gibi anlamlara gelip, “**invulnerabilis**” sıfatından daha sert bir ruh durumunu ifade eder. Bilgenin de başına, birine zarar vermeyi amaçlayan durumlarda yapılan haksızlık gelecektir ama o bu tür duygulardan arınmıştır:

“Şunu da düşün: haksızlıkların nedeni en yaygın şekilde, onların aracılığıyla bize karşı tehlikenin fırsat kollandığı durumlarda ortaya çıkar... **Ne beklenti ne de korku içinde yaşayamayan bilge** bu şeylerden kaçınır.”⁶¹

Seneca burada “ne beklenti ne de korku içinde yaşayamayan” (**qui nescit nec in spem nec in metum uiuere**) bilge derken mastar şeklindeki ve yaşamak anlamına gelen “vivere” kelimesiyle birlikte “nescire” fiilini kullanmıştır; “nescire” fiilinin ilk anlamı “bilmemek”tir, ancak mastar haliyle kullanıldığında anlamı “yapamamak”tır. Bu durumda “**nescire vivere**”nin ilk anlamı “yaşamayı bilmemek”, diğer anlamı “yaşayamamak” olur. Seneca’nın da fiili ilk anlamında kullanmadığı, “yaşayamamak, yaşamayı tercih etmemek” anlamında kullandığı açıktır. Çünkü bilge her şekilde yaşamayı bilen, istese yaşayabilecek olan; ancak aklıyla yaşamına yön veren, duygularını denetim altında tutan ve doğru bulmadığı yaşam tarzını “tercih etmeyen” kişidir. Yani bilge, beklenti ya da korku içinde yaşayamayan kişidir. Haksızlığın gelebileceği durumlardan da kaçınır (**effugere**). Ancak yine de bilge, haksızlıklarla veya düşmanca tavırlarla karşılaşmamasından dolayı değil, onlara karşı güçlü kalabildiği ve içsel özgürlüğünü bozmadığı için bilgedir:

“Eğer hiçbir haksızlığın başına gelmemesinden ziyade, hiç biri ona **zarar vermiyorsa**; savaşların **boyun eğdirmediği** ve yapılan **düşmanca saldırının dehşete düşürmediği**, onun için sakın huzurun başıboş insanlar

⁶⁰ Seneca, *De Constantia Sapientis*, III, 4: “ Numquid dubium est quin **certius robur sit quod non uincitur quam quod non lacessitur**, cum dubiae sint **uires inexpertae**, at **merito certissima firmitas habeatur quae omnis incursus respuit?**”

⁶¹ Seneca, *a.e.*, IX, 2: “Illud quoque cogita, iniuriarum latissime patere materiam <in> illis per quae periculum nobis quaesitum est... haec **effugit sapiens, qui nescit nec in spem nec in metum uiuere.**”

arasında olmadığı, ‘o güçlü adamın’ diyeceğim, bu durumda sen, ondan daha iyi olan doğanın hükmünde bilge olduğunu anlarsın.”⁶²

Özgürlük (**libertas**) hiçbir şeye katlanamamak ve bu durumda vurdumduymaz olup olayları görmezden gelmek, olaylardan kaçmak ve onları olduğu gibi bırakmak değildir, hatta bu, ruhun dayanıksızlığını ve gerçeklerden kaçtığını bile gösterir. Oysa Seneca’nın, aşağıdaki dizelerinde “**libertas**” kavramıyla ele aldığı gerçek özgürlük, yaşananların kişiye boyun eğdirmemesi (**non subigere**), kişiyi “düşmanca saldırının dehşete düşürmemesi”dir (**vis hostilis non exterrere**). Yaşanan olayı hissetmek, en önemlisi de nedenini anlamaya çalışmak, dıştan gelecek kötü bir etkinin içteki iyiliğe zarar vermesine (**nocere**) izin vermeden saldırının üstesinden ruhen gelebilmek; her şeye rağmen kendi kendisiyle mutlu olabilmek ve yapılanlardan alınmamak için içsel ve dışsal olayları birbirinden ayırt edip her türlü olayın kendi dünyasının dışında olduğunu bilip içsel huzuru bozmamak yine özgürlüğün belirtisidir:

“Bazen güçlülere öfkelenip, bu ruh halimizi **aşırı** bir **özgürlük**le göz önüne sereriz. Ama **özgürlük hiçbir şeye katlanamamak değildir**, kendimizi kandırırız. **Özgürlük: ruhun; haksızlıkların üzerine çıkması, kendini gerçek mutlulukların kaynağı yapması**, başkalarının şakasından, dilinden korkarak huzursuz bir yaşam sürdürmemek için **dıştan gelen olayları kendisinden uzak tutmasıdır**.”⁶³

Seneca’nın yukarıdaki cümlelerinin ilkinde “aşırı bir özgürlük” ifadesinde “**intemperans**” kelimesiyle karşıladığı, “haddinden fazla, aşırı, ılımlı olmayan, nefsine hâkim olmayan” anlamındaki sıfat; Stoa felsefesi ilkelerine göre en önemli erdemlerden biri olan ve “ılımlılık, ölçülülük” anlamlarına gelen “**temperantia**” (Yun. **sophrosyne**) kavramının, “**im-**” olumsuzluk önekiyle oluşturulmuş “**intemperantia**” kelimesinin sıfat halidir. Seneca’nın “**libertas**” (özgürlük) kelimesini “hiçbir şeye katlanamamak değildir” diye tanımlarken kullandığı “**nihil pati**” ifadesinin anlamı, “tahammül edememek, katlanamamak”tır. Bu da olayın varlığını akıl süzgecinden geçirmeden yadsımak, görmezden gelmektir. Oysa bilge, olayları görür, değerlendirir; ancak ruhuna zarar veremeyeceğini anladığı zaman da

⁶² Seneca, a.e., III, 4: “Sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nulla illi iniuria **nocet**, quam si nulla fit; et illum fortem uirum dicam quem **bella non subigunt** nec admota **uis hostilis exterreret**, non cui pingue otium est inter desides populos.”

⁶³ Seneca, a.e., XIX, 2: “Aliquando etiam obirati potentibus detegemus hunc adfectum intemperanti **libertate**. Non est autem **libertas** nihil pati, fallimur: **libertas est animum superponere iniuriis et eum facere se ex quo solo sibi gaudenda ueniant, exteriora diducere a se**, ne inquieta agenda sit uita omnium risus, omnium linguas timent.”

onun var olmasına katlanır (**patitur**). Bu durum ruhun (**animus**) yapılan kötülüklerden etkilenmemesi, onlara önem vermemesi ve kendi içinde mutlu olması ile ilgilidir. Bu durumda bilge, rastlantıya bağlı olarak ortaya çıkan her şeyin nasıl meydana geldiğini ve ortalığı nasıl alevlendirdiğini bildiği için onları önemsemez ve her şeye karşı dayanıklıdır:

“Böylece bütün her şeye; tıpkı kışın sert koşullarına ve hava değişikliğine, ateşlenmelere, hastalıklara ve kazara gelen diğer olaylara katlandığı gibi **katlanır**... **Rastlantısal olaylar** olarak saydığı tüm diğer şeyler; akıl yürütmelerle değil; ama kusurlarla, hilelerle ve duyguların dürtüleriyle oluşurlar. Ayrıca rastlantısal olan her bir olay, çevremizde ve değersiz olan şeyler üzerinde öfkeyle hüküm sürer.”⁶⁴

Yukarıdaki dizelerde Seneca, “katlanmak” fiili için yine “**pati**” kelimesini kullanmıştır. Şans eseri meydana gelen olaylar için ise “**casus**” kelimesini kullanmıştır. “**casus**” kelimesi genel olarak şans, olay anlamına gelir. Bu kelime ayrıca; fırsat, durum gibi olumlu anlamların yanı sıra, kaza, şanssızlık, tehlike gibi olumsuz anlamları da içerir. Seneca burada “**casus**” kelimesini kullanarak talihin meydana getirdiği iyi ya da kötü tüm olayları dile getirmiş olup, bu olayların belirsizliğini de göstermiştir. Eğer ölümden korkmazsak tüm diğer acılara da daha kolay katlanırsınız, bu sayede talihin idaresinde yaşayan insanların da tüm saldırıları önemsiz olacaktır. Çünkü daha büyük acılardan korkmamak, küçük acılara katlanmayı daha da kolaylaştırır:

“Eğer ötesinde katı kuralların veya en zalim efendilerin gözünü korkutacağı hiçbir şeyin bulunmadığı, onda talihin kendi gücünü tükettiği en büyük olayı (ölümü) sabırla ve sakin bir ruhla karşılırsak ve ölümün kötü bir şey olmadığını bilirsek diğer şeylere; kayıplara ve acılara, onursuzluklara, yerlerimizin değişmesine, yakınlarımızın kaybına ya da ayrılıklara çok daha kolayca **katlanacağız**. Bu olayların tümü bir araya gelip bilgenin etrafını sarsa da, bilgeyi alt edemez, hatta tek bir tanesinin kıskırtmalarına bilge üzülmez bile! Ayrıca eğer talihin adaletsizliklerine **ılımlılıkla katlanırsa**, talihin oynacağı olduğunu bildiği güçlü insanların* haksızlıklarına daha da fazla katlanacaktır!”⁶⁵

⁶⁴ Seneca, **a.e.**, IX, 1: “Omnia itaque sic patitur ut hiemis rigorem et intemperantiam caeli, ut feruores morbosque et cetera forte accidentia... Aliorum omnium non consilia, sed fraudes et insidiae et motus animorum inconditi sunt, quos **casibus** adnumerat; omne autem fortuitum circa nos saeuit et in uilia.”

* Burada ‘güçlü’ kelimesiyle, aslında ruhu güçlü olmayan, dünyevi zenginlikleri ve yetkisiyle güçlü zannedilen kişiler ima ediliyor.

⁶⁵ Seneca, **a.e.**, VIII, 3: “Si maximum illud ultra quod nihil habent iratae leges ac saeuissimi domini <quod> minentur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem, multo facilius alia **tolerabimus**, damna et dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia, quae sapientem, etiam si uniuersa

Yukarıdaki cümlelerde Seneca'nın "katlanmak" fiili için iki ayrı kelime kullandığını görüyoruz. İlki "**tolerare**", ikincisi "**ferre**" fiilidir. "**Tolerare**" fiilinin anlamı: dayanmak, katlanmak, üstlenmek; "**ferre**" fiilinin anlamı yine benzer olarak "dayanmak, çekmek, taşımak" fiilleridir. "İlmlilikle katlanmak" deyişinde kullandığı ve "ilmlilikle" anlamına gelen "**moderate**" zarfı ise, önceki açıklamalardan birinde ele alınan "**temperantia**" kavramı ile aynı anlamda olan ve "ilmlilik, ölçülülük, öz - denetim" kelimelerini karşılayan "**moderatio**" kavramının sıfat halinden (**moderatus**) türetilmiştir. Bilge sayıları ne kadar çok olursa olsun tüm olayların temelinde aynı olduğunu bilir ve hepsine ilmlilikle (**moderate**) yaklaşır. Çünkü onun için dışsal olayların görünüşü farklı olsa da aslında birbirlerinden farkı yoktur ve bilge küçük olaylardan tecrübe edindiği için daha büyüklerine de katlanacaktır:

"Bunlar ister sayı bakımından, ister önem bakımından ne kadar fazla olursa olsun, doğaları aynı kalacaktır: eğer bilgeyi küçük şeyler **etkilemezse**, büyükler de; birkaç şey etkilemezse, daha fazlası da etkilemeyecektir."⁶⁶

Yukarıdaki cümlede kullanılan "**tangere**" fiili "etkilemek, tesir etmek, harekete geçirmek" anlamındadır. Seneca'nın aynı anlama gelen "accipere" dışında kullandığı bir diğer fiil de budur. Aralarında fark görmediği için her bir acıya direnebilen bilge, bir araya gelseler bile tüm acılara karşı koyabilecektir. Ruhu öyle büyüktür ki hayatını, olayların etkilerini kendisi yönlendirir. Sonuçta talihin üzerine yükselemeyen kişinin, onun oyunağı olacağını bilir:

"Zorlukları; katlanılması zor olan, hem duymaktan hem de görmekten kaçınılan her şeyi araştır: bilge onların bir araya gelmeleriyle yıkılmayacaktır, her birine nasıl direniyorsa, tümüne birden de direnecektir. Kim bilge için bir şeyin katlanılabilir, ötekini katlanılamaz olduğunu ve ruhunun büyüklüğünü belirli sınırlar içinde tuttuğunu söylerse yanılır: biz onu tamamen irademiz altına almadıkça, talih bizi ele geçirir."⁶⁷

circumueniant, non mergunt, nedum ut ad singulorum impulsus maereat. Et si fortunae iniurias **moderate fert**, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse!"

⁶⁶ Seneca, **a.e.**, XV, 2: "In quantumcumque ista uel numero uel magnitudine creuerint, eiusdem naturae erunt: si **non tangent** illum parua, ne maiora quidem; si non tangent pauca, ne plura quidem."

⁶⁷ Seneca, **a.e.**, XV, 3: "Quaere et aspera et quaecumque toleratu grauius sunt audituque et uisu refugienda: non obruetur eorum coetu et qualis singulis, talis uniuersis obsistet. Qui dicit illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et animi magnitudinem intra certos fines tenet, male agit: uincit nos fortuna, nisi tota uincitur."

Stoa felsefesinde de yer alan görüşe göre, insanlar yanlış yargılardan ve yanlış şeylere değer verdiklerinden dolayı acı çekerler. Acı çektiğini düşünen insan acı çeker:

“ ... yalnız acıyla değil, acı düşüncesiyle de zarar görüyoruz...”⁶⁸

Haksızlık da aslında ona maruz kaldığımızı düşündüğümüz an vardır:

“Haksızlık (duygusunun) tümü, ona maruz kalan kişinin eksikliğidir.”⁶⁹

Hassas bünyeli kişiler haksızlığa uğradıklarını düşündükleri için yapılanı kabullenmiş olurlar, kabullenmedikçe haksızlık yapılmış değildir:

“Çok fazla boş zamanları olduğu için doğuştan zayıf ve çıtkırıldım mizaçlı kişiler ve gerçek bir haksızlık yaşamamış olup sorumsuz olanlar, büyük bir kısmı onu yorumlayanın hatası yüzünden olan bu şeylerden rahatsız olurlar. Bu durumda hakareten dolayı endişelenen bir kişi, hiç sağduyulu ve özgüven sahibi olmadığını gösterir. Çünkü hiç kuşku duymadan kendisinin küçümsendiğine karar verir ve bu acı, kendini dizginleyen ve küçük düşüren ruhun bu acizliği olmadan ortaya çıkmaz.”⁷⁰

Haksızlık ve hakaret duygusu kişinin kendisinden kaynaklanır. Bilge ise insanların genel yargılarından ziyade doğa yasalarını izler. Doğa yasasına göre kötülük iyilikle bir araya gelemeyeceği için ve kusursuz ve güçlü bir şeye kusurlu ve güçsüz olan zarar veremeyeceği için, bilge bu saldırıları kabul etmez:

“... iyi veya kötü olduğuna inanılan bu şeylerden hiç birinin bilgeye, herkese görüldüğü gibi görünmediğini kim bilmez? İnsanların utanç verici veya acınacak halde olduğunu düşündüğü şeye bilge önem vermez, çoğunluğun gittiği yoldan gitmez, ama yıldızlar nasıl dünyanın karşısında hareket ederlerse, bilge de herkesin düşüncesinin karşısında yoluna devam eder.”⁷¹

Bilgelik yolunda ilerlemeyen, yargıları kalıcı doğa ve ahlâk yasalarına göre olmayıp halkın maddî ve gelip geçici değerlerine göre olan kişi için yalnızca olayların ortasında bile var olmayı sürdürmek yeterlidir: fazla bir şey beklenmez. Ancak tüm zevklerden elini çekip kendini doğruluğa, kalıcı ve gerçek değerlere

⁶⁸ Seneca, **a.e.**, V, 2: “... non dolore tantum sed doloris opinione uexemur...”

⁶⁹ Seneca, **a.e.**, V, 4: “Omnis iniuria deminutio eius est in quem incurrit.”

⁷⁰ Seneca, **a.e.**, X, 3: “Nimio otio ingenia natura infirma et muliebria et inopia uerae iniuriae lasciuientia his commouentur, quorum pars maior constat uitio interpretantis. Itaque nec prudentiae quicquam in se esse nec fiducia ostendit qui contumelia adficitur; non dubie enim contemptum se iudicat, et hic morsus non sine quadam humilitate animi euenit supprimentis se ac descenditis.”

⁷¹ Seneca, **a.e.**, XIV, 4: “quis enim nescit nihil ex his quae creduntur mala aut bona ita uideri sapienti ut omnibus? Non respicit quid homines turpe iudicent aut miserum, non ita quia populus, sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic aduersus opinionem omnium uadit.”

adayan ve her tür durumda erdemlerini korumak için savaşılan bilgeden doğal olarak daha fazla şey bekleneyecektir. Her türlü dünyevî konum ve zenginlikleri önemsiz gören, onlara değer vermeyen bilge, sıradan insandan daha büyük şeyler yapmalıdır:

“Bilge ya da bilgeliği amaçlayan kişi farklı bir çareye başvurur. Çünkü yalnızca gelişmemiş ve kişiliğini hâlâ halkın yargısına göre düzenleyenlere haksızlıkların ve saldırıların ortasında var olmanın gerekliliği öne sürülebilir: nitekim bekleyenlere her şey daha hafif gelecektir. Kendisi soyundan, ününden, mirasından daha saygın olan kişi, yani bilge, en önemli savunma hattının ön safta durduğunu hatırlayarak, daha cesurca davranacaktır.”⁷²

Sıradan insana verilen öğütler bilge için yetersiz kalır. Çünkü herkes yolun başındayken bilge çoktan yolu tamamlamış ve başarıya ulaşmıştır:

“Bilge için ise, bambaşka bir yardım gerekir; çünkü siz savaşıırken, o çoktan zafer kazanmıştır.”⁷³

Yolu tamamlamak da kuşkusuz sadece eylemlerin ortasında var olabilmekle değil, erdemlerini koruyabilmek ve etkilenmeden karşı koyabilmekle mümkündür:

“(Bilge), saldırılara, çirkin sözlere, onursuzluklara ve tüm diğer rezilliklere; tıpkı savaşta düşmanların çılgınlıklarına, miğferinin etrafında çınlayan mızraklara ve taşlara hiç yara almadan katlandığı gibi **katlanacaktır**. Kuşkusuz haksızlıklara da, okların bazıları zırhına, bazıları göğsüne saplandığı zaman yaralara dayanacağı gibi, cesareti kırılmadan, hareket bile etmeden, olduğu yerde **dayanacaktır**.”⁷⁴

Yukarıdaki dizelerde Seneca’nın yine art arda gelen iki cümlede aynı anlama gelen iki farklı fiili kullandığını görürüz. İlki “**ferre**”, diğeri ise “**sustinere**” fiilidir. “**Sustinere**” fiilinin “katlanmak, dayanmak” anlamları dışında “durdurmak” anlamı da bulunmaktadır. Seneca bu fiili kullanarak bilgenin haksızlıkların onu yaralamasını engelleyeceğini, cesareti kırılmadan olayları karşılayacağı için bir nevi onları durdurmuş olacağını ifade etmiş olmalıdır. Yapılacak hakaretleri önlemek de mümkündür, Seneca bunun olabilmesi için kusur veya bahtsızlık olarak düşünülen ne varsa, onların varlığından dolayı üzülmemek gerektiğini, bu sayede bize önemsiz

⁷² Seneca, a.e., XIX, 3: “Diuerso autem remedio utetur sapiens adfectatorque sapientiae. Imperfectis enim et adhuc ad publicum se iudicium derigentibus hoc proponendum est, inter iniurias ipsos contumeliasque debere uersari: omnia leuiores accident expectantibus. Quo quisque honestior genere fama patrimonio est, hoc se fortius gerat, memor in prima acie altos ordines stare.”

⁷³ Seneca, a.e., XIX, 4: “Sapienti aliud auxilium est huic contrarium; uos enim rem geritis, illi parta uictoria est.”

⁷⁴ Seneca, a.e., XIX, 3: “Contumelias et uerba probrosa et ignominias et cetera dehonestamenta uelut clamorem hostium **ferat** et longinqua tela et saxa sine uulnere circa galeas crepitantia; iniurias uero ut uulnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu **sustineat**.”

gelen şeylerin başkalarına da önemsiz geleceğini ve onların hakaret konusu yapılamayacağını söyler. Karşısındakinin canını sıkmak için hakaret edecek olan kişi de, o kişinin üzülmeyeceği bir durumu dile getirmeye gerek duymayacaktır:

“Kimileri yaşlılığı, kır saçları ve dileklerle elde edilen diğer şeyleri gönülsüzce kabul ettiler; kimilerini, gizlediği zaman alay konusu olduğu yoksulluk belası mahvetti. Eğer onu gönüllü olarak ve daha iyi bir şekilde üstlenirsen, bu durumda konu saygısızlar ve hakaret içerikli şakalar yapanlar için değerini yitirir. Kendiliğinden kabul eden hiç kimse gülünecek kişi durumuna düşmedi.”⁷⁵

Hakaret edildiğinde onu önemsememek de yine acıyı engelleyecektir. Çünkü bu durumda üzülmek veya sinirlenmek ona zevk verecektir; oysa tepki göstermeyince, hakaret ettiğinde zevk almayı uman kişinin de bu sayede cezası verilmiş olacaktır.

Hakaret edildiğinde önemsememek ve üzülmemek için tavsiyelerde bulunan Seneca, filozof Sokrates’in bu tür durumlardaki tavrını örnek gösterir:

“Sabırlarını övdüğümüz kişilerin örneklerine bakalım; mesela Sokrates komedilerde, halka sunulan ve sahnede oynanan, aleyhine yapılan şakalara iyi tarafından bakarmış* ve bunlara, karısı Xanthippe onu kirli suyla ıslattığı zamanki kadar gülmüş.”⁷⁶

Duygusal davranış ve öfke, saldıran kişi için âdeta bir ödüdür. Suçlunun cezasını vermeyen de bir gün bir başka suçluyla cezalandırılır:

“Ayrıca, hakaret etmekten zevk alan bir kişiyi bundan mahrum etmek bir tür öç almaktır. Bu durumda (hakaret edenler) genelde şöyle söylerler: ‘Ne zavallıyım, sanırım dediğimi anlamadı!’ Hakarete maruz kalan bir kişinin **duygusal** davranışı ve **öfkesi** olursa bu, hakaretin ödülü olur. Ondan sonra hakaret edenin karşısına bir gün bir rakip çıkacaktır, ama onu ödüllendirdiğin için seni de cezalandıracak biri olacaktır.”⁷⁷

⁷⁵ Seneca, a.e., XVII, 2: “Senectutem quidam inuiti audiunt et canos et alia ad quae uoto perueniunt; paupertatis maledictum quosdam perussit, quam sibi obiecit quisquis abscondit: itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes; nemo risum praebuit qui ex se cepit.”

* Örneğin; Aristophanes’in “Bulutlar” komedyasında, hakkında söylenenlere karşı. İ.Ö. 5.. yüzyılda yaşamış olan Sokrates’in çağdaşı en ünlü ve başarılı Eski Yunan komedya yazarlarından biri olan, Aristophanes’in Bulutlar komedyasında çizdiği Sokrates portresi gerçeğe uygun değildi; buna rağmen ne Sokrates ne de öğrencisi Platon ona kızmışlardı. Ancak temsil sonunda Sokrates yerinden kalkıp gerçek Sokrates ile komedyadaki Sokrates’i karşılaştırabilmeleri için halka kendini göstermiş diye anlatılır.

⁷⁶ Seneca, a.e., XVIII, 6: “Respiciamus eorum exempla quorum laudamus patientiam, ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit risitque non minus quam cum ab uxore Xanthippe in munda aqua perfunderetur.”

⁷⁷ Seneca, a.e., XVII, 4: “Adice quod genus ultionis est eripere qui fecit factae contumeliae uoluptatem; solent dicere ‘o miserum me! puto, non intellexit’: adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. Deinde non deerit illi aliquando par; inuenietur qui te quoque uindictet.”

Saldırı karşısında duygusal davranış (**sensus**) ve öfke (**indignatio**), içsel özgürlüğünü korumak ve dinginliğe (**tranquillitas**) ulaşmak isteyen kişi için olmaması gereken; olaylar karşısında duygulanımsız, soğukkanlı (**impassibilis**) olmayı engelleyen ruh durumlarıdır. Oysa bilge bu duyguyu yaşamayacaktır; çünkü bir kere böyle bir olayda cesareti kırılırsa ruhunun zayıf düşeceğini ve benzer olaylarda aynı duyguyu yaşayacağını bilir. Kaygısızlık erdemine sahip olan bilge, bunu her olayda koruyacak ve bu sayede dışsal olaylardan etkilenmeyecek ve kötülükler onu nasıl üzmüyorsa, övgüler de onu şımartmayacaktır:

“Çünkü eğer ya haksızlıktan ya da hakaretten etkilendiği için bir kere cesareti kırılacak olursa, hiçbir zaman **endişesiz** olamayacaktır; **kaygısızlık** hiç kuşkusuz bilgeye has bir iyiliktir. Bilge kendisine hakaret edildiğini düşünerek, bunu yapan kişinin bilgeye hakaret etmiş olma onuruna sahip olmasına izin vermeyecektir; çünkü her kim, bir başkası tarafından hor görülmekten **rahatsız olacak** olursa, aynı kişi tarafından övülmek muhakkak hoşuna gidecektir.”⁷⁸

Yukarıdaki ilk cümlede Seneca’nın “endişesizlik, kaygısızlık” kavramını “**securitas**” kelimesi ile karşıladığını görüyoruz. Daha önce “katlanmak” fiili için kullandığı “**ferre**”yi ise bu kez “**moleste**” zarfıyla birlikte bir kalıp halinde kullanmıştır. Buna göre; “usandırıcı, tehlikeli bir şekilde” anlamlarına gelen “**moleste**” zarfı ile birleşen “**ferre**” fiili, “**moleste ferre**” olarak kullanıldığında “alınmak, rahatsız olmak” anlamı taşımaktadır. İyiliği ortaya çıkarmak için bulunması zorunlu olan kötülerin yaptıkları cezasız kalmamalıdır, ancak bilge hiçbir zaman ona aynı tavırla karşılık vermeyecek, ona iyiliğini bozmadan ama hata yaptığını belli eden bir tavırla davranacaktır. Yapılan hiçbir saldırı da cezasız kalmayacaktır:

“...şu bizim tesellimiz olacak: her ne kadar bizim iyi huyumuz intikamı önemsemeyecek olsa da; bir gün saygısız, kibirliyi ve adaletsizi cezalarını çekmeye zorlayan biri olacak; bunların yaptığı hataların gücü tek bir kişiyle ve tek bir saldırıyla tükenmez.”⁷⁹

⁷⁸ Seneca, a.e., XIII, 5: “Nam si semel se demiserit eo ut aut iniuria moueatur aut contumelia, non poterit umquam esse securus; **securitas** autem proprium bonum sapientis est. Nec committet ut iudicando contumeliam sibi factam honorem habeat ei qui fecit; necesse est enim, a quo quisque contemni **moleste ferat**, suspici gaudeat.”

⁷⁹ Seneca, a.e., XVIII, 5: “etiam si nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem qui poenas exigat a procace et superbo et iniurioso, quae uitia numquam in uno homine et in una contumelia consumuntur.”

İnsanların yaşadıkları karşısında dehşete düştüklerini gören bilge, kendi huzurunun daha da farkına varır. Çünkü endişe başka endişeleri doğurur, bunu bilen bilge bu duygudan uzak durur:

“Başkalarının hatalarının kargaşasını gördükten sonra kendi huzurunu gözlemleyen birinin ruhu ne büyük bir huzurla dolar!”⁸⁰

Bu düşüncelerden yola çıkarak Seneca bilgenin haksızlığa maruz kalmayacağını savunur; ancak bu olaylarla karşılaşmadığı için değil, onlara göğüs gerebildiği ve olaylardan etkilenmediği için bilge haksızlığa maruz kalmaz. O tıpkı yıllardır dövülen kayaların sağlamlığı ve sessizliği gibi bir metanete sahiptir ve maruz kaldığı saldırılara rağmen haksızlıktan etkilenmeyecek kadar güvendedir:

“Bilgenin haksızlığa maruz kalmadığını söylüyorum, ona atılan mızrakların ne kadar çok olduğu önemli değildir, çünkü hiçbirisi onu delip geçemez.... Nasıl ki bazı kayalar derin denize düştüğünde parçalanırsa ve bu kayalar yüzyıllardır dövuüldüğü halde en ufak bir öfke belirtisi göstermiyorsa, bilgenin ruhu da böyle sağlamdır ve anlattığım bu şeyler gibi, haksızlıktan uzakta olacak kadar güvende olmak için böyle bir gücü kendisinde toplamıştır.”⁸¹

Bilgenin haksızlığa maruz kalmasının mümkün olmamasının bir sebebi de, zarar verenin, zarar verdiği şeyden güçlü olmasının gerekliliğidir; ancak erdemden daha zayıf olan kötülük onu yenemeyecektir. Ve bilge olmadan tam anlamıyla “iyi” bir insan olunamayacağı için, yalnızca bilgede bulunan ve en üstün güce sahip olan erdem sayesinde bilgeye dışarıdan hiçbir zarar gelmez:

“Sonuçta zarar veren kişi zarar verilenden daha güçlü olmalıdır; ancak kötülük, erdemden daha güçlü değildir; bu yüzden bilge zarar göremez. Kötüler dışında iyilere zarar vermeye yeltenen yoktur... Eğer yalnızca daha güçsüz olan zarar görebiliyorsa, kötü olan da iyiden daha güçsüzse, iyilerin de kendine eşit olmayan birinden gelen zarardan korkmaması gerekiyorsa; bilge kişi kötü muameleye maruz kalmaz. Çünkü artık şunu hatırlatmamıza gerek yok ki; hiç kimse bilge olmadan iyi olamaz!”⁸²

⁸⁰ Seneca, *a.e.*, XIV, 1: “... quanta uoluptate inplendus animus ex alienorum errorum tumultu contemplanti quietem suam!”

⁸¹ Seneca, *a.e.*, III, 5: “Hoc igitur dico, sapientem nulli esse iniuriae obnoxium; itaque non refert quam multa in illum coiciantur tela, cum sit nulli penetrabilis... quemadmodum proiecti quidam in altum scopuli mare frangunt nec ipsi ulla saeuitiae uestigia tot uerberati saeculis ostentant, ita sapientis animus solidus est et id roboris collegit ut tam tutus sit ab iniuria quam illa quae rettuli.”

⁸² Seneca, *a.e.*, VII, 2: “Denique ualidius debet esse quod laedit eo quod laeditur; non est autem fortior nequitia uirtute; non potest ergo laedi sapiens. Iniuria in bonos nisi a malis non temptatur... Quodsi laedi nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior est, nec iniuria bonis nisi a dispari uerenda est, iniuria in sapientem uirum non cadit. Illud enim iam non es admonendus, neminem bonum esse nisi sapientem.”

Bilgeliğe zarar vermeyi amaçlayan her şey boşunadır, kötülükler ondan öylesine uzaktır ki ona ulaşana kadar kendi sahiplerine zarar verirler:

“Bilgeliğe haksızlık yapmaya çalışan herhangi biri olmayacak mı?” Olacak, ama ona **ulaşamayacak**; çünkü bilge, değersiz olan kişilerin yakınlığından öyle büyük bir mesafeyle uzaklaşmıştır ki, hiçbir zararlı güç ona ulaşana kadar kendi güçlerine bile katlanamaz... Bilgeliğin yanında onların saldırıları, tıpkı yay ve mancınıklarla yükseğe fırlatılan ve görünenin ötesine yükselseler de yine de aşağıya doğru kıvrılan oklar gibi gözden kaybolacaktır... Bilgeye karşı yüzüstü, saygısızca ve küstahça yapılan ne varsa, boşuna uğraşmıştır.”⁸³

Seneca, haksızlığın bilgeye ulaşamayacağını, fiilden önce kullandığı “**non**” olumsuzluk ekiyle yazdığı ve “varmak, erişmek, ulaşmak” anlamlarına gelen “**pervenire**” fiilini kullanarak anlatmıştır. Bilge de elbette olayları hisseder, yeri geldiğinde biraz da incinebilir; sonuçta o taş değildir, insandır. Ancak diğer insanlardan farkı yara almadan kurtulabilmesidir. Bir sorunla ya da saldırıyla karşılaştığı zaman onlara karşı direnir ve olayların ona kattıklarını görüp erdemi sınındığı için şikâyet etmez:

“Bilge hiç kimse tarafından küçük düşürülemez, ruhunun büyüklüğünü bilir, hiç kimsenin kendisi üzerinde fazla etkiye sahip olmadığına inanır... Bilgenin bunları **duyumsadığını** inkâr etmiyorum; çünkü ona taşın veya demirin sertliğini mal etmiyoruz. Bilge bazı yaralar alır, ama bunların üstesinden gelir, onları iyileştirir ve durdurur, bu önemi az olan şeyleri hissetmez bile ve onlara karşı, o alıştığı, zorluklara dayanma erdemini kullanır, ama ya onları dikkate almaz, ya da gülmeye lâayık bulur.”⁸⁴

Duyumsamak, hissetmek (**sentire**) duygulanıma kapılmak değildir. Bilge olayı duyumsar, ancak onu duygulanım olmadan (**sine perturbatione**) değerlendirir; ya haksızlığın varlığını, erdeme zarar veremeyeceği için kabul etmemesi gibi onu baştan yok sayar, ya da kendisini incitemeyeceğini savunur. Aynı görüşe Seneca eserin bir başka yerinde yine değinir. Arkadaşı Lucilius’u haksızlığın baştan var olmadığı konusunda inandırmaya çalışır:

⁸³ Seneca, **a.e.**, IV, 1- 2: “Non erit aliquis qui sapienti facere temptet iniuriam? Temptabit, sed non **peruenturam** ad eum; maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est quam ut ulla uis noxia usque ad illum uires suas perferat... tam citra sapientiam omnes eorum impetus deficient quam quae neruo tormentisue in altum exprimuntur, cum extra uisum exilierint, citra caelum tamen flectuntur... quidquid fit in sapientem proterue, petulanter, superbe, frustra temptatur.”

⁸⁴ Seneca, **a.e.**, X, 3- 4: “Sapiens autem a nullo contemnitur, magnitudinem suam nouit nullique tantum de se licere renuntiat sibi... haec non nego **sentire** sapientem; nec enim lapidis illi duritiam ferriue adserimus... quosdam ictus recipit, sed receptos euincit et sanat et comprimit, haec uero minora ne sentit quidem nec aduersus ea solita illa uirtute utitur dura tolerandi, sed aut non adnotat aut digna risu putat.”

“... haksızlıkların var olmadığını söylüyoruz. Bunun doğaya aykırı olduğunu söylemen için bir sebep yok. Eziyet görmenin, kıskırılmanın veya bir uzvumuzdan yoksun kalmanın sıkıntı verici olduğunu inkâr etmiyoruz, ama tüm bu şeylerin haksızlık olduğunu da kabul etmiyoruz; o acı duygusunu yok saymıyoruz, ama erdem zarar görmemiş olduğu sürece başa gelmesi mümkün olmayan ‘haksızlık’ kelimesini yok sayıyoruz.”⁸⁵

Çünkü bilge de herkesle aynı durumlarla karşılaşabilir: onu bilge yapan da bunlara maruz kalmaması değil, maruz kalsa da onlardan etkilenmemesi, yara almamasıdır:

“... şunu bilmeliyiz ki; birisi bana haksızlık edebilir, ama ben de onu üzerime almayabilirim... Eğer haksızlığı kabullenmişsem, onun yapılmış olması gerekir; ama yapıldı diye onu kabullenmem gerekmez... Haksızlıklar hangi türde olursa olsun, bir olay onları uzaklaştırabilir ve tam ortada yolunu kesebilir, bu durumda haksızlıklar yapılmış, ama onlara maruz kalınmamış olur.”⁸⁶

Haksızlık, içinde kötülük barındıran, maksadı kötülük ve zarar vermek olan bir davranıştır. İyi ve kötü birbirine ulaşamayacağı için, içi erdemle dolu olan, iyi işlerle uğraşan ve kötülükten etkilenmeyecek kadar iyi olan bilgeye kötülük ulaşamaz:

“Haksızlığın amacı, birini kötü etkilemektir; kötüye ise bilge yer vermez (çünkü onun için tek kötülük erdemsizliktir; kötülük de erdem ve dürüstlüğü olduğu yere kesinlikle giremez) ; bu yüzden, eğer kötülüğün bulunmadığı hiçbir haksızlık ve onursuz olmayan hiçbir kötülük yoksa, onursuz olan bir şey de onurlu işlerle meşgul olan birine **ulaşamazsa**, haksızlık bilgeye **ulaşamaz**. Çünkü eğer haksızlık kötü bir kişinin alışkanlığı ise, bilge de hiçbir kötülüğe **maruz kalmayan** kişiye, hiçbir haksızlık bilgeye **ulaşmaz**.”⁸⁷

“**Pati**” fiilinin “katlanmak, çekmek” anlamı dışında, “maruz kalmak, başına gelmek” anlamı da bulunmaktadır. Yukarıdaki dizelerde Seneca “**pati**” fiilini sıfat fiil halinde (**patiens**) bu ikinci anlamda kullanmıştır. Ulaşmak anlamında yine iki ayrı fiili kullanmıştır: “**pervenire**” ve “**pertinere**”. “**Pervenire**” fiili, daha önceden de

⁸⁵ Seneca, a.e., XVI, 1- 2: “nos iniurias non esse (dicimus). Nec enim est quod dicas hoc naturae repugnare: non negamus rem incommodam esse uerberari et inPELLI et aliquo membro carere, sed omnia ista negamus iniurias esse; non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae, quod non potest recipi uirtute salua.”

⁸⁶ Seneca, a.e., VII, 3- 6: “... intellegere nos oportet posse euenire ut faciat aliquis iniuriam mihi et ego non accipiam... si iniuriam accepi, necesse est factam esse; si est facta, non est necesse accepisse me... iniurias qualescumque potest aliqua res repellere et in medio intercipere, ut et factae sint nec acceptae.”

⁸⁷ Seneca, a.e., V, 3: “Iniuria propositum hoc habet, aliquem malo adficere; malo autem sapientia non relinquit locum (unum enim illi malum est turpitudine, quae intrare eo ubi iam uirtus honestumque est non potest); ergo, si iniuria sine malo nulla est, malum nisi turpe nullum est, turpe autem ad honestis occupatum **peruenire** non potest, iniuria ad sapientem non **peruenit**. Nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius mali est **patiens**, nulla ad sapientem iniuria **pertinet**.”

bahsettiğimiz gibi “ulaşmak, varmak, erişmek” anlamlarına gelir; “**pertinere**” fiilinin ise ilk anlamı “ulaşmak” iken, “etkilemek, ait olmak, eğilimli olmak” anlamlarına da sahiptir. Yani son cümlede Seneca “**nulla ad sapientem iniuria pertinet**” (hiçbir haksızlık bilgeye ulaşmaz) cümlesinde “**nulla iniuria pertinet**” şeklinde olumsuz anlamda kullandığı “**pertinere**” fiiliyle, aynı zamanda haksızlığın bilgeyi etkilemeyeceğini, yapılanın bilgeyle ilgisi olmayacağını da anlatmıştır. Bilge kişi sağlam bir zihne ve derin bir huzura sahip olup haksızlık yapıldığında öfkelenmeyen, neşesi her durumda devam eden kişidir. Yapılan haksızlığın onun sabrına katkı sağladığını düşündüğü için bu olaylara üzülmeyiz:

“Ayrıca şunu da ekle: sağlam bir zihne sahip olan hiç kimse haksızlığı üzerine almaz, ama onun düşüncesiyle rahatsız olur: Hatalardan kaçınan; kendi kendini yöneten; **derin ve sakin bir huzura sahip olan kişi kargaşadan** uzaktır. Çünkü eğer haksızlık onu etkiliyor olsa, bu onu hem rahatsız eder hem de harekete geçirirdi; oysa bilge, haksızlık düşüncesinin uyandırdığı öfkeden uzak durur ve ona ulaşamayacağını bildiği haksızlıktan da, öfkeden uzak durmadıkça başka şekilde korunamayacağını bilir. Bu yüzden öyle azimli ve neşelidir, bitmeyen sevinciyle öyle yücedir ki; sayesinde kendi gücünü kanıtlama imkânı bulduğu ve erdemini sınadığı haksızlığın kendisi ona yarar sağladığı için; olayların ve insanların incitmelerine üzülmeyiz bile!”⁸⁸

Seneca’nın yukarıdaki dizelerde kullandığı “**perturbatio**” kelimesi, daha önce ele aldığımız gibi “duygulanım” anlamına sahip olmakla birlikte, “karışıklık, kargaşa, huzursuzluk, düzensizlik” gibi anlamlar da içerir. Bu kelimenin geçtiği cümlede yer alan “derin ve sakin bir huzura sahip olan kişi” (**vir... altae quietis et placidae**) ifadesinden yola çıkılarak, “**perturbatio**” kavramının bu cümle içinde “kargaşa, huzursuzluk” olarak çevrilmesi daha uygun görülmüştür.

Böylece Seneca’ya göre kişi her durumda kargaşadan, huzursuzluktan uzak durmalı, ona karşı bedensel bir saldırı olduğunda bile Cato gibi, intikam almadan, hatta ona saldırıldığını da kabul etmeden, ama o kişi hatasını bilsin diye onu bağışlamadan davranmalıdırlar:

“Peki bilge, birisi ona saldırdığı zaman ne yapacak?” Cato, ona vurulduğu zaman ne yaptıysa onu! Cato öfkeden çılgına dönmedi, haksızlığın

⁸⁸ Seneca, **a.e.**, IX, 3: “Adice nunc quod iniuriam nemo inmota mente accipit, sed ad sensum eius perturbatur, caret autem **perturbatione uir** ereptus erroribus, moderator sui, **altae quietis et placidae**. Nam si tangit illum iniuria, et mouet et inpellit; caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae species, nec aliter careret ira nisi et iniuria, quam scit sibi non posse fieri. Inde tam erectus laetusque est, inde continuo gaudio elatus; adeo autem ad offensiones rerum hominumque non contrahitur ut ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui capit et uirtutem temptat.”

intikamını almadı, hatta onu bağışlamadı da, ama ona saldırıda bulunulduğunu kabul etmedi; daha soylu bir ruhla, bağışlamak yerine, o kişinin yaptığıı doğru bulmadı.*⁸⁹

Karşıtlar birbiriyle uyuşamayacağı için de kötü, iyi ile bir araya gelemez; ona ne zarar verebilir ne yarar sağlayabilir. Her insanda onu Tanrı'ya yaklaştıran bir güç, “akıl” bulunur ve insan her koşulda onu izleyip izlememekte özgürdür. İşte burada kaderden bağımsız olan “irade özgürlüğü” devreye girer. Bu sebeple Seneca'ya göre insan ne yaşarsa yaşasın, içsel özgürlüğünü korumak, aklının; yani aslında tanrının izinden gitmek onun elindedir. Bunu uygulayabildiği ve her durumda aklının izinden gidebildiği için diğer insanlardan farklı ve tanrısal olan bilge, adeta dışarıdan gelecek her duruma kapalıdır, çünkü sahip olduğu iyilikler ona yeter:

“Ayrıca **doğruluk**, haksız bir şeye tahammül edemez, çünkü karşıtlar birbirleriyle uyuşmazlar;⁹⁰ doğruluğa aykırı olmayan hiçbir haksızlık da olamayacağına göre; bilgeye karşı haksızlık olamaz. Eğer hiç kimse ona haksızlık yapamıyorsa, şaşırmana gerek yok: hiç kimsenin ona iyiliği de dokunamaz... çünkü tanrısal şeylerin ne yardım edilmeye ihtiyaçları vardır, ne de onlar yaralanabilirler. Bilge de tanrılara benzeyen ve en yakın duran kişidir, ölümlülüğü hariç tutulursa Tanrı gibidir.”⁹¹

Yukarıdaki ilk cümlede geçen “**iustitia**” kelimesinin ilk anlamı “adalet”tir. Ancak bu kelime aynı zamanda “doğruluk, dürüstlük” anlamına da gelmektedir ki; cümlede bu kelimeyle “doğru kişi, doğru davranan iyi kişi” anlatılmak istendiği için “doğruluk” anlamında kullanılmıştır. Hiç kimsenin zararının ya da yararının ona dokunmadığı, olayların geçiciliğini ve sağlam olmayışını görebilen, her şeye tanrısal gözle ve nedenselliğini görerek bakabilen bilgeye talihin oyunları zarar veremez:

* Seneca'nın bahsettiği bu olayda aslında kasıtlı bir şey yoktur. Seneca bu olaydan başka bir eserinde şöyle bahsetmiştir:

“M. Catonem ignorans in balineo quidam percussit imprudens; quis enim illi sciens faceret iniuriam? Postea satis facienti Cato, 'non memini' inquit 'me percussum.' Melius putavit non agnoscere quam uindicare.”

“ Marcus Cato'ya tanımadığı birisi farkında olmadan çarptı; zira kim böyle bir adama bilerek zarar verir? Daha sonra Cato, özür dileyen bu adama ‘Bana hiç kimse vurmadı ki!’ dedi. İntikam almaktan ziyade aldırmanın daha doğru olduğunu düşünüyordu.” (Seneca, **De Ira**, 32, 2)

⁸⁹ Seneca, **De Constantia Sapientis**, XIV, 3: “At sapiens colapho percussus quid faciet? Quod Cato, cum illi os percussum esset: non excanduit, non uindicavit iniuriam, ne remisit quidem, sed factam negavit; maiore animo non agnouit quam ignouisset.”

⁹⁰ **Karş.:** Seneca, **De Providentia**, II, 1: “Nihil accidere bono uiro mali potest: non miscentur contraria.”: “Hiçbir kötülük iyi insana ulaşamaz: karşıtlar bir arada bulunmazlar.”

⁹¹ Seneca, **a.e.**, VIII, 1 - 2: “Praeterea **iustitia** nihil iniustum pati potest, quia non coeunt contraria; iniuria autem non potest fieri nisi iniuste; ergo sapienti iniuria non potest fieri. Nec est quod mireris, si nemo illi potest iniuriam facere: ne prodesse quidem quisquam potest... quoniam diuina nec iuuari desiderant nec laedi possunt, sapiens autem uicinus proximusque dis consistit, excepta mortalitate similis deo.”

“Kim bir nedene dayanarak, insansal olaylara tanrısal bir ruhla yaklaşırsa, haksızlığa maruz kalacağı bir durum olmaz. Yalnızca bir insandan mı bahsettiğimi sanıyorsun? Kuşkusuz talihin gerisinde olmayan birinden bahsediyorum, öyle ki talih ne zaman erdemle karşılaşsa, hiçbir zaman gittiği şekilde geri dönemedi.”⁹²

Talihin gücünü yenebilen, olaylara tanrısal ruhla yaklaşabilen bilge kişi, olaylara bakış açısındaki farkıyla, yaşanılanı farklı değerlendirir ve bu onu sıradan insandan üstün kılan en önemli özelliğidir. Bilge adeta birçok şeye göğüs germiş kahramanların soyundan gelir:

“Böylece kutsal olan mücadelelerde pek çokları, saldıranların gücüne azimli bir **dayanıklılık**la direnip üstün geldiler. Buradan yola çıkarak, bilgenin, **sabırla dayanma** ve düşmanca olan her saldırıyı usandırma gücüne uzun süren ve güvenilir bir alıştırma ile erişen kişilerin soyundan geldiğini düşün!”⁹³

Yukarıdaki dizelerde Seneca’nın, eserin diğer bölümlerinde “**duritia**”, “**rigor**”, “**firmitas**” kelimeleriyle ifade ettiği “dayanıklılık” kavramı için bu kez “**patientia**” kelimesini kullandığını görüyoruz. Diğer cümlede geçen “**perpeti**” fiili ise “sabırla dayanmak” anlamında olup, “**perferre**” fiilinde olduğu gibi, “tamamıyla” anlamına gelen “**per-**” öneki sebebiyle güçlü bir sabrı niteleyen bir fiil haline gelmiştir.

Bilge kötülüklere katlanabildiği gibi maddî şeylere de önem vermeyen biri olduğundan, evi de kendi gibi sade ve mütevazı olacaktır. Talihin getirdiklerine güvenmeyen bilgenin evine uğrayan talih, ondan geri alabileceği pek bir şey olmadığını görecektir ve eli boş dönecektir:

“Bilgenin evi küçüktür, süs yoktur, gösteriş yoktur, rüşvetle kandırılabilen ve kibirle kalabalığı dağıtan hiçbir kapı muhafızıyla korunmaz, ama bu boş ve **vergileri olmayan** kapıdan talih geçmez; çünkü talih, hiçbir şeyin kendisine ait olmadığı o evde kendisi için bir yer olmadığını bilir.”⁹⁴

“**Liber**” (özgür) sıfatının, burada bir başka kullanımını görüyoruz. Bu sıfat, hal eklerinden ayrılma halini (**ablativus**) alan bir kelimeyle kullanıldığında “-sız, -den

⁹² Seneca, **a.e.**, VIII, 3: “Qui rationi innixus per humanos casus diuino incedit animo, non habet ubi accipiat iniuriam — ab homine me tantum dicere putas? ne a fortuna quidem, quae quotiens cum uirtute congressa est, numquam par recessit.”

⁹³ Seneca, **a.e.**, IX, 5: “Sic in certaminibus sacris plerique uicerunt caedentium manus obstinata patientia fatigando: ex hoc puta genere sapientem, eorum qui exercitatione longa ac fideli robur **perpetiendi** lassandique omnem inimicam uim consecuti sunt.”

⁹⁴ Seneca, **a.e.**, XV, 5: “Domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis adseruatur ianitoribus turbam uenali fastidio digerentibus, sed per hoc limen uacuum et **ab ostiariis liberum** fortuna non transit: scit non esse illic sibi locum ubi sui nihil est.”

özgür, -den muaf’ anlamına gelmektedir. Yukarıdaki cümlede “vergileri olmayan” ifadesi için de bu yapı kullanılmıştır. Buna göre; “**ab ostiariis liberum**”, “vergilerden muaf, vergisiz” anlamına gelmektedir.

Sahip olduğu erdemiyle zengin ve mutlu olan bilge, kendisinden ve ruhunda sahip olduklarından başka hiçbir şeye, özellikle de talihin getirdiklerine değer vermez ve güvenmez. Bilgeye geldiğinde değer görmeyen ve ona bir şey armağan edemeyen talih, ondan hiçbir şey alıp götüremez:

“Bilge kişi hiçbir şey yitiremez; her şeyi kendisinde toplamıştır, talihe hiç güvenmez, güven içinde kendi iyiliklerine sahiptir ve erdemiyle mutludur... şans, kendisi vermediyse hiçbir şeyi alıp götürmez; erdemi de şans vermediği için değerini düşüremez.”⁹⁵

Erdeme sahip olan bilge dışsal hiçbir şeye gerçek anlamda sahip olduğunu düşünmez; çünkü onların talihin bir armağanı olduğunu ve bir gün elinden gidebileceğini bilir. Bu duruma örnek olarak Seneca bir mektubunda yaşanmış bir olayı, bilge Stilbon’un yitirdiği şeylere rağmen gerçekten sahip olduğunu düşündüğü erdemini koruduğu için olayları nasıl metanetle karşıladığını, talihin getirdiklerini nasıl hor gördüğünü anlatır:

“Lâkabı ‘Poliorcetes’ olan (kral) Demetrius*, Megara’yı** ele geçirmişti. Filozof Stilbon’a*** herhangi bir şeyini yitirip yitirmediğini sordu. Stilbon’un ona cevabı şu oldu: “Hiçbir şeyimi yitirmedim, bana ait olan her şey benimle birlikte!” Oysa Stilbon’un mirası ganimete ayrılmış, kızlarını düşman kaçırmış, ülkesi yabancı bir yönetime geçmişti; galip gelen ordusunun askeriyle etrafı çevrelenen kral, tahta kurulmuş onu sorguluyordu. Ama o, zaferi krala bıraktı ve şehir alındığı halde, kendisinin yalnızca yenilmemiş değil, aynı zamanda **yaralanmamış** olduğunu kanıtladı; çünkü elle tutulamayan gerçek bir iyiliğe sahipti. Ayrıca bozguna uğratılıp ve yağmalanıp götürülen şeylerin kendine ait olmadığını, ama **rastlantısal** ve şansın hükmü altındaki şeyler olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden onları, kendisine ait değilmiş gibi görürdü. Çünkü dışardan gelen tüm zenginliklerin sahipliği kısa süreli ve güvensizdir... Savaş, düşman ve şehirlerin ünlü yağmacısı bu adamdan hiçbir şey alıp götürmedi.”⁹⁶

⁹⁵ Seneca, **a.e.**, V, 4: “Sapiens autem nihil perdere potest; omnia in se reposuit, nihil fortunae credit, bona sua in solido habet contentus uirtute... nihil eripit fortuna nisi quod dedit; uirtutem autem non dat, ideo nec detrahit...”

* Demetrius **Poliorcetes** (Kuşatan Demetrius): Asya kralı Antigonos’un oğlu, Megara’yı ele geçiren Makedonya kralı.

** Megara: Yunanistan’ın doğusunda bir şehir.

*** Filozof Stilbon: İ.Ö. 4. yy’da yaşamış, diyalektik konusunda yetenekli, erdem anlayışında Stoacıların atası sayılan Yunanlı filozof. (aynı hikâye için bkz. Seneca, **Ahlâkî Mektuplar**, I, 9; 18).

⁹⁶ Seneca, **a.e.**, V, 6- 7; VI, 1: “Megaram Demetrius ceperat, cui cognomen Poliorcetes fuit. Ab hoc Stilbon philosophus interrogatus num aliquid perdidisset, 'nihil,' inquit 'omnia mea mecum sunt.' Atqui et patrimonium eius in praedam cesserat et filias rapuerat hostis et patria in alienam dicionem

Seneca'nın "yaralanmamış" sıfatı için önceden kullandığı "**invulnerabilis**" sıfatı yerine "**indemnitas**" sıfatını; "rastlantısal olay" için ise önceden kullandığı "**casus**" ve zarf halini kullandığı "**fortuitus**" kelimeleri yerine, "yabancı, dıştan gelen" anlamlarına da gelen "**adventicium**" sıfatını kullandığını görüyoruz. Stilbon gibi bilgiler, adeta duvarlarla çevrelenmiş gibidirler. O duvarları hiç kimse ya da hiçbir olay yıkamaz, onlar bu sayede bilgeye ulaşamaz; bu güvende oluşu onları diğer insanlardan üstün kılar, hatta tanrısallaştırır:

"İnsanî ve tanrısal erdemlerle dolu olan o kusursuz adamın hiçbir şey yitirmedini bil! Onun iyilikleri sağlam ve aşılmaz duvarlarla çevrelenmiştir. Bilgeyi koruyan o duvarlar hem alevden, hem de saldırdan yana güvendedir, hiçbir girişe izin vermezler; üstün, yenilmez ve Tanrı gibidirler."⁹⁷

Bilge Stilbon içsel özgürlüğünü şu cümlelerle anlatır:

"İşte size; o pek çok kentleri tahrip edenin egemenliğinde koçbaşı darbesiyle kale duvarlarının harap edildiğini; kulelerin yüksekliğinin, yeraltı geçitleriyle veya gizli hendeklerle aniden çökertildiğini ve en yüksek kalelere eşit olması için siperin yükseltildiğini, ama sağlam bir ruhu sarsacak hiçbir savaş makinesinin icat edilemediğini kanıtlamak için buradayım!"⁹⁸

Seneca, Stilbon'daki dayanıklılığın ve ruh yüceliğinin, insanlarda kolay kolay bulunamayacağını düşünen arkadaşı Serenus'a şu cevabı vererek bilgeyi tarif eder:

"Şunlardan şüphelenmen için hiçbir sebep yok: ölümlü bir insanın dünyevi meselelerin üzerine çıkabileceğinden ya da acılara, kayıplara, yaralara, kederlere, ortalığı kasıp kavuran olayların büyük kargaşasına kaygısızca baktığından; hem zorluklara sakince katlandığından, hem de talihli durumlara ölçülü yaklaştığından. Ayrıca ne zorluklara boyun eğerek ne de talihli durumlara güvenerek farklı durumlara rağmen değişmeden kaldığından ve kendisi hariç hiçbir şeyi kendisinin saymadığından; hatta

peruenerat et ipsum rex circumfusus uictoris exercitus armis ex superiore loco rogitabat. At ille uictoriam illi excussit et se urbe capta non inuictum tantum sed **indemnem** esse testatus est; habebat enim uera secum bona, in quae non est manus iniectio, at quae dissipata et direpta ferebantur non iudicabat sua, sed **aduenticia** et nutum fortunae sequentia. Ideo ut non propria dilexerat; omnium enim extrinsecus adfluentium lubrica et incerta possessio est... cui bellum et hostis et ille egregiam artem quassandarum urbium professus eripere nihil potuit."

⁹⁷ Seneca, **a.e.**, VI, 8: "Ergo ita habe, Serene, perfectum illum uirum, humanis diuinisque uirtutibus plenum, nihil perdere. Bona eius solidis et inexsuperabilibus munimentis praecincta sunt... illa quae sapientem tuentur et a flamma et ab incursu tuta sunt, nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, dis aequa."

⁹⁸ Seneca, **a.e.**, VI, 4: "En adsum hoc uobis probaturus, sub isto tot ciuitatium euersore munimenta incussu arietis labefieri et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis repente desiderare et aequaturum editissimas arces aggerem crescere, at nulla machinamenta posse reperiri quae bene fundatum animum agitent."

kendisine de, daha iyi olan o kısımla* değer verdiğinden de hiç şüphen olmasın!”⁹⁹

Stilbon ne yaşamış olursa olsun ve elinden ne giderse gitsin onda kalan ve gerçekten sahibi olduğu şey erdem olduğu için, erdemin olaylardan ne kadar özgür olduğunu anlatır:

“Tek başına ve yaşlı bir haldeyken, çevremdeki düşmanca her şeyi gören ben, yine de servetimin* bozulmamış ve sağ salim olduğunu gösteriyorum: Neye sahip olduysam, hâlâ koruyorum ve hâlâ da sahibim. Benim yenilmiş, seninse yenmiş olduğuna inanman için bir sebep yok: senin talihin benimkini yendi. O geçici ve sahibini değiştiren şeyler nerede bilmiyorum: ama benim sahip olduğum şeylere gelince, onlar benimledirler ve hep benimle olacaklar... hiç şüphesiz zarar görmemiş ve eksilmemiş olan her şeye sahibim.”¹⁰⁰

Seneca’nın yukarıdaki örnekle de zenginleştirdiği anlatımına göre erdem her olayda aynı kalabildiği için özgürdür ve ne olursa olsun değişmeyen, iyiliğinden hiçbir şey kaybetmeyendir:

“(Erdem) özgürdür, **yaralanmayan**dır, değişmeyendir, **sarsılmayan**dır. Şans eseri olaylara karşı öyle **dayanıkl**ıdır ki, şüphesiz ne yolundan döndürülebilir, ne de boyun eğdirilebilir; endişe verici bir şeye karşı hazırlıklıdır, keskin bakışları ona diker, ifadesi hiç değişmez; ona acımasız veya talihli gözükseler bile.”¹⁰¹

Seneca erdemi tanımlarken kullandığı “yaralanmayan” sıfatı için bu kez “**inviolabilis**”i; “sarsılmayan” için ise eserin diğer bölümlerinde kullandığı “**solida**”nın yerine “**inconcussa**” sıfatını kullanmıştır. Dayanıkl kelimesi için ise eserin başka yerlerinde kullandığı ve aynı zamanda “yaralanmayan” anlamına da gelen “**invulnerabilis**” sıfatı yerine “sabit”, “sağlam” anlamlarına da gelen “**indurata**” sıfatını kullanmıştır. Erdemli bir insan olmak, sarsılmaz olmanın yanı

* erdemle.

⁹⁹ Seneca, **a.e.**, VI, 3: “non est quod dubites an attollere se homo natus supra humana possit, an dolores damna, ulcerationes uulnera, magnos motus rerum circa se frementium securus aspiciat et dura placide ferat et secunda moderate, nec illis cedens nec his fretus unus idemque inter diuersa sit nec quicquam suum nisi se putet, et se quoque ea parte qua melior est.”

* erdemimin.

¹⁰⁰ Seneca, **a.e.**, VI, 5- 6- 7: “solus et senior et hostilia circa me omnia uidens tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor: teneo, habeo quidquid mei habui. Non est quod me uictum uictoremque te credas: uicit fortuna tua fortunam meam. Caduca illa et dominum mutantia ubi sint nescio: quod ad res meas pertinet, mecum sunt, mecum erunt... ego quidem omnia integra inlibataque habeo.”

¹⁰¹ Seneca, **a.e.**, V, 4: “... libera est, inuolabilis, inmota, inconcussa, sic contra casus indurata ut ne inclinari quidem, nedum uinci possit; aduersus apparatus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex uultu mutat siue illi dura siue secunda ostentantur.”

sıra; akla sahip olan insanın, sadece günlük ihtiyaçlarını karşılayan hayvanlarla ortak olan kısmından sıyrılıp tanrısal akıldan pay alarak ve doğayı izleyerek üstün bir duruma gelmesidir. Bu görevi yerine getirebilmek için de kişi karşılaştığı saldırılardan kaçmamalı, erdemini koruyarak onların karşısında durmalıdır:

“Baskı altında bırakılsan da, tehlikeli bir güç tarafından etrafın sarılsa da, yine de kaçıp gitmek utanç vericidir: doğanın sana verdiği görevi göz önünde tutman gerekir. Bu görevin ne olduğunu mu soruyorsun? Erdemli bir insan olmak.”¹⁰²

Dışsal olaylardan bağımsız olan ve sahip olduğu erdemlerine de hayatında en önemli yeri veren bilge, onu her zaman koruyacak ve geçici durumlara kapılmayacaktır. Bu durumda da geçici olarak sahip olduklarını yitirmek onu nasıl yaralamayacaksa, karşı taraftan gelecek bir tehlike de onun için haksızlık sayılmaz:

“Böylece bilge, elinden gitmesine **maruz kalacağı** hiçbir şeyi yitirmeyecektir; çünkü zaten sahip olduğu tek şey, ondan hiçbir zaman uzaklaşamayacağı erdemidir, diğer şeylere geçici olarak sahip olur. Buna rağmen kim kendisine ait olmayan bir şeyin kaybından dolayı endişelenir? Eğer haksızlık, bilgenin kendisine ait olan şeylerden hiçbirini **yaralayamazsa**, güvenli erdemi sayesinde kendisine ait olanlar da güvenliyse, bilgeye haksızlık olamaz.”¹⁰³

Seneca eserin başka yerinde “hissetmek, duyumsamak” anlamında yazdığı “**sentire**” fiilinin bu kez “başına gelmek, maruz kalmak” anlamını kullanmıştır. “Yaralamak” için ise diğer bazı cümlelerinde edilgen halini kullandığı “**laedere**” fiilini kullanmıştır. Bu durumda her zaman güvende olan bilge için herhangi bir olayın bir başka olaydan farkı yoktur; şu ya da bu olay bilgenin başına geldiğinde onlardan etkilenmeyeceği için haksızlık görmüş sayılmayacaktır:

“Şöyle söylemekten vazgeçin: “Öyleyse bilge, eğer gözü oyulsa haksızlık görmüş olmayacak mı? Eğer ahlâkı bozuk çirkin sözleriyle forum boyunca yuhalsansa hakaret görmüş olmayacak mı? ... Ya da doğuştan gelen onur duygusu için rahatsız edici olduğu düşünülen o şeylerin bir diğerine katlanmaya zorlansa, yine bilgeye haksızlık edilmiş olmayacak mı?”¹⁰⁴

¹⁰² Seneca, **a.e.**, XIX, 3: “Etiam si premeris et infesta ui urgeris, cedere tamen turpe est: adsignatum a natura locum tuere. Quaeris quis hic sit locus? uiri.”

¹⁰³ Seneca, **a.e.**, V, 4 - 5: “Itaque nihil perdet quod perire **sensurus** sit; unius enim in possessione uirtutis est, ex qua depelli numquam potest, ceteris precario utitur: quis autem iactura mouetur alieni? Quodsi iniuria nihil **laedere** potest ex his quae propria sapientis sunt, quia <salua> uirtute sua salua sunt, iniuria sapienti non potest fieri.”

¹⁰⁴ Seneca, **a.e.**, XV, 1: “Desinite itaque dicere: 'non accipiet ergo sapiens iniuriam, si caedetur, si oculus illi eruetur? Non accipiet contumeliam, si obscenorum uocibus improbis per forum agetur?... si quid aliud ferre cogetur eorum quae excogitari pudori ingenuo molesta possunt?’”

Bilgenin erdemlerinden biri de alçakgönüllülüğüdür, bilge talihi getirdikleriyle övünmez. Eğer övünülecek bir şey varsa o da, yaşamın zorluklarına, insanların kötülüklerine rağmen bozulmayan ahlâkı ve koruduğu erdemidir. Seneca başkalarına hakaret edenin de genellikle kendinden daha değerli insanlara karşı ruhunun acizliğinden dolayı böyle yaptığını söyler. Ayrıca talihi getirdikleriyle övünenlerin sahte gururunu ve oradan doğan hakaretini önemsemez:

“Hakaretlerin çoğunu kibirli, küstah olanlar ve iyi talihi kötü taşıyanlar yaptıklarından dolayı, bilge o kibirli ruh halini onaylamamak için tüm ruhların en güzel erdemine; alçak gönüllülüğe sahiptir. Alçakgönüllülük; bu türden, hayallerin boş güzellikleri ve rüyalardan başka bir şey olmayan, içlerinde sağlam ve gerçek hiçbir şey bulunmayan her ne varsa, onu aşar. Aynı zamanda, küstahlık edebilmek için kendinden çok yukarıdakileri hor gören herkesin aslında onlardan daha değersiz olduğunu düşünür.”¹⁰⁵

Dünyevî zenginliklere sahip olup boş gururla farklı olduğunu sanan insanların aksine, onu her şeyin üzerine yükselten ve gerçekten sahip olduğu erdemi bilgeyi herkesten üstün kılan özelliğidir ve aynı dünyanın içinde ona farklı bir yer verir:

“... sahip olduğu erdemi, sizinle hiçbir ortak yanı olmayan bilgeyi adeta dünyanın başka bir bölgesine yerleştirmiştir.”¹⁰⁶

Dünyevî zenginlikleriyle övünen insanlar çocuklardan yalnızca beden olarak farklıdır. Çünkü ruhunu erdemlerle donatmak ya da kusurlarını düzeltmek için hiç çaba sarfetmemiş, şımarıklıklarında en ufak bir azalma, tutkularında hiçbir seçim olmamış; tüm hatalarını sürdürmeye devam etmişlerdir:

“Onlarda ruhun kötülükleri bulunan, yaşlandıkça daha çok hatalar yapan, çocuklardan yalnızca büyüklük ve vücut şekli bakımından farklı olan, onlardan daha az şımarık ve kararsız olmayıp, tutkuları hiç ayırt etmeden elde etmeye çalışan, huzursuz, yaratılıştan değil de korkudan dolayı sessiz olan bu kişiler hiç büyümüşler mi?”¹⁰⁷

Bilge, haksızlık yapıldığını düşündüğü için değil, kendilerini düzeltmekten aciz bu kişileri kötülükten vazgeçmeleri için cezalandırır. Çünkü bencillikten uzak olan

¹⁰⁵ Seneca, a.e., XI, 1- 2: “Praeterea cum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant et male felicitatem ferentes, habet quo istum adfectum inflatum respuat, pulcherrimam uirtutem omnium [animi], magnanimitatem: illa quidquid eiusmodi est transcurrit ut uanas species somniorum uisusque nocturnos nihil habentis solidi atque ueri. Simul illud cogitat, omnes inferiores esse quam ut illis audacia sit tanto excelsiora despicere.”

¹⁰⁶ Seneca, a.e., XV,2: “In quantumcumque ista uel numero uel magnitudine creuerint, eiusdem naturae erunt: si non tangent illum parua, ne maiora quidem; si non tangent pauca, ne plura quidem.”

¹⁰⁷ Seneca, a.e., XII, 1: “An quicquam isti profecerunt quibus animi mala sunt auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt, ceterum non minus uagi incertique, uoluptatum sine dilectu adpetentes, trepidi et non ingenio sed formidine quieti?”

iyilikler insanı bilge, yalnızca kendi iyiliği için değil, tüm evrenin iyiliği için çaba gösterir:

“Bu yüzden bilge; bu adamların hakaretlerini nedensiz yere kaba güldürü olarak kabul etmez ve kimi zaman, sanki onlar çocukmuş gibi talihsizlikle ve cezayla uyaracaktır; ama haksızlığa maruz kaldığını düşündüğü için değil, haksızlık yapmış oldukları için ve yapmayı bıraksınlar diye cezalandıracaktır... Çünkü kendine yapılanın öcünü almaz, o kişileri düzeltir!”¹⁰⁸

Bir hekim nasıl hastaları bağırıp, o hasta halleriyle, çektikleri acıyla sinirleri yıprandığı için kendini kontrol edemeyip onu kızdıracak sözler söylerse söylenenlerden etkilenmez ve onlara hiç kızmazsa; bilge de aynı şekilde, görkemli görünüşlerine, yüksek mevkilerine ve kibirli tavırlarına rağmen ruhlarının hasta olduğunu bildiği kişiler yanlış davranışlarda bulundukları zaman o insanlara kızmaz:

“Hekimin kendi hastalarına gösterdiği tavrı bilge herkese karşı gösterir... Bilge, **toga**’nın ve morların içinde * çalım atarak yürüyen, sağlıklıymış gibi görünüp, aslında nefesine hâkim olmayan hastalardan farklı görmediği herkesin aslında sağlıklı olduğunu bilir.”¹⁰⁹

Nasıl ki kendisinden kötü durumdaki birisi ona yakınlık gösterince gururlanmazsa, mevki ve zenginlik bakımından kendisinden üstün olan birisi ona yüz vermeyince de aynı tavırla karşılık verir. Çünkü aslında bu kişilerin dilencilerden farksız olduklarını, hatta daha kötü durumda olduklarını düşünür. Çünkü dilenci ihtiyacı olduğu kadarıyla yetinirken, bu kişilerin istekleri hiç bitmez:

“Aynı tavırla bilge, onların itibarlarını hiç dikkate almaz, aynı kişilere başarılarını överek neredeyse hiç değer biçmez. Bir dilenci ona saygı gösterdiğinde nasıl göğsü kabarmayacaksa ve en alt sınıftan bir kişi onun selâmına aynı şekilde karşılık vermediğinde bunu nasıl hakaret saymayacaksa; bu durumda birçok zengin kişi ona hürmet etmediğinde, o da kuşkusuz onlara hürmet etmeyecektir. Çünkü onların dilencilerden hiçbir farkı olmadığını, aksine onlardan daha zavallı olduklarını bilir; çünkü dilenciler küçük bir şey isterken, bunlar fazlasını isterler- ve yine eğer Med Kralı* veya Asia kralı Attalus** onun selâmını sessizlik içinde veya kibirli bir yüz ifadesiyle görmezlikten gelirse, bundan rahatsız olmayacaktır.”¹¹⁰

¹⁰⁸ Seneca, a.e., XII, 3: “Non inmerito itaque horum contumelias sapiens ut iocos accipit, et aliquando illos tamquam pueros malo poenae admonet [adficat], non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt, et ut desinant facere... Non enim se ulciscitur, sed illos emendat.”

* **purpuratus**: Yetkinin sembolü olan, yüksek görevliler tarafından giyilen mor renkli pelerin “**virga purpura**” giymiş kişi.

¹⁰⁹ Seneca, a.e., XIII, 2: “Hunc adfectum aduersus omnis habet sapiens quem aduersus aegros suos medicus... Scit sapiens omnis hos qui togati purpuratique incedunt, ualentes colorati, male sanos esse, quos non aliter uidet quam aegros intemperantis.”

* **Medler**: Media halkı. Bugünkü Azerbaycan, Şirvan, Ghilan ve Mazanderan’da yerleşik halk.

Nasıl ki kötülüğe sahip olanın iyilik veremeyeceğinden eminse ve bu yüzden ruhu gereği kötülük verenin saldırılarını önemsemezse, mevkice üstünlüğün bir değer taşımadığını düşünen bilge, kral da aynı şekilde davransa ondan da etkilenmeyecektir. Onun konumunun, büyük bir ailede hasta ve aklını yitirmiş kişilere bakmakla yükümlü bir köleninkinden daha fazla gıpta edilecek hiçbir şeyi olmadığını bilir; neticede ruhun dertleri ve kusurları aslında dışsal durumdan değil, kişinin bunlara bakış açısından, önemsemesinden, ruhunun duygusal yapısından ve seçiminden kaynaklanır:

“... elinin altında kötüden başka bir şey olmayan biri nasıl olur da iyiliğe sahip olur? Bu yüzden bilge, böyle bir adamın nezaketini veya kabalığını nasıl önemsemezse, kralinkini de aynı şekilde önemsemez... Bu yüzden bilge, hiç kimsenin hakaretinden **etkilenmeyecektir**; çünkü herkes birbirinden farklıdır, ancak bilge, aynı budalalığa sahip olduklarından ötürü hepsinin aslında aynı olduğunu düşünür.”¹¹¹

Burada Seneca, “rahatsız etmek, etkilemek, harekete geçirmek” anlamlarına gelen “**movere**” fiilinin edilgen halini kullanmış; bu haliyle (**moveri**) “etkilenmek”, “alınmak” anlamında kullanılmıştır. Önemli olan, yapılan hareketi hak etmemektir. Zaten bilgenin saldırıları hak etmiyor olmasındaki en büyük sebep, kimseye kötülüğü dokunamayacağı gibi, her zaman doğruların peşinden giden aklını hayatında egemen kılmasıdır:

“Bu saldırıları önemsiz görmek için bilge bir kişi olamaya gerek yok; yalnızca aklı başında olup, kendisine şöyle diyebilen biri olmak gerekir: “Başıma gelen bu şeyleri hak ediyor muyum, yoksa hak etmiyor muyum? Eğer hak ediyorsam hakaret değildir, hakkımda doğru bir incelemedir; eğer hak etmiyorsam, bu adaletsizliği yapanın kendinden utanması gerekir.”¹¹²

^{**} Asia kralı Attalus: Türkiye’nin kuzeybatısındaki Bergama şehrinin kralı. İ.Ö. 133 yılında ölmeden önce, Roma emperyalizminin kazanmakta olduğu güç karşısında dayanamayıp, çocuksuz olduğu için vasiyetinde devleti, Roma’ya miras bırakır.

¹¹⁰ Seneca, **a.e.**, XIII, 2- 3: “... et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem parum honorifice facta. Quemadmodum non placebit sibi, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuum salutationem non reddiderit, sic ne suspiciet quidem, si illum multi diuites suspexerint - scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse; illi enim exiguo, hi multo egent— et rursus non tangetur, si illum rex Medorum Attalusue Asiae salutantem silentio ac uultu adroganti transierit. Scit statum eius non magis habere quicquam inuidendum quam eius cui in magna familia cura optigit aegros insanosque compescere.”

¹¹¹ Seneca, **a.e.**, XIII, 4- 5: “... quid enim is boni habet sub quo nemo nisi malus est? Ergo ut huius humanitatem inhumanitatemque negligit, ita et regis... Nullius ergo **mouebitur** contumelia; omnes enim inter se differant, sapiens quidem pares illos ob aequalem stultitiam omnis putat.”

¹¹² Seneca, **a.e.**, XVI, 3: “... ad quas despiciendas non sapiente opus est uiro, sed tantum consipiente, qui sibi possit dicere: 'utrum merito mihi ista accidunt an inmerito? Si merito, non est contumelia, iudicium est; si inmerito, illi qui iniusta facit erubescendum est.'”

Bilgenin her türlü erdemini anlatan, kötü muamelelerden nasıl yara almadan kurtulabildiğini örneklerle gösteren Seneca'nın okurlarına tavsiyeleri vardır: Bu tür olaylara hazırlıklı olunmasını ve bu tür durumlarda sakin kalınmasını öğütler. Ama bu, zenginliklerinden ve kibirlerinden, hatalarından hiçbir şey eksilmeyenlerin zarar görmemişliğinden ve vurdumduymazlıklarından ötürü kayıtsız kalmaları gibi bir tavır değil; bilge bir kişinin özgürlüğe, sahip olduğu erdemi koruyabildiği için sahip olduğunun bilinciyle huzurunu korurkenki tavrıdır. Bilgenin erdemini ve sarsılmazlığını yüceltmek amacıyla onu över ve insanlara böyle durumlarda sakin kalmalarını tavsiye eder:

“Sizden rica ediyorum, bilge haksızlıktan **özgür kalırken**, bu durumu sakince karşılayıp hem ruhlarımızla hem de kulaklarımızla hazır bulunalım! Ama şehvetinizden, açgözlü isteklerinizden, ya da kör talihinizden ve kibrinizden hiçbir şey eksilmediği için değil; siz hatalarınızı korurken, bilge kişi bu özgürlüğü istediği için. Size haksızlık yapılmasının mümkün olmadığını değil; ama bilgenin tüm haksızlıkları uzaklaştırdığını ve kendisini sabırla ve ruhunun büyüklüğüyle koruduğunu ortaya koyuyoruz.”¹¹³

Seneca'nın yukarıdaki cümlede “haksızlıktan özgür kalırken” deyişi için kullandığı ve “**excipere**” fiilinin edilgen mastarı olan “**excipi**” fiili, bu haliyle “-den özgür olmak, -in dışında olmak” anlamlarına gelmektedir. Seneca'ya göre bizi kışkırtan her türlü duygudan, öfkeden, kavgadan uzak durmalıyız; ruhlarımızı eğitmemiş, kusurlarını görmezden gelmiş cahillerden gelen iyilikleri ve ruhları kötülükle dolu olduğu için yalnızca onlar tarafından yapılabilecek kötülükleri ve saldırıları önemsememeliyiz. Çünkü olanlardan etkilenip korku ve beklentiye sürüklenen ruh yorgun düşer ve bu durum atalete, yapmamız gereken görevlerimizi ihmal etmemize yol açar:

“Ağız dalaşına ve kavgaya girmemeliyiz. Bizi kışkırtan bu şeylerden uzak durmalı ve cahillerden gelen her ne olursa önemsememeliyiz (zaten cahillerden başka kimse tarafından olamaz), halkın rastgele değer biçtiği itibarlara da, adaletsizliklere de önem vermemeliyiz. Ne birine üzülelim, ne birine sevinelim, yoksa saldırıların sürekli korkusuyla veya yorgunluğuyla gerekli şeyleri ihmal ederiz; hoşumuza gitmeyen bir şey duyduğumuzda

¹¹³ Seneca, **a.e.**, IX, 4: “Fauemus, obsecro uos, huic proposito aequisque et animis et auribus adsumus, dum sapiens iniuriæ **excipitur**. Nec quicquam ideo petulantiae uestrae aut rapacissimis cupiditatibus aut caecae temeritati superbiaeque detrahitur: saluis uitis uestris haec sapienti libertas quaeritur. Non ut uobis facere non liceat iniuriam agimus, sed ut ille omnes iniurias in altum demittat patientiaque se ac magnitudine animi defendat.”

zayıf kederimiz bizi daraltınca; bazen yararlı oldukları halde halkımız ve kendimiz için görevlerimizi görmezden geliriz.”¹¹⁴

Seneca bizi son olarak iyilikten vazgeçmememiz için uyarır. Her zaman iyi olanı yapmalı, iyiliğin bir gün kötülükleri yeneceğine inanarak asla yolumuzdan dönmemeli, iyiliklerin olmasına ve devam etmesine bu sayede izin vermeliyiz:

“İyiliğinize karşı koymayın, gerçeğe varıncaya kadar bu umudu ruhunuzda besleyin, gönüllü olarak daha iyi şeylere yönelin ve inancınızla, isteğinizle bunların olmasına yardım edin.”¹¹⁵

Aslında kötü talih ve onu yenen bilge insan, evrenin yararınadır ve insanlara yol göstermesi için bir timsaldir. Tanrının seçtiği bu güçlü ruh, tüm insanlığa örnek olacak ve onlara talihin üzerine yükselerek içsel özgürlüğünü korumaları için güç verecektir:

“Yenilemeyen bir şeyin olması, talihin ona hiçbir şey yapamayacağı bir kişinin var olması, evrenin yasasına göre insanlığın yararınadır.”¹¹⁶

¹¹⁴ Seneca, **a.e.**, XIX, 1:

“Non est in rixam conluctationemque ueniendum. Procul auferendi pedes sunt et quidquid horum ab imprudentibus fiet (fieri autem nisi ab imprudentibus non potest) neglegendum et honores iniuriaequae uulgi in promiscuo habendae. Nec his dolendum nec illis gaudendum; alioqui multa timore contumeliarum aut taedio necessaria omittemus publicisque et priuatis officiis, aliquando etiam salutaribus, non occurremus, dum muliebris nos cura angit aliquid contra animum audiendi.”

¹¹⁵ Seneca, **a.e.**, XIX, 4: “Ne repugnate uestro bono et hanc spem, dum ad uerum peruenitis, alite in animis libentesque meliora excipite et opinione ac uoto iuuate...”

¹¹⁶ Seneca, **a.e.**, XIX, 4: “...esse aliquid inuictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit, e re publica est generis humani [est].”

SONUÇ

“Düşünen insan” binlerce yıldır hayatı sorgulamış, yaşama amacını, evrenin yasalarını anlamaya çalışmış ve onun eksikliğini hissederek dünyaya gözlerini açtığı mutluluğu aramış, onun peşine düşmüştür. Felsefenin köklerinin ortaya çıktığı ilk zamanlarda, İ.Ö. 7. yy.’da İonialı Thales (İ.Ö. 624- 548/4) ile başlayan ve evrenin ana maddesini (**arkhe**), doğuşunu (**cosmogonia**) ve evrenle ilgili tüm diğer merak edilenleri bulmak üzere diğer filozoflarca da asırlarca süren sorgulama evresi, yerini yüzyıllar sonra insanın bu dünyadaki yeri ve ödevi, mutluluğun nasıl elde edileceği hakkındaki sorulara bırakmış ve bu sorgular sayesinde sistemli bir düşünceye geçilince de felsefe bilimine adım atılmıştır. Tüm bu soru ve sorunların temelinde aslında tek bir şey yatar: “Kalıcı ve gerçek olan nedir?”. İşte bu gerçekliğin eksikliğine, kişinin yaşadığı dünyadaki düzensizlikler, evrenle ilgili birtakım önemli nedenlerin bilinmeyişi neden olmuştur. Dünyaya birtakım bilgilerden yoksun olarak gelen insan, yaşadıkça, hayatında da zorluklar ve düzensizlikler gördükçe, bu geçici ve acı verici olayların arkasında bitmeyen bir gerçeklik aramaya başlamış ve kendisinde bulunan tanrısal aklı sayesinde, sadece bedensel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan ‘hayvanî ben’inden sıyrılıp ‘tanrısal ben’ine yükselerek, düşünmeye ve keşfetmeye doğru yola çıkmıştır. Sordukça yeni cevaplar bulmuş, bunların aslında bir bütünden çıkmış olup tek bir güce bağlı olduğunu fark etmeye başlayınca da tanrının bilgisine ve gerçekliğe ulaşmaya başlamıştır. Gördüklerinin arkasında değişmez gerçekleri anlamaya başladıktan sonra, sadece sorularına cevap bulmakla yetinmemiş, aynı zamanda hayatını ve kuralları da bu gerçek evren yasasına uydurmaya çalışmıştır. İşte bugün evrensel gerçekliklerle oluşturulması gereken, gerçeklerin ışığındaki bilgece yaşam ereğini, evrensel kural ve değerleri, dünyadaki ve toplumumuzdaki birçok insan unutmuş, hatta çoğu hiç düşünmemiş durumda. Fiziksel ihtiyaçların, geleneklerin ve toplumun önem verdiği şeylere kavuşmanın yaşam için değerli olduğu sanılıyor. Oysaki “insan” olmak fiziksel ihtiyaçların ötesinde, düşünen, sorgulayan, çözüm üreten, muhakeme yapabilen, kendini yönlendirebilen ve güdülerin ötesinde kararlarıyla yol alabilen bir benliğe sahip olmaktan geçer. Akli izleyerek yetilerini bu yönde değerlendirebilen, aklının

gösterdiği yol uğruna birçok durumu; isteklerini, yaşadıklarını ve duygularını kontrol altına alabilen insan da bilgece bir yaşamın kapısını aralamış demektir. Mutluluk da ancak içsel özgürlüğü koruyarak, erdemlere sahip çıkarak, evrensel yasaların ışığında her şeyin nedenselliğini ve mesajını anlamaya çalışarak, maddî şeylere önem vermeyip onlardan bir şey beklemeyerek elde edilecek bir ruh halidir. Bu yola girebilmek için de, her şeye objektif ve doğru bakabilmeyi, yalnızca gerçeğe önem vermeyi sağlayacak tek şey olan felsefenin kapısını aralamak gerekir.

Stoacılar da bu bilgece ve içsel olarak özgür bir yaşamı hep ana hedef olarak belirlemişlerdir. İlk sıraya doğru eylemi koyup onu her şeyin üzerinde en önemli erek olarak görmüş olsalar da, doğru eylemin de aslında mutlulukla bağlantısı vardır; çünkü doğru eylem beraberinde zorunlu olarak gerçek mutluluğu getirecektir. Stoacılar göre duygularından ve isteklerinden ziyade aklına, olması gerekenleri gösteren güce uyarak çıkarlarına önem vermeyip her durumda doğru eylemi gerçekleştirmeyi seçen kişi, hem doğaya uygun yaşamış, hem de kalıcı mutluluğun kapısını aralamış oluyordu. Bu kalıcı mutluluğun sebebi de olayların karşısında bir değişikliğe uğramaması ve mutluluğu maddede, olaylarda aramamasıydı. Çünkü kişi mutluluğu dışarıda değil kendi içinde ararsa ve içsel özgürlüğünü koruyarak her durumda erdemlerine sahip çıkıp huzurunu ve doğruluğunu bozmazsa, hem gerçek mutluluğa, hem de bu sarsılmazlık ile bilgeliğe ulaşmış olurdu.

Seneca da Stoa felsefesinin savunduğu içsel özgürlük ve sarsılmazlık kavramlarının bilgeliğe ulaştıracağına inanıyordu. Bu kavramları ele alırken de **De Constantia Sapientis** eserinde öncelikle insanların karşılaştığı “haksızlık” (**iniuria**) ve “hakaret” (**contumelia**) gibi durumların tanımlarını yapmakla işe başlamış; daha sonra aslında bu durumlara bir değer biçenlerin bizler olduğunu, istersek onlardan etkilenmemeyi başarabileceğimizi söyledikten sonra bize tarihten örnekler vererek bilge kişilerin böyle durumların üstesinden nasıl geldiğini, nasıl bir tavır takındıklarını göstererek, etkilenmemenin mümkün olduğunu kanıtlamak istemiştir. Aklını yaşamında egemen kılan ve kaderinden yakınmayıp kendisinin sınıdığını bilerek huzurunu bozmayan bilge kişinin de, bu saldırılardan etkilenmeyen kişi olduğunu göstererek bize “duygulanımsızlık” (**impassibilitas / apathia**), “dinginlik” (**tranquillitas**), “sabır” (**patientia**), “erdem” (**virtus**), “bilgelik” (**sapientia**) ve esas olarak “özgürlük” (**libertas**) kavramlarını anlatmaya çalışmıştır. Bu erdemler de

bizim bu tür durumlardaki metanetimize bağılı olduğundan aslında bir bütündür. Bütün dışsal olaylar da aslında birbirinden farksız olup, hepsi duygularla veya aklın yanlış yargılarıyla biçimlenirler, istenildiği takdirde onlardan zarar görmemek, mutlu olmak için de talihin getirilerine bağımlı olmamak mümkündür; Stoa felsefesinin ve Seneca'nın özellikle anlatmaya çalıştığı şey de budur. Her ne kadar hem kendi çağında hem de yaşadığı çağ sonrasında Seneca hakkında, yazıları ve yaşamının tutarsızlığı konusunda eleştiriler yazılmış olsa da; Seneca tüm felsefî eserlerinde kendininkiler de dâhil olmak üzere insanların kusurlarını ortaya koymuş ve bunların nasıl düzeltilebileceğini, bilgelik yoluna nasıl ulaşılabilceğini göstermeye çalışmış, bilgelik idealini gönlünde hep taşımıştır.

Dış koşullardan ve üzücü durumlardan etkilenmeyen ve her şeye rağmen erdemlerini koruyan kişi hem özgürdür, hem bilgedir. Özgür ve bilge olan kişi ise insanlara doğruyu öğretmek için bir sabır örneğidir; tanrı güçlü ve erdemli kişiyi özellikle seçer. Tanrının verdiği sınavları geçen bilge kişinin içsel özgürlüğü ise hem insanoğlunun, hem de doğal yasanın ve tanrısal öngörünün evrendeki tezahürünün yararınadır.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar:

- Aristoteles: **Vice And Virtues**, İng. Çev: H. Rackham, Londra, Loeb Classical Library, Vol.20, 1981.
- Aurelius, Marcus: **The Meditations of the Emperor Marcus Aurelius**, vol. 2, Ed: A. S. L. Farquharson, Oxford, 1944.
(Çevrimiçi)http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post02/MarcAurel/mar_ta04.html.
- Cicero, Marcus Tullius: **De Natura Deorum**, İng. Çev: H. Rackham, Londra, Loeb Classical Library, 1933.
- Cicero, Marcus Tullius: **De Finibus**, İng. Çev: H. Rackham, Londra, Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, 1931.
- Epiktetos: **Epictetus, Vol. II: The Encheiridion**, İng Çev: W. A. Oldfather, Cambridge, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1928.
- Flaccus, Quintus Horatius: **The Odes and Epodes**, İng. Çev: C. E. Bennett, Londra, Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., 1952
- Gellius, Aulus Cornelius: **The Attic Nights of Aulus Gellius**, İng. Çev: John C. Rolfe, Ed: T.E. Page, E. Capps, W.H.D. Rouse, v.d., V.2, Londra, Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., 1960.
- Kleanthes: **Hymnos Eis Dia** (Çevrimiçi)http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_ante03/Kleanthes/kle_zeus.html.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Ad Lucilium Epistulae Morales I- II**, İng. Çev: Richard M. Gummere, Cambridge, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1961.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Ad Lucilium Epistulae Morales III**, İng. Çev: John W. Basore, Richard M. Gummere, Cambridge, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1962.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Kamu İşlerinden Uzakta**, Çev: Güngör Öner, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

- Seneca, Lucius Annaeus: **Moral Essays II, De Brevitate Vitae**, İng. Çev: John W. Basore, Cambridge, Harvard University Press, 1965.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Moral Essays I: De Constantia Sapientis**, İng. Çev: John W. Basore, Cambridge, Harvard University Press, 1963.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Moral Essays I: De Ira**, İng. Çev: John W. Basore, Cambridge, Harvard University Press, 1963.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Moral Essays I: De Providentia**, İng. Çev: John W. Basore, Cambridge, Harvard University Press, 1963.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Moral Essays II: De Vita Beata**, İng. Çev: John W. Basore, Cambridge, Harvard University Press, 1965.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Seneca's Tragedies 1: Medea**, İng. Çev: Frank Iustus Miller, Cambridge, Harvard University Press, 1960.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius'un Kabaklaşması**, Çev: Samim Sinanoğlu, Ankara, MEB Yayınları, 1947.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Ruh Dinginliği Üzerine**, Çev: Bedia Demiriş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Seneca, Lucius Annaeus: **Tanrısal Öngörü**, Çev: Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 1997.
- Suetonius, Tranquillus: **Life of Caesars**, LIII, 2, İng. Çev: J. C. Rolfe, Londra, Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., 1951.
- Tacitus, Publius Cornelius: **Annales**, Vol. IV, Boks XIII- XVI, Ed.: T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., 1962.

Modern Kaynaklar:

- Ağaoğulları, Mehmet Ali; Köker, Levent: **İmparatorluktan Tanrı Devleti'ne**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Akarsu, Bedia: **Ahlâk Öğretileri: I: Mutluluk Ahlâkı (Eudaimonism)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1144, 1965.

- Akarsu, Bedia: “Özgürlük”, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1998, s.146- 148.
- Algra, Keimpe;
Barnes, Jonathan;
Mansfeld, Jaap;
Schofield, Malcolm: **The Cambridge History of Hellenistic Philosophy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Alpern, Henry: **The March of Philosophy**, New York, The Dial Press, Inc., 1936.
- Annas, Julia: “Stoicism”, **Oxford Classical Dictionary**, Ed: Simon Hornblower, Antony Spawforth, New York, Oxford University Press, 1996, s. 1446.
- Armstrong, A. H.: **The Cambridge History of Later Greek and Medieval Philosophy**, New York, Cambridge At The University Press, 1967.
- Audi, Robert: “Free Will Problem”, **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 280- 282.
- Berlin, Isaiah: **Liberty: Incorporating ‘Four Essays on Liberty’**, Ed:Henry Hardy,OxfordUniversityPress,2002,s.304. (Çevrimiçi)<http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/politicalscience/9780199249893/p095.html#304>.
- Bobzien, Susanne: **Determinism and Freedom In Stoic Philosophy**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s.330, (Çevrimiçi)<http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/philosophy/9780199247677/p078.html>, 17.03.07.
- Brehier, Emile: **The History of Philosophy: The Hellenistic and Roman Age**, İng.Çev: Wade Baskin, Chicago, The University of Chicago Press, 1965.
- Brennan, Tad: **The Stoic Life: Emotions, duties and fate**, New York, Oxford UniversityPress, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.oxfordscholarship.com/oso/private/content/philosophy/9780199256266/p019.html#acprof-0199256268-chapter-4>, 11.01.08.

- Brinton, Crane: **A History of Western Morals**, New York, Harcourt; Brace and Company, 1959.
- Brun, Jean: **Stoacılık**, Çev: Medar Atıcı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Büyükdüvenci, Sabri: “Özgürlük ve Yaratıcılık”, **Bedia Akarsu Armağanı**, Hz: Betül Çotuksöken, Doğan Özlem, İstanbul, İnkılâp Kitabevi Yayınları, 2000, s. 189- 204.
- Cary, M. J.; **A History of Rome- Down To The Reign of Constantine**, New York, Macmillan Co. Ltd., St. Martin’s Press, 2. bs., 1957.
- Cary, M. J.; Haarhoff, T. J.: **Life and Thought in The Greek and Roman World**, Londra, Renaissance Books, Methuen, 1968.
- Cevizci, Ahmet: “Özgürlük”, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000.
- Cochrane, Charles Norris: **Christianity and Classical Culture: A Study of Thought and Action From Augustus to Augustine**, New York, Oxford University Press, 1944.
- Copleston, Frederick: **Felsefe Tarihi: Aristoteles**, C.I: Yunan ve Roma Felsefesi, Böl 2a, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2.bs, 1997.
- Duff, J. Wight: **A Literary History of Rome in the Silver Age; from Tiberius to Hadrian**, Ed: A. M. Duff, Londra, Ernest Benn Limited, 1960.
- Dürüşken, Çiğdem: “**Seneca’nın De Providentia’sında Tanrı ve İnsan**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.
- Encyclopedia International: “**Liberty**”, Grolier Inc., New York, 1970, s. 510.
- Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996
- Grant, Michael: **Roman Literature**, Middlesex/ İngiltere, Penguin Books, 1958.
- Hadas, Moses: **Essential Works of Stoicism**, New York, Bantam Books, 1961.

- Hadas, Moses: **The Stoic Philosophy of Seneca: Essays and Letters**, Londra, W.W. Norton & Company, 1968.
- Haçerlioğlu, Orhan: **Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 2.bs, İstanbul, 1970.
- Haçerlioğlu, Orhan: **Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar**, Cilt 6, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1976.
- Haçerlioğlu, Orhan: “Seneca, Lucius Annaeus”, **Felsefe Ansiklopedisi: Düşünürler Bölümü**, C. II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005
- Haçerlioğlu, Orhan: **Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar**, Cilt 5, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1978.
- Hallie, Philip P.: “Stoicism”, **The Encyclopedia of Philosophy**, Ed: Paul Edwards, C.8, Londra, Collier- Macmillan Limited, 1967, s. 19- 22.
- Harvey, Paul: “Seneca, Lucius Annaeus, ‘the Philosopher’ ”, **The Oxford Companion to Classical Literature**, Londra, Oxford University Press, Amen House, 1962.
- Horn, Christoph; Rapp, Christof: **Wörterbuch der Antiken Philosophie**, Münih, Verlag C. H. Beck oHG, 2002.
- İplikçioğlu, Bülent: **Eski Batı Tarihi**, C: Kültür ve Toplum (Sosyo-Kültürel Tarih), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Johansen, Karsten Friis: **A History of Ancient Philosophy: From The Beginnings to Augustine**, Çev: Henrik Rosenmeier, Londra, Routledge Press, 1998.
- Kenney, E. J.: **The Cambridge History of Classical Literature II: Latin Literature**, Ed: W. V. Clausen, Cambridge, Cambridge University Press, 1982
- Lee, G. M.: **Oxford Latin Dictionary**, Londra, Oxford University Press, 1968.
- Leskey, Albin: **History of Greek Literature**, Çev: James Willis, Cornelis de Heer, Londra, Methuen & Co Ltd., 1966.
- Leonard, Hense: “Kynikler”, **Hellen- Lâtin Eski Çağ Bilgisi**, C. I: Hellen Edebiyatı ve Kültürü: Lâtin Edebiyatı, Çev:

- Suad Y. Baydur, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1946, s. 99- 100.
- L’estrane, Sir Roger: **Seneca’s Morals (By Way of Abstract)**, Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co., 1854.
- Mendell, Clarence W.: **Our Seneca**, Amerika, Archon Books, 1968.
- Moss, Ann: **Printed Commonplace- Books And The Structuring of Renaissance Thought**, New York, Clarendon Press, 2002.
- Murray, Gilbert: **The Stoic Philosophy**, Londra, Watts & Co., Johnson’s Court Conway, Memorial Lecture, 1918.
- Nietzsche, Friedrich W.: **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe**, Çev: Gürsel Aytaç, İstanbul, Say Yayınları, 2003.
- O’Connor, D. J.: **Critical History of Western Philosophy**, 3.bs, Londra, Collier- Macmillan Company, 1968.
- Ongun, Cemil Sena: “Seneca, Lucius Annaeus”, **Filozoflar Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976.
- Özlem, Doğan: “Ahlâkta, Hukukta ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne”, **Felsefe Söyleşileri III-IV**, Ed: Betül Çotuksöken, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 51 – 60.
- Paksüt, Fatma: **Platon ve Platon Sonrası**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Paksüt, Fatma: **Seneca’da Ahlâk Görüşü, Zevk Anlayışı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, 1966.
- Partridge, P.H.: “Freedom: Freedom and Choice”, **The Encyclopedia of Philosophy**, Ed: Paul Edwards, , C.III, Londra, Collier- Macmillan Company, 1967, s. 224.
- Partridge, P.H.: “Freedom: Freedom and Choice”, **The Encyclopedia of Philosophy**, Ed: Paul Edwards, , C.III, Londra, Collier- Macmillan Company, 1967, s. 224- 227.
- Peters, Francis E: “Apatheia”, **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2004.

- Peters, F. E.: “Autarkheia: self- sufficiency”, **Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon**, New York, New York University Press, 1967.
- Praechter, Karl: **Die Philosophie Des Altertums: Uberweg Philosophie, 1**, Benno Schwabe & Co. Verlag, Basel, 1953
- Reynolds, Leighton D.; Griffin, Miriam. T.; Fantham, Elaine: “Annaeus Seneca (2), Lucius”, **Oxford Classical Dictionary**, Ed: Simon Hornblower, Antony Spawforth, New York, Oxford University Press, 1996, s. 96- 98.
- Russell, Bertrand: **A History of Western Philosophy: Stoicism**, New York, Simon and Schuster Inc., 1945.
- Sandbach, F. H.: “Stoics” (1975), **A Dictionary of Ancient History**, Ed: Graham Speake, İngiltere, Blackwell Reference, 1994.
- Schiller, Friedrich: **Balad’lar ve Şiirler**, Çev: Burhaneddin Batıman, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1959.
- Smith, William: **Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology**, Tauris Academic, London, 1870. (Çevrimiçi) <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/> (04.08.2007).
- Stock, St. George: **Philosophies Ancient and Modern: Stoicism**, Londra, Archibold Constable & Co. Ltd., 1908.
- Veyne, Paul: **Seneca: The Life of A Stoic**, İng. Çev: David Sullivan, Routledge, New York, 2003.
- Vorlander, Karl: **Felsefe Tarihi**, Çev: Mehmet İzzet, Orhan Saadettin, Hz: Yüksel Kanar, C.I-II, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Weber, Alfred: **Felsefe Tarihi**, Çev: H.Vehbi Eralp, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1964.
- Yonarsoy, Y. Kenan: **Cicero’nun Felsefi Terminolojisi**, Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2865, 1982.
- Zeller, Eduard: **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

